
Obsah

Úvod	7
Čo je čítanie	9
Text – kontext – kotext.....	9
Základný a periférny text	10
Dominanty v texte ako signály	11
Čitateľ a autor	12
Rôznorodosť textov	13
Texty na rýchle čítanie	15
Nemé čítanie.....	17
Písmená	18
Od písmena k slovu.....	21
Dyslexia.....	26
Figuratívnosť písmen a číslíc	28
Slová	30
Spoluhláskové signály v slovách.....	31
Obmeny slova	32
Generačná diferenciacia slov.....	33
Slovnodruhový charakter slov	35
Vlastné mená	36
Gramatické ukazovatele	37
Skratky a ustálené značky	38
Vety	39
Dve rozdielne polovice vety	40
Druhy viet.....	41
Prerušované vety	43
Ekonomia vety	44
Text	45
Kompozícia textu	46
Rámcové a vnútorné zložky textu.....	48
K technike čítania	50
Zrakové rozpätie.....	52
Ukážka niekoľkých cvičení na zväčšovanie zrkového rozpätia	55
Algoritmus efektívneho čítania	58
Priebežné spracúvanie čítaného textu	61
Aktívne čítanie	62
Parafrastika a panoramatika.....	63

Orientačné čítanie	64
Kurzorické čítanie	68
Selektívne čítanie	81
Ruptúrovité čítanie	83
Rekreačné čítanie	87
Kombinované čítanie	89
Poznámky k testovaniu a nácviku rýchlosti čítania	91
Skryté úskalia pri čítaní	92
Čo je interpretácia	94
Pozornosť a pamäť pri čítaní	95
Exaktné meranie čitateľnosti textu	98
Čítanie špeciálnych druhov písma	101
Daktylotická komunikácia	103
Čítanie posunkovej reči	110
Niekoľko slov na záver	113
Odborná literatúra	114

Motto

„Niektoré knihy treba len ochutnať,
iné jednoducho prežrieť,
no iba málo kníh treba dobre požiť
a potom aj stráviť.”

(F. B. Verulamský)

Úvod

Máločo je pre súčasného človeka také dôležité ako získavanie informácií. Držať krok s obrovským tempom moderného sveta môže iba človek, ktorý je schopný pohotovo snímať a spracúvať bohaté informácie, ktoré ho obklopujú, vnucujú sa mu a neustále ho pomkávajú dopredu. Máločo dnešného človeka tak prenasleduje ako čas. Nikdy v minulosti táto životná kategória nehrala takú vážnu úlohu ako dnes. Prudké životné tempo nás neustále presvedča o tom, aké hodnoty strácame tým, keď si dostatočne nevedomujeme míňanie času.

Medzi tlakom času a bohatých informácií, ktoré prenasledujú moderného človeka, je veľa spoločného. Jedno i druhé ho núti hľadať efektívne metódy na zdoľávanie tohto tlaku. Spoločnou metódou v tejto situácii je efektívne čítanie, ktoré šetrí čas a súčasne umožňuje obohacovanie človeka novými a novými informáciami.

Efektívne čítanie je stredom pozornosti psychológov a jazykovedcov už vyše 60 rokov. Za tento čas vyšli už desiatky príručiek rýchleho čítania a prebehli tisícky kurzov efektívneho čítania na celom svete. Jednako sa však neurobilo dosť pre to, aby sa obsah informácií s uplatnením metód rýchleho čítania zrýchlil adekvátne tempu ich narastania. Dnes vychádza na svete iba odborná literatúra takým tempom, že keby človek chcel prečítať literatúru len svojho odboru, ktorá vyjde počas jeho aktívneho života, musel by svoj život predĺžiť o viac ako 300 rokov.

To sú hlavné dôvody, pre ktoré sme sa rozhodli napísať metodickú príručku o efektívnom čítaní. Knižku adresujeme študentom, vedeckým pracovníkom, novinárom a všetkým verejným činiteľom, ktorí akýmkoľvek spôsobom získavajú alebo aj rozširujú získané informácie. Kompozícia textu je koncipovaná tak, aby sa príručka mohla čítať kdekoľvek a kedykoľvek na ľubovoľne zvolenom mieste. Jej používateľom veľa šťastia v nachádzaní užitočných informácií v literatúre, ktorá sa im dostane do ruky, želá

autor

Čo je čítanie

Klasický pojem čítanie nás vedie do školských lavíc, keď sme sa učili poznávať písmená a potom skladať tieto písmená do slov a nakoniec skladať slová do vetných celkov. V tejto fáze sa pojem čítanie rozplynul a stratil. Pri sledovaní dlhších textových celkov sme už nehovorili o čítaní. Pojem slova čítanie siahal iba potiaľ, pokiaľ sme si pri čítaní uvedomovali tvary písmen, nanajvýš podoby napísaných slov.

Lenže kultúrny a vzdelaný človek si čím ďalej, tým viac musí uvedomovať veci, a teda aj písmená, v širších súvislostiach – v textoch a kontextoch. A širšie videnie vecí, ich vnímanie v súvislostiach, sa dnes tiež pomenúva čítaním. Popri klasickom chápaní slova čítanie existuje aj významovo širšie chápanie tohto slova. Dnes často hovoríme o čítaní prostredia, o čítaní situácie, o čítaní priebehu nejakého podujatia, o čítaní zámeru človeka. Pri takomto, rozšírenom chápaní tohto slova už ide o prenesené použitie školského, klasického chápania, o široký pojem čítania. Tu sa už totiž vstupuje do oblasti textového, ba až kontextového, alebo ešte ďalej, do oblasti kotextového chápania slova čítanie. V tejto súvislosti treba zreteľne rozlišovať oproti sebe stojace pojmy: slovo a text. Predstavme si hocikaké slovo mimo prostredia, mimo času, mimo situácie, napríklad slovo on alebo hoci slovo drevo. Samo osebe nám ono nič nehovorí. Ale keď si tieto slová spojíme s inými slovami, napríklad on pije alebo hoci drevo hnie, vynorí sa nám pred očami konkrétna situácia. Totiž spomínané slová sa zviazali s inými slovami, a tak vytvorili text. Pri vnímaní týchto celkov tiež hovoríme o čítaní, lenže to už nie je čítanie hlások, alebo slov, lež čítanie textov. Pri čítaní textu sa v podstate oslabuje pozornosť venovaná písmu, lebo jej sila sa prenáša na vnímanie textu, obsahu týchto slov.

Pre čitateľa je najťažšie prejsť od čítania znakov k čítaniu obsahu. Ak v našom prípade hovoríme o rýchlom čítaní, tak to vôbec nejde o rýchle čítanie znakov, písmen, ale o „čítanie“ ich obsahu v texte. Rozlišujme teda vizuálne čítanie (= čítanie písmen očami) od rozumového čítania (= čítania s rozumom).

Text – kontext – kotext

Slovo text pochádza z toho istého slovného základu ako slovo textil, tkať, alebo slovo tkanina (textere = tkať, pliesť). O tkaní alebo pletení možno hovoriť len tam, kde sú prítomné najmenej dve veci. Text vzniká spájaním. Veľmi široko sa táto problematika vysvetľuje a rozvíja v knihe J. Mistrík, Štylistika 1989.

Uvedieme príklad, ako slovo prechádza do textu a ako text prechádza do kontextu, respektíve ako sa vyvíja v kotexte.

Slovo stavať má všeobecný význam, ktorý sa môže spresniť alebo bližšie určiť iba vstupom do textu. Jeho prechod do textu sa realizuje pridaním ďalších slov,

napríklad: stavať snehuliaka – stavajú snehuliaka; ďalej sa môže spresniť alebo rozvinúť takto: deti stavajú snehuliaka. Spojenie „deti stavajú snehuliaka“ je už veta. Keď k tejto vete pripojíme ďalšiu vetu, vzniká text, napríklad: Prišla zima. Deti stavajú snehuliaka. Keď pripájame ďalšie vety, rozširuje sa uvedený text o kontext, napríklad: Prišla zima. Napadlo snehu. Deti stavajú snehuliaka. Na niektorých dvoroch je snehuliak kolektívne dielo. Niektoré deti nanosia snehu, iné postupne vyrobia ruky, z uhlíkov čierne oči a nasadením hrnca na hlavu ho opatria klobúkom. Vetu Deti stavajú snehuliaka sme rozšírili o kontext. Kontext je teda tá časť, ktorá rozvíja širšie základný text.

Teraz si predstavme situáciu, že na otázku „Kde sú deti“ dostaneme odpoveď „Stavajú snehuliaka“. Odpoveď nás vôbec nezarází, keď ju počujeme v zime, no zarazila by nás, keby sme ju počuli v horúcom lete. Skutočnosť, že nás odpoveď neprekvapí, je daná tým, že v podvedomí máme uloženú informáciu, že je zima a vonku je sneh. Obsah tejto informácie je kotext. Kotext je teda informácia, ktorá sa nerealizuje verbálne a ani vizuálnymi prostriedkami, ale iba na základe okolností, ktoré sú v konkrétnej situácii evidentné, samozrejmé. Kotext je teda obsah, ktorý stojí kdesi mimo fyzikálnych hraníc textu i kontextu.

Z toho všetkého, čo sme uviedli, vyplýva takýto zhrňajúci záver:

Pri klasickom školskom čítaní vychádzame z toho, čo vidíme fyzicky napísané alebo čo fyzicky počujeme. Avšak pri rýchlom čítaní, pri komplexnom intelektuálnom „čítaní“ sa opierame aj o kontext a aj o kotexty.

Základný a periférny text

Keď sa pohybujeme po ceste – bez ohľadu na to, či pešo alebo dopravným prostriedkom – môžeme situácie vnímať priamo i nepriamo. Priamo vnímame to, čo sa deje priamo pred našimi očami, nepriamo vnímame to, čo sa vyskytuje na periférii našej cesty. Periférne videnie a vnímanie nie je také jasné, jednoznačné, ako je centrálné. Dokonca to, čo stojí na okraji nášho zorného uhla, často splýva v nezreteľný pás. Periférne videnie vieme identifikovať iba s pomocou centrálného videnia, s uplatnením asociácií, odhadov a neistých tušení. Avšak periféria a centrum sa vždy navzájom dopĺňajú. Tak je to pri ceste bicyklom, autom i vlakom.

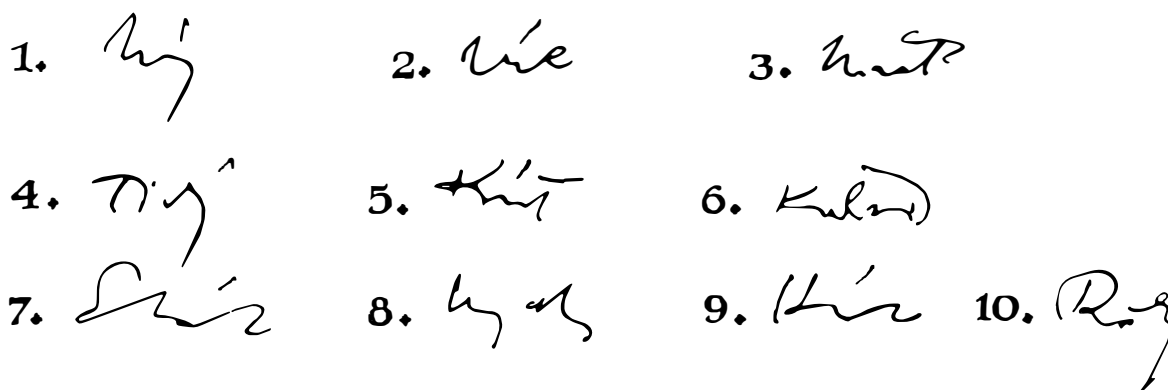
Nie je to odlišné ani pri „cestovaní“ po texte, ktorý vnímame prostredníctvom centra a okrajov zorničky. Napísaný text má po okraji biele margo, má členenie na odseky, ale istý charakter má aj jeho hustota, tlak písma, veľkosť a rozstup riadkov. To všetko sú mílniky na ceste, po ktorej sa pohybuje naša zornička.

Chceme však poukázať na širšie chápanie centra a periférie pri čítaní. Keďže človek číta niektoré texty a nápisy aj po ceste – reklamy, dopravné orientácie, verejné vyhlášky, tabule – jeho kontexty a kotexty sú popri verbálnom texte niekedy silnejšie alebo dokonca jediné. A v takýchto situáciách si oveľa viacej uvedomujeme obsah slova „čítanie“. Množstvo textov tohto druhu je zo dňa na deň väčšie

a v súvislosti s tým si čoraz viac treba uvedomovať závislosť čítania od kontextov a kotextov. Je to v podstate čítanie matných textov, ktoré nemajú oporu vo verbálnych, písomných textoch, ale sú odkázané samy na seba. Keby sme išli ešte ďalej, tak vlastne v obdobnej situácii sa ocitá človek, ktorý „číta“ nezreteľné oznámenia z verejných tlapačov na staniách alebo v inom prostredí, prípadne keď číta nezreteľné pečiatky, na ktorých sú iba fragmenty z požadovaných údajov. Pri rýchlom čítaní je kontext rovnako dôležitý ako základný text, pretože simultánne sledovanie kontextu počas veľmi rýchleho, v istom zmysle povrchného čítania, reťuší základný text akoby osobitnými reflektormi, svietiacimi zo všetkých jeho strán.

Dominanty v texte ako signály

Keď je čitateľ už zbehlý v čítaní písmenkového textu, akosi nevdojak rozširuje pohľad zreničky, „vystupuje“ nad materiál, to jest nad písmenkový text, a čím ďalej, tým viac obracia pozornosť na jeho obsah. Vtedy číta akoby z vyššej perspektívy. Obsah sa vtedy postupne zlieva v súvislý významový celok. Vtedy už čitateľ vníma iba niektoré dominanty vyčnievajúce z textu, ktoré len ako symbolické opory zastupujú celé slová. Dominantnými znakmi sú najmä diakritické znamienka, dvoj- a trojstupňové písmená (b, d, f, g, y...) alebo veľké začiatkové písmená. Overme si túto tézu na praktickom identifikovaní podpisov. Predstavme si, že máme k dispozícii 10 nečitateľných vlastnoručných podpisov, ktoré treba identifikovať na základe charakteristických dominantných tvarov. Uvedme si vlastnoručné podpisy mužov s týmito priezviskami: 1. Nový, 2. Novák, 3. Nosál, 4. Tichý, 5. Král, 6. Kráľovič, 7. Slovák, 8. Mydlo, 9. Horák, 10. Ručkay. Pokúsime sa na základe ťažko čitateľných faksimil identifikovať jednotlivé podpisy.

Uvedené podpisy – pri rýchlom písaní zdeformované – prečítame iba na základe dominantných znakov, ktoré vyčnievajú z textu. Takéto čítanie prebieha aj pri identifikácii širšieho textu: Oči akoby sa pohybovali iba po horizonte a pritom kombinovali obsah písmenkových prvkov. Čítanie týchto podpisov pokladajme za

Slovenská národná galéria

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ГАЛЕРИЯ

analógiu tlačeného textu, vnímaného globálne a zbiehajúceho sa v súvislý obsahový celok.

Uvedme ešte druhý experiment. „Rozseknime“ si jeden súvislý obsahový celok horizontálnym smerom tak, aby sme z neho dostali dve polovice – hornú a dolnú.

Izolovanú dolnú polovicu prečítame veľmi ťažko alebo ju vôbec neprečítame. Zatiaľ však horná polovica je čitateľnejšia, pretože v tejto polovici sú dominantné grafické prvky písmen: diakritické znamienka, ako aj horné polovice dvojstupňových písmen. Navyše, keď tieto dve polovice čítame vcelku, teda nie každú izolovane, dostaneme dobre čitateľný grafický celok. A pri bežnom čítaní prebieha proces identifikovania zasa predovšetkým na princípe vnímania horizontu písmen. Tento horizont sa zlieva v súvislý grafický a súčasne aj obsahový celok. Tento princíp rýchleho čítania je analogický, ako bol pri prvom experimente, keď sme identifikovali vlastnoručné podpisy. Summa summarum, z klasického, čiže primitívneho čítania sme sa dostali k rýchlemu, modernejšiemu čítaniu. Toto čítanie by však bolo povrchné, keby pri vnímaní a osvojovaní si obsahu sme neuplatnili vlastnú inteligenciu, bystrosť a nakoniec aj náležitú oporu o kontexty, alebo aj o kontext.

Čitateľ a autor

Proces čítania sa navonok javí ako veľmi jednoduchý, homogénny, plynulý, asi tak ako proces formulácie, čiže proces štylizácie textu. V podstate však v jednom i druhom prípade je to text zložitý, závislý od mnohých subjektívnych i objektívnych činiteľov. Činitele, ktoré tento proces ovplyvňujú, sú vnútorné i vonkajšie a ich fungovanie je zložitá a nerovnomerné. Proces tvorby a percepcie textu je svojou náročnosťou nerovnomerný, pretože tvorba vychádza – so zreteľom na mnohé činitele – od jednej osoby, zatiaľ čo recepcia je pre čitateľa zložitejšia, lebo on vníma celý zložitý komplex zainteresovaných činiteľov a tento komplex musí zladíť v jednoliaty prúd informácií ako celku. (Pojmy percepcia a recepcia chápeme v rozdielnom význame: percepcia je iba holý pojem, homogénne prijatie, zatiaľ čo recepciu chápeme ako prijatie zložitého, heterogénneho komplexu.) Prijímateľ, čiže čitateľ je jediná a jedna osoba, ktorá je kanálom i hodnotiacim činiteľom, hodnotiacim v podstate subjektívne, osobne.

Čitateľ je jeden zo základných a hlavných činiteľov pri čítaní, prijímaní textu. Nech by na strane emisie (vysielania) textu bola situácia akokoľvek zložitá, čitateľ má právo a možnosť príjmu dať individuálnu tvár. Čitateľ stojí na vrchole procesu prijímania, a preto je základným činiteľom tohto procesu. Prijímaný text sa vlieva do mora čitateľových subjektívnych zložiek a v ňom dostáva tvar, farbu, silu, chuť a celkovú hodnotu podľa vôle čitateľa. Čitateľ ako základný a prvý činiteľ procesu čítania sám často nemôže za to, v akej podobe a hodnote text akceptoval. Prijímaný text v prvom momente nadobudne tvár i charakter percipienta. Už v procese mechanického prijímania čitateľ ignoruje alebo preferuje a triedi jeho zložky podľa vlastných kritérií. Čitateľ preberá iba to, čo v momente percepcie pokladá za podstatné. Čitateľ môže drámu chápať ako frašku, dar ako krádež, plač ako smiech, smútok ako radosť, nešťastie ako obrovské šťastie a vôbec – všetky antonymické javy v obrátenom význame. Čitateľ číta vlastnými okuliarmi. Autor textu je naivný, ak si myslí, že jeho pocity, ktoré mal počas tvorby, budú v harmónii s pocitmi čitateľa, ktoré prežíva v procese recepcie textu.

Ďalším zo základných činiteľov je autor. Citlivý čitateľ veľmi dobre vie, s ktorým autorom môže viesť rozhovor, ktorému dobre rozumie a ktorého neznáša. Vzťah medzi čitateľom a autorom si treba predstaviť ako vzťah dvoch športovcov. Ak totiž jeden zo športovcov perfektne ovláda tenis a iný hrá vynikajúco futbal, potom je nemysliteľný vzájomný športový duel. A na druhej strane sa zasa nikdy nemôžu dobre dohovoriť dvaja ľudia, ktorí nemajú spoločný kód. Aj preto si matematik nekupuje úzko odborné knihy z odboru geológie a geológ nesleduje vysoko odborné knihy z odboru matematiky. A analogicky je to aj so záujmom človeka o tlač, beletriu, o umenie atď. Prvá podmienka, sine qua non, je, aby autor a jeho čitateľ poznali spoločný jazyk, pretože čítanie je v podstate dialóg medzi autorom a čitateľom. Pochopiteľne, pri čitateľskej komunikácii nerozhoduje pohlavie, nerozhoduje temperament, ani charakter a ostatné osobné vlastnosti. Zaujímavý dialóg môže byť medzi nimi rovnako vtedy, keď sa osobnými vlastnosťami navzájom odlišujú, ako aj keď sa zhodujú. Hĺbka čitateľovho záujmu je však primárne daná typom autora a jeho vyjadrovacou schopnosťou. Niektorí autori majú prehľadnú kompozíciu, iní zasa naopak, niektorí píšú nižším, iní oproti tomu vyšším štýlom, niektorí sa vyjadrujú rozvláčne a iní stručne, no a toto všetko sú momenty, ktoré rozhodujú o ich mentálnej sympatii, apatii alebo o antipatii. Východiskovým činiteľom dialógu medzi autorom a čitateľom je autor – so svojou prvou replikou, ktorou je predkladaný text.

Rôznorodosť textov

Keď listujeme a čítame časopisy alebo knihy, ani si neuvedomujeme, koľko typov, koľko spoločných druhov textov dnes už existuje. Od umeleckých, beletrizovaných textov až po strohé matematické vzorce existuje dlhá paleta formálne pestrých

a obsahovo rozmanitých žánrov. A paralelne s nimi existuje široký diapazón vyšpekulovaných a exaktne nasýtených článkov, štúdií, reportáží, správ, vyhlášok. Medzi nimi ide silná deliaca čiara, ktorá všetky texty člení na umelecké a vecné. Umelecké sú tie, ktoré obzvlášť vynikajú estetikou formy, vecné sú tie, ktoré sú nasýtené vecnými, exaktnými informáciami. K umeleckej literatúre zaraďujeme básne, romány, poviedky, drámy a do vecnej literatúry sa zaraďujú referáty, úradné oznamy, legislatívne texty, diskusné príspevky, protokoly, učebnice, spravodajské texty.

Členenie slovesných textov na umelecké a vecné má z hľadiska rýchleho čítania základný význam, a to v tom, že pri čítaní umeleckých textov sa prakticky pojem rýchle čítanie neuplatňuje. Umelecké žánre sa uplatňujú vo funkcii rekreačných alebo zábavných textov, a tam percipientovi obyčajne nejde o skrátenie ich trvania, ale práve naopak, aby doba ich trvania bola čo najdlhšia. To si uvedomujeme najmä pri percepcii dramatizovaných textov: podstatou dramatizácie je umele nafahovať čas trvania napätia a spomaľovanie tempa.

Uvedieme niekoľko úryvkov z umeleckých textov.

Úryvok z básne

Vlaková

*Citara ticho plače
v Tvojich rukách
je krásne počúvať jej slzy.
Odomkol si ma
notovým kľúčom
a ani si sa nespýtal
či chcem mať v hlave korzo
bláznivých otáznikov.
Okno sa clivo mračí tmou
a ja sa asi rozprším
keď na najbližšej stanici
zapadneš do archívu
spomienok.*

(M. Pružincová)

Úryvok z umeleckej prózy

*Márne sa namáhal studený vetrík, povievajúci od Kremnických hôr; chlapi sa
nastrkali do otvorených dverí, hltajúc očami zjasnený svet dolín, strmých úbočí*

i fantasticky porozhadzovaných vrchov, pokrytých obrovskými záplatami ohnivých farieb. Horeli listnaté lesy, zhárali v tichej jeseni: bez dymu, pokojne, tu zlatistými, tam červenkastými plameňmi, z ktorých vystupovali obnažené lesné cesty, sklady dreva a zbojnícke prte, vedúce do závratných výšav. Voňalo sladkou bučinou, borievčím, ba keď si privrel oči, počul si zvonivý šum horských bystrín, náhlivý cvengot zvoncov, v ktorom sa motkal drevnatý, prsný hlas valachovej fujary. Sojka preletela nad úbočím, zaškriekala, akoby niekto plátno trhal a krdlik sýkoriek, prestrašených jej krikom, ponáhlal sa ponad stratenú dolinku do temnej tíšiny ihličnatého lesa. (M. Urban)

Keď pozorne prečítame uvedenú báseň a úryvok z umeleckej prózy, ľahko skonstatujeme, že takýto žáner nemôže byť predmetom rýchleho čítania, lebo by čitateľ išiel proti provokovaniu umeleckého, estetického zážitku.

Rýchle čítanie môže byť funkčné výlučne vo vecných textoch. A aj to nie vo všetkých. Prakticky sa nemôže uplatniť pri čítaní telegramov, pri čítaní receptov a pracovných návodov, pri študovaní zložitejších vzorcov, rozličných schém, diagramov a tabuliek. Rozličné plagáty, reklamné texty, výzvy a podobné texty sú už tak štylizované, aby čitateľa priam nútili bleskovo zistiť obsah textu. Sú to však žánre krátke, komprimované, pilulkové, bleskové a štylisticky úsporné.

Texty na rýchle čítanie

V bežnom praktickom živote človek komunikuje ústne aj písomne. Ústne rozhovory sú zväčša dialogické, a to tak v rodinnom živote, ako aj v práci a v príležitostných manipulačných rozhovoroch. Slovný fond takýchto komunikačných situácií je chudobný a žáner je dialogicky presýtený otázkami a stručnými reakciami na ne. Aj pracovné každodenné prejavy sú dialogizované, stručné, systematicky schematizované a s malou slovnou zásobou. Iná vec sú kontakty človeka s tlačenými textami, a to tak v pracovnej sfére, ako aj v súkromnom živote. Tlačené texty dostáva človek v podobe novín alebo odborných kníh. Keď uvažujeme o rýchlom čítaní, máme na mysli najčastejšie publicistiku a bežnú odbornú literatúru. Sú to rozsahom dlhšie texty a obsahovou náročnosťou prijateľné na čítanie bez osobitnej prípravy. Publicistika má alebo má mať takú jazykovú úroveň, aby bola prístupná absolventovi strednej školy a pokiaľ ide o odbornú literatúru, za jej štandard sa pokladá úroveň praktických odborných príručiek.

Všimnime si niekoľko textov, ktoré môžu byť úrovňou parametrickými pre posudzovanie literatúry, s akou sa človek v pracovnom procese stretá najčastejšie. Také sú texty na rýchle čítanie.

X X X

X X X

Viete, že celá telesná stavba mačky je prispôsobená – ako pri všetkých mačkovitých mäsožravcoch – rýchlosti a svižnosti dravca, obratnosti atléta a elasticke gumy?

Človek by neveril, že kade mačka prestrčí hlavu, tade môže prejsť celá.

Predstavte si, že mačka má kľúčnu kosť zakrpatenú, prakticky nijakú, a viete, že to jej umožňuje stiahnutie celého tela, svižné odrazenie a dobre vyvážený, vypérovaný dopad (doskok). Kostra mačky je ľahká a útla, veľmi pevná, viazaná šľachami, ktoré skladbe kostí dodávajú elasticke.

X X X

V Indii a Indonézii sa utvorili školy kultového tanca pri chrámoch. Na sprístupnenie deja mytologických príbehov sa v tanečných obradoch nepoužíva pantomíma, ale osobitná symbolická reč mimiky tváre a najmä gestikulácia, ktorá sa nazýva mudra. Mudrou a vôbec klasickým indickým tancom tlmočené príbehy sú z pochopiteľných príčin zrozumiteľné okrem domorodého obyvateľstva len znalcom. Keďže indický, resp. indonézsky tanečník rozpráva v palácoch aj v chrámoch mýty a legendy obrátený tvárou k obecnstvu, v technike klasického indického tanca sa prvý raz objavuje prísne zachovávané vytočenie nôh v bedrových kĺboch o 90°.

X X X

V rade osobností nášho národného obrodovania v prvej polovici XIX. storočia Janko Král predstavuje úplne nový typ – typ radikálneho demokrata, ktorý domýšľal obrodenecké idey až do revolučných dôsledkov. Janko Král, na rozdiel od svojich predchodcov i súčasníkov, prvý rozpoznal, že ľud za určitých okolností a vedený určitým cieľom, sám sa môže zbaviť feudálneho jarma. No nerozoznal to vedeckým rozborom spoločenského vývinu a jeho zákonitostí, ale skôr prudko vzbúreným citom človeka z ľudu a básnika. Jeho revolučnosť bola živelná, a to v jeho osobnom živote i v jeho poézii.

X X X

Z o z n á m e n i a

Slobodný 39/180 Slovák, programátor, žijúci vo Švajčiarsku, hľadá peknú, vzdelanú priateľku od 25 do 30 rokov. Značka: Prosím fotografiu. V-1415

VŠ 39-ročný/182 s bytom hľadá šarmantnú, po nemecky hovoriacu. Značka: Priateľka. V-1424

VŠ 60/174 hľadá priateľku na turistiku a kultúru. Značka: Bratislavčan.

V-1440

X X X

Vizuálne pôsobenie farieb. Vieme, že človek vníma 80 až 90 % informácií z okolitého sveta prostredníctvom zraku. Zrakové procesy sú preto najvýznamnejším prameňom informácií pre celý zmyslový systém človeka. Obraz, ktorý podáva zrak, nezodpovedá však celkom skutočnosti. Zrakom vnímaný obraz je korigovaný zložitými psychickými pochodmi, v ktorých významnú úlohu hrá skúsenosť človeka. Napríklad kružnica v nepriečelnej polohe sa premietne na sietnicu oka ako elipsa, no pri nezámernom pozorovaní si to neuvedomujeme, a máme dojem, že vidíme kružnicu.

X X X

Vesmírom nazývame všetko, čo existuje. Zem, na ktorej žijeme. Hory i moria, pokrývajúce povrch. Ba aj Mesiak so Slnkom a mnohými hviezdami, žiariacimi nad nami za tmavých bezoblačných nocí. Naša Zem, spolu s 9 známymi obežnicami, ako aj so stálicami patrí do slnečnej sústavy. Zo Zeme sa prostému oku zdajú obežnice ako drobné hviezdičky. Keby sme sa na našu Zem pozerali z inej obežnice, videli by sme ju tiež ako malú hviezdičku. Zo Zeme ich vidíme nie preto, že sú rozžeravené ako Slnko a stálice, ale preto, že sú osvetlené Slnkom.

X X X

Uvedené texty sú tematicky rôznorodé, avšak svojou odbornou náročnosťou sú približne rovnaké. Sú to typické texty, pri sledovaní ktorých uplatňujeme najčastejšie metódu rýchleho čítania. Ich špecifickou vlastnosťou je, že sú výrazne súvislé, priezračné a zrozumiteľné. Všetky písali dobrí autori. Porovnajme ich s umeleckými textami uvedenými na strane 14.

Medzi umeleckou a vecnou literatúrou totiž nie je evidentná ostrá hranica; medzi nimi je spravidla plynulý prechod. Takými prechodnými textami sú napríklad reportáže, fejtóny, eseje, niektoré slávnostné rečnícke prejavy. Preto sa hraničné ozdobné texty niekedy nazývajú „len“ beletrizovanými.

Nemé čítanie

Čítanie v základnej škole sleduje iný cieľ ako rýchle čítanie. V základnej škole sa spoznávajú písmená, slová a vety, pri rýchlom čítaní sa identifikuje obsah textu. Pri identifikovaní „obrázok“, písmen, slov, viet sa žiak učí tieto obrázky aj pomenúvať. Do poznávacieho procesu sa súčasne zapájajú oči i hovoridlá. K hovoridlám patria pery, zuby, jazyk, nos, hrdlo, hlasivky, čapík. Pri hovorení sa dáva do činnosti striedavo alebo odrazu celý zložitý komplex bez ohľadu na to, akou silou sa hovorí. Tempo hlasného čítania sa môže regulovať. Ak simultánne so zvukovým čítaním prebieha aj proces čítania pohľadom, ide o rýchlostne autonómne

procesy: oči čítajú oveľa rýchlejšie ako hovoriť. Za minútu sa dá prečítať očami až 2000 slov, zatiaľ čo pomocou hovoriť za ten istý čas možno vysloviť najviac 200–300 slov. Ako vidieť, nemá reč je teda takmer desaťkrát rýchlejšia ako artikulovaný prejav, a to bez ohľadu na silu hlasu čitateľa. Inými slovami možno povedať, že pri simultánnej reči hovoriť značne retardujú čítanie pohľadom.

Pri snahe o zrýchlenie procesu čítania treba predovšetkým urobiť minimálnu úpravu čítania: naučiť sa čítať so zatvorenými ústami, pri čo najmenšom pohybe hovoriť. Čítanie brzdia aj nepatrné polopohyby jazyka alebo iných častí hovoriť. Na koľko je čítanie nemé, si možno kontrolovať priloženým ukazovák na pery, alebo držaním ľahšieho predmetu medzi zubami, prípadne dotykom svojho ohryzku. Aj nepatrný pohyb ohryzkom počas reči signalizuje, že reč je artikulovaná.

Písmená

Písmeno je základná jednotka písomného prejavu. Viacero písmen prevzatých z latinskej abecedy je v niektorých jazykoch doplnené diakritickými znamienkami – mäkčeňom, dĺžňom, vokáňom atď. Typy tlačených písmen sa od vzniku kníhtlače, od 15. storočia sústavne vyvíjajú a menia podľa toho, ako si to vyžadujú jazykové pravopisné systémy. Ale pri vývine písma sa uplatňuje niekedy kritérium ekonomické, prípadne estetické. Dnes je už známe množstvo typov tlačeného písma, najmä v súvislosti s vývinom počítačovej techniky. Keďže v tejto práci sledujeme hlavne proces rýchleho čítania, sústredíme pozornosť iba na klasickú latinku – nie na rozličné písmená počítačové, nie na grécke typy, nie na azbuku, ale ani na exkluzívne písmená u nás neznámych jazykov.

V súvislosti s rýchlym čítaním má význam veľkosť písma a rody (žánre) písma.

Podľa veľkosti rozlišujeme hlavne typy písmen: nonpareille, kolonel, petit, borgis, garmond, cicero:

nonpareille (ním sa sádzu slovníky):

A a B b C c...;

kolonel (ním sa sádzu časopisy, knihy malého formátu a úsporné texty):

A a B b C c...;

petit (ním sa sádzu tie isté tlačivá a knihy ako kolonelom):

A a B b C c...;

borgis (ním sa sádza časopisy a rozsiahlejšie knihy):

A a B b C c...;

garmond (ním sa sádza zväčša učebnice a beletria):

A a B b C c...;

cicero (ním sa sádza knihy pre deti):

A a B b C c...

Veľkosť písma súvisí s jeho čitateľnosťou. Rozličnými výskumami sa zistilo, že najmenšie písmeno, ktoré môže oko normálne prečítať, má veľkosť asi 1 mm.

Optimálne písmo, ktoré má všetky predpoklady na rýchle čítanie, je do veľkosti 4 mm. Najväčšia veľkosť vhodná na bežné čítanie je okolo 8 mm. Zatiaľ čo sa v minulosti na tlač novín používala veľkosť kolonelu a petitu (medzi 2–3 milimetrami), dnes je tendencia tlačiť noviny veľkosťou borgisu (3 mm). Pravda, keby sa nebral zreteľ aj na šetrenie priestoru, používal by sa garmond a breviár, ktoré majú veľkosť do 3,4 mm. Isteže sa uvedené parametre nevzťahujú na beletriu, na umelecké texty a na tlač detských novín, časopisov a kníh, kde sa odporúča tlač až do veľkosti 4 mm. Pre slovníky a encyklopédie, ktoré sa nečítajú rýchlo, využívajú sa drobnejšie typy – obyčajne veľkosti okolo 2 mm.

Podľa rodov rozlišujeme tieto typy písma: antikva, medieval, grotesk, egyptienka:

antikva – je tieňové písmo s nápadnými rozdielmi medzi vlasovými a tieňovými čiarami, pätky má vlasové, os tieňa je kolmá

A a B b C c

medieval – je tieňované písmo s nenápadnými rozdielmi medzi vlasovými a tieňovými čiarami, pätky majú rozdielne tvary, os tieňa je naklonená

A a B b C c

grotesk – je netieňované písmo a nemá pätky

A a B b C c

egyptienka – je netieňované písmo, ale na rozdiel od grotesku má pätky

A a B b C c

Pre pohotovú vnímanie tvarov písma má veľký význam to, aká je svetelnosť písmen. Brzdiačim prvkom pri čítaní sú napríklad pätky, ako je to pri antike, medievale a egyptienke, ale aj hrúbka písmen, ktorá je veľmi výrazná pri grotesku. Niektorí bádatelia tvrdia, že písmená s pätkami sú pre čitateľa príjemné preto, že pätky na linajke silno držia líniu písmen a navigujú oko. Experimentovaním sa však zistilo, že najväčší vplyv na identifikáciu písmen má to, na aký typ je človek zvyknutý. Napríklad starší Nemec zvyknutý na švabach, oveľa rýchlejšie číta švabach než latinku, zatiaľ čo Slovák, pre ktorého je švabach relatívne cudzím písmom, je pohotovejší v čítaní latinky. Analogická situácia je z nášho hľadiska medzi azbukou a latinkou. Grotesk je výhodný preto, že jednak nemá pätku a jednak nie je ani tieňovaný. Do budúcnosti je perspektívne bezpätkové písmo. V súčasnosti sa v tlačiarstve najviac využíva písmo Times romana. Antikva a medieval sa v súčasnosti prakticky nediferencujú.

Pri každom rode sa diferencujú rodiny. Z hľadiska rodín sa diferencuje kurzíva (ležaté písmo), polotučné písmo (oproti základnému písmu je trochu hrubšie), kapitálky (sú to v podstate tvarom veľké písmená, no pritom trochu zmenšené od základných „veľkých“ tvarov), verzálky („veľké“ písmená) a mínusky („malé“ písmená).

Napríklad:

Aa

kurzíva

BB

kapitálky

CC

verzálky

dd

mínusky

Rozličnými pokusmi sa dokázalo, že stojace písmo je vo všeobecnosti čitateľnejšie ako ležaté. Preto sa ležaté písmo uplatňuje v beletrii a v prípadoch, keď

v kontexte obyčajného (stojatého) písma treba istú časť vysádzať osobitným typom. V súčasnosti sa ako citátové písmo alebo ako typ na vyjadrenie štylistickej odlišnosti používajú kapitálky, ktoré – ako stojaté písmo – sa čítajú rýchlejšie než ležatá kurzíva.

Podstatný rozdiel pri vnímaní tvarov a rýchlom čítaní je medzi verzálkami a mínuskami. Verzálky sa vnímajú ťažšie ako mínusky, lebo v bežnom živote sa čitateľ nepomerne častejšie stretá s mínuskami, teda s „malými“ písmenami.

Od písmena k slovu

Úvodom k tejto kapitole treba vysvetliť, aký rozdiel je medzi písmenom a hláskou. V podstate ide o tú istú vec posudzovanú z dvoch strán. Písmeno je grafický znak a hláska je zvukovo realizovaný znak. Keď máme na mysli písmo, vtedy je reč o písmenách, a keď ide o zvukovú podobu reči, vtedy hovoríme o hláskach. A tak potom slovo kniha sa v písomnej podobe skladá z 5 písmen a vo zvukovej podobe z 5 hlások. V procese elementárneho čítania žiak poznáva písmená tak, že sa učí, ako ich transformovať na hlásky. Proces transformovania písomnej podoby do ústnej podoby je v slovenčine dosť náročný, lebo izolované písmená dostávajú zvukovú podobu často podľa toho, v akom spojení sa vyskytujú, alebo ako „d“ (na hrade), alebo ako „d“ (z hradu). Keď však budeme v tejto kapitole hovoriť o abecedných znakoch, hoci budeme hovoriť o písaných podobách, budeme mať na mysli vždy ich výslovnostnú podobu.

V jednotlivých jazykoch sú potenciálne rozdiely v počte písmen pripadajúcich na jedno slovo. Na jednej strane sú jazyky s pomerne malým počtom písmen a na druhej strane jazyky s pomerne vysokým počtom písmen. Slovenčina patrí medzi jazyky s pomerne vysokým počtom písmen a s ešte vyšším počtom hlások. To znamená, že na rovnako veľkej textovej ploche je pomerne malá frekvencia písmen, ak by sme slovenčinu z tohto hľadiska porovnávali napríklad s estónčinou, alebo s južnoslovanskými jazykmi, prípadne s taliančinou, so španielčinou alebo s angličtinou. Znamená to, že so zreteľom na písmenkovú pestrosť textu je čítanie slovenčiny relatívne veľmi náročné. Frekvencia písmen v slovenčine vypočítaná z textov 1 000 000 písmen, obsiahnutých v 200 000 slovách z 50 rozličných textov je takáto (J. Mistrík, Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine, SAV, Bratislava 1985):

	Priemer	Čiastkové súčty
A	8,713	} 10,833
Á	1,955	
Ä	0,0165	
B	1,778	

C	1,255	}	2,463	
Č	1,208		+ ch =	3,542
D	3,443	}	3,664	
Ď	0,221		+ dz =	3,760
Dz	0,085	}		
Dž	0,011		0,096	
E	7,797	}		
É	0,640		8,437	
F	0,165			
G	0,175			
H	1,403	}		
CH	1,079		2,482	
I	4,627	}		
Í	1,118		5,745	
J	2,158			
K	3,961			
L	3,913	}		
Ľ	0,443		4,375	
Ĺ	0,019			
M	3,578			
N	5,744	}		
Ň	0,205		5,949	
O	9,053	}		
Ó	0,074		9,344	
Ô	0,217			
P	3,007			
R	4,684	}		
Ř	0,022		4,706	
S	5,018	}		
Š	1,103		6,121	
T	4,923	}		
Ť	0,799		5,722	
U	2,211	}		
Ú	0,885		3,096	
V	4,604	}		
W	0,001		4,605	
X	0,028			

Y	1,653	}	2,674
Ý	1,021		
Z	1,936	}	2,968
Ž	1,032		
IA	0,476		
IE	0,879		
IU	0,016		
OU	0,196		

Frekvencia písmen s diakritickými znamienkami:

s bodkou (i, j)	6,785
s dĺžňom (á, é, í, ó, ú, ý, í, ř)	5,734
s mäkčeňom (č, ď, ě, ň, š, ť, ž, dž)	5,022
s vokáňom (ô)	0,217
s dvojbodkou	0,165
Spolu	17,923

Poradie samohláskových písmen podľa ich frekvencie:

a (á, ä)	10,833
o (ó, ô)	9,344
e (é)	8,437
i (í)	5,745
u (ú)	3,096

Poradie spoluhláskových písmen podľa ich frekvencie:

s (š)	6,121	z (ž)	2,968
t (ť)	5,722	d (ď)	3,664
k	3,961	g	0,175
c (č)	2,463	dz (dž)	0,096
p	3,007	b	1,778
f	0,165	v	4,604
ch	1,079	h	1,403

Hoci v procese artikulovaného čítania hrá pomerne veľkú úlohu frekvencia hlások, významnejšiu úlohu hrajú zoskupenia hlások, ktoré sú v každom jazyku svojou frekvenciou potenciálne iné. Ich počet je konečný. V slovenčine je napríklad slabičných zoskupení asi 5000, takže ich opakovanie v rozličných textoch je dosť časté. Najčastejšie skupiny trojpísmen – bez ohľadu na ich slabičnosť – sú v slovenčine tieto (číslo

označuje výskyt v 1 000 000 hlások): ado 11, ako 34, akt 12, ale 21, ali 57, ako 22, ani 15, aní 17, ate 13, áci 18, áno 12, áva 16, bol 28, cky 14, cký 11, čas 15, čier 11, dob 17, dom 14, dot 12, ebo 12, edn 22, eds 12, aho 21, ene 16, ený 11, enie 12, era 14, est 11, ého 33, ick 26, ide 11, ier 12, ili 20, ist 28, ivo 12, íck 12, jed 18, jeh 11, júc 11, kaž 11, kde 11, kla 14, kom 22, kon 30, kor 11, kov 13, koz 11, kto 29, lad 15, len 34, lne 11, log 11, lov 29, ľud 13, mal 17, men 17, mov 11, nech 11, nej 23, nes 13, néh 16, níc 12, nos 17, nov 12, ným 21, obe 11, očn 16, oho 11, oko 19, oli 19, olo 12, oro 14, ost 34, osť 14, oto 14, ova 56, ove 23, ovo 21, pán 13, pod 34, pok 11, pol 20, pos 14, ráv 12, red 27, ren 12, rme 11, rob 16, rok 14, rom 11, rov 11, roz 12, slo 16, sme 19, som 56, spo 18, sta 41, stá 11, ste 23, sti 22, stv 19, str 40, stu 12, sve 19, šet 13, tak 19, tav 19, teľ 13, ten 20, tom 24, tov 32, tra 28, tre 17, tva 11, tvo 18, uje 13, ujú 11, val 29, van 18, vár 11, ved 17, vek 14, veľ 13, ver 13, vet 20, vod 11, voj 16, vor 19, vot 13, vše 14, vyp 11, zas 11, živ 14.

Pritom treba uviesť, že v slovenčine máme málo trojpísmenových skupín, napríklad v slovenčine nieto takých zoskupení, ako gkn, hfó, álš, čýk, žlč, xfp...

Pre rýchle čítanie má veľký význam aj to, koľko je všetkých slabík v slovenčine dohromady, a potom to, ktoré z nich sa vyskytujú iba na začiatku (Z), koľko iba v strede (S), koľko iba na konci (K) a potom koľko slabík je Z+S, Z+K, koľko je S+K a koľko je Z+S+K atď. Prieskumom 250 000 slov z rozličných textov sme zistili tieto údaje.

Z celkového počtu slabík sme zistili, že osobitných slabík, ktoré sa opakujú, je len 4569. V jednotlivých polohách sa z týchto slabík vyskytovali takéto počty:

takých slabík, ktoré sa vyskytujú iba na začiatku slova,

je 1148 (25 %),

takých slabík, ktoré sa vyskytujú iba v strede slova,

je 689 (15 %),

takých slabík, ktoré sa vyskytujú iba na konci slova,

je 1000 (22 %),

takých slabík, ktoré sa vyskytujú iba v polohách ZS,

je 645 (14 %),

takých slabík, ktoré sa vyskytujú iba v polohách ZK,

je 155 (3 %),

takých slabík, ktoré sa vyskytujú iba v polohách SK,

je 388 (8 %),

takých slabík, ktoré sa vyskytujú iba v polohách ZSK,

je 544 (12 %),

takých slabík, ktoré sa vyskytujú v polohe Z vôbec, to znamená, že medzi nimi sú aj také, ktoré sa vyskytujú nie iba v polohe Z, ale aj v polohe ZS, aj ZK, aj v ZSK,

je 2492,

takých slabík, ktoré sa vyskytujú v kombináciách S, SZ, SK, SZK,

je 2266,

takých slabík, ktoré sa vyskytujú v kombináciách K, KZ, KS, KZS,

je 2087.

Z toho sa ukazuje, že oko, ktoré sa často pohybuje po texte, ktoré je vycvičené vo vnímaní písmen, zavčas postrehne, že isté spojenia sa opakujú, a postrehne aj to, kde sa ktoré skupiny (slabiky) môžu očakávať. Tak napríklad na začiatku slova sa neočakáva slabika ný-, ale skôr slabika vý-, na konci slova sa neočakáva slabika -spo, ale skôr slabika -sko atď. Oko „predpokladá, spolieha sa“, a preto sa nemusí čítať osobitne každý znak.

Pravdaže, v iných jazykoch je iná situácia. Napríklad v angličtine sa neočakáva na začiatku slova typická slovenská začiatková slabika vý- alebo na konci slova sa neočakávajú typické slovenské slabiky -me, -jú...

V súvislosti s konštatovaním, že v každom jazyku sa isté spojenia písmen a slov v texte opakujú, hovorí sa o tzv. prediktabilite, čiže o očakávaní istých písmen a slov v súvislom čítaní. Takéto očakávanie podporuje rýchlosť čítania. Overme si túto tézu takýmto spôsobom: vyberme si zo súvislého textu 2–3 riadky a čítajme ich najprv odpredu a potom odzadu po písmenách i po slovách. Porovnajme pritom, aké tempo má čítanie odpredu (keď pomáha prediktabilita) a aké odzadu, keď prediktabilita pri čítaní nepomáha.

Najexponovanejšími miestami v slove sú prvé a posledné miesto, to znamená prvé a posledné písmeno. Ako je to v slovenčine, prípadne v iných jazykoch.

Výskyt písmen na začiatku slova sa diametrálne odlišuje od výskytu písmen na konci slova. Uvedieme v percentách štatistiku o výskyte písmen na začiatku slova (Z) a na konci slova (K). Údaje sú prevzaté z prác J. Mistríka Frekvencia slov v slovenčine (1969) a Retrográdny slovník slovenčiny (1976).

	Z	K		Z	K		Z	K		Z	K
A	2	19	H	3	–	N	6	5	U	4	–
B	3	–	CH	1	–	O	7	4	V	8	–
C	1	1	I	1	1	P	16	–	W	–	–
Č	1	1	Í	1	–	Q	–	–	Z	9	–
D	5	1	J	1	–	R	5	2	Ž	1	–
E	1	6	K	6	3	S	8	1	Y	–	5
F	1	–	L	2	1	Š	2	–	Ý	–	20
G	1	–	L	–	1	T	2	2	X	–	–
			M	4	1	Ť	–	22	Ostatné	–	4

Všimnime si nepomer výskytu týchto písmen: A, D, E, P, S, T, V, Z, Y, Ý. Z nepomeru vyplýva, že na začiatku slova sa neočakáva výskyt písmen Ť, Y, Ý, A, E a na konci slova sa neočakáva výskyt D, P, S, V, Z. V slovenčine sú samohláskové písmená a, e, i na začiatku slova iba v cudzích slovách, to značí, že ich väčšiu frekvenciu možno očakávať len vo vedeckých a žurnalistických textoch. Túto zákonitosť si oko a človek pri čítaní v podvedomí uvedomuje.

Pozrime v tejto súvislosti, čo hovoria údaje o zložení slabiky v slovenčine. Skúmali sa texty s rozsahom 250 000 slabík. Malo sa zistiť, koľko jednoslabičných slov sa začína spoluhláskou a koľko samohláskou. So spoluhláskou na za-

čiatku bolo 97,98 % jednoslabičných slov a so samohláskou boli iba 2 %. Z toho vyplýva, že samohláska na začiatku slova sa neočakáva a rovnako sa neočakáva ani spoluhláska na konci slova.

Samohláskové a dvojhláskové znaky spolu vyčerpávajú v textoch 41,694 % a na spoluhláskové znaky pripadá 58,306 % textu. Ale ak uvážime, že 6 znakov (A, E, I, O, U, Y) vyčerpáva 41,694 % a 19 znakov (B, C, D, F, G, H, J, K, L, M, N, P, R, S, T, V, W, X, Z) vyčerpáva 58,306 %, potom vychádza, že v priemere na jeden samohláskový znak v slovenčine pripadá v texte 7 % a na spoluhláskový znak pripadajú v priemere 3 %. Inými slovami: samohlásky sa striedajú oveľa častejšie ako spoluhlásky, a tak pri čítaní je váha na spoluhláskach. Ak z textu vypadne alebo je v ňom nečitateľný samohláskový znak, to vôbec nie je taká chyba, ako keď vypadne alebo je nečitateľný spoluhláskový znak.

Prečítajme „vetu“, z ktorej sú vynechané spoluhlásky:

-á- -ia-i-e- -o-o-o- o-e-i- -e-ý- ú-a-í-o- -e-o a-ie.

Prečítajme tú istú „vetu“, no teraz v nej ostali spoluhlásky a vypadli samohlásky:

N-š r-d-t-l r-zh-d-l -dm-n-ť vš-tk-ch -č-stn-k-v t-jt- -kc-

Pri čítaní sa zrak nesporne opiera o spoluhláskové znaky, lebo na nich leží hlavná váha. Samohláskové znaky slúžia iba na dopĺňanie a spresňovanie. Závažné sú iba na konci slov – ako skloňovacie alebo časovacie prípony.

Dyslexia

Špecifická vývojová dyslexia je porucha prejavujúca sa neschopnosťou naučiť sa čítať napriek tomu, že je žiak odborne v takomto výcviku vedený, že je priemerne inteligentný a že má normálne sociálno–kultúrne podmienky. Dyslexia sa týka iba čítania detí, a nie rýchleho čítania, pri ktorom sa už nečítajú písmená a slová, lež celé vety, odseky alebo sporadicky ich časti.

Pri základnom čítaní ide o trojfázový mentálny pochod: 1. zostava grafických znakov sa zachytí zrakom, 2. zostava takto zachytených znakov sa pretransformuje do zvukových podôb, 3. zvukové podoby sa naplnia príslušným významom. Nositeľom významu je teda zvuková, a nie grafická podoba slova. Postupne však, ako si žiak tento pochod automatizuje, čím ďalej, tým viacej sa zatláča 2. fáza, to jest pretransformovanie grafických znakov do zvukových podôb, a organicky sa bezprostredne spája význam s grafickým znakom: čítanie sa stáva dvojfázovým. Na tejto úrovni sú slová už „obrázkami“, ktoré majú svoj obsah, a nie radmi hlások.

Každá zo spomenutých troch a či neskôr z dvoch fáz čítania sa skladá ešte z mnohých čiastkových úkonov, a tak proces čítania je vcelku dosť zložitý. Je teda celkom prirodzené, že nemusí u každého a vždy prebiehať plynule a nemusí ani u každého sa vyvíjať rovnomerne. Vznikajú dyslexie, poruchy. Keďže príčina-

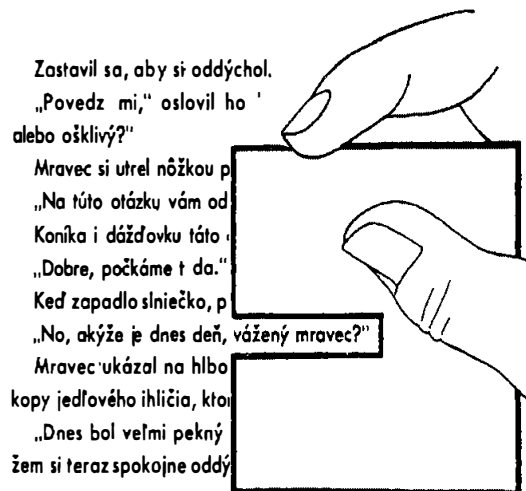
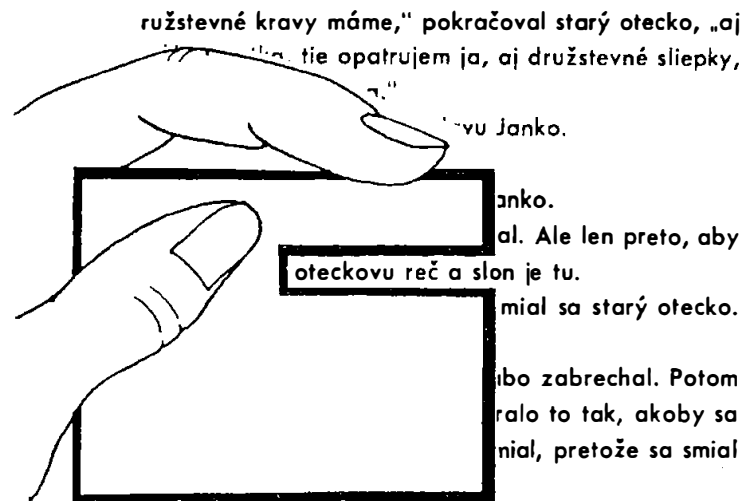
mi dyslexií je málokedy iba samostatný zrak a sluch, sú príčiny týchto porúch často nejasné a neprístupné poznaniu. Zato však navonok sú prejavy dyslexie veľmi evidentné. Rozličnými výskumami sa zistilo, že v našich školách je 1–2 % dyslektických detí. Oveľa väčšie percento je v krajinách, kde sa hovorí po anglicky. Angličtina sama podmieňuje vznikanie dyslexií. Veľmi nízke percento dyslektikov (nižšie ako u nás) je v tých krajinách, kde majú obrázkové písmo. Tak je to napríklad v Japonsku. Japonské obrázkové písmo má 1850 znakov a nevyjadruje hlásky, ani slová, lež odrazu súvislé výpovede. Príčiny dyslexií sa často pripisujú globálnej metóde používanej v elementárnom ročníku, ako aj bilingvistickým prostrediam, v ktorých jeden jazyk prekáža pri automatizovaní stereotypov v sekvencii písmen.

Dyslexia sa prejavuje až v druhej fáze čítania, to jest vtedy, keď sa žiaci učia skladať písmená do slabík a tvoriť slová.

Najčastejšie príznaky dyslexie:

1. Zamieňajú sa zrkadlové písmená, ako b-d, p-b, p-d, p-g, d-g, ale aj s-z, l-j, u-n.
2. Zamieňajú sa tvarovo príbuzné písmená, ako a-e, k-b, k-h, m-n.
3. Zamieňajú sa písmená, ktorými sa označujú zvukovo príbuzné hlásky, ako párové znelé a neznelé (t-d, b-p, f-v, g-k, s-z), sykavky (s-z, s-c).
4. Zamieňajú sa tvrdé hlásky s mäkkými (d-ď, t-ť, n-ň, l-ľ, dy-di, ty-ti, ny-ni...).
5. V ťažších skupinách hlások nastáva inverzia, alebo sa hlásky vynechávajú. Ide o slová ako zaujímavý → zajuímavý, rekreácia → legrácia, lekár → lekvár...
6. Nerozlišuje sa kvantita a v dôsledku toho sa zanedbáva dĺžka v slovách.
7. K slabičnému r, l sa vkladajú samohlásky (hrdý = hordý, plný = pluný, trhať = terhať...).
8. Nerozlišujú sa hranice slov, čím sa narúša gramatika textu.
9. Vynechávajú sa akékoľvek časti slov, písmen, diakritické znamienka a podobne.
10. Vzniká inverzia v akýchkoľvek hláskových spojeniach, napríklad blato → balto, prepísať → perpísať, meno → nemo...

Náprava dyslexie. Spôsob nápravy dyslexie vychádza z toho, či chyby vznikajú pri čítaní slova alebo vety. V jednom i druhom prípade však pôjde o to, aby sa vytvorili cvičenia, ktorými by sa upevnili podoby a hranice „obrazov“ (hlások alebo slov) a aj ich poradie. Rovnako, ako sa v tejto práci na inom mieste hovorí, aby sa človek odúchal pri čítaní artikulovať, práve naopak pri nápravách dyslexie treba vynaložiť všetko úsilie na nácvik artikulácie alebo pohybovej metódy, ktorá spočíva v opisovaní tvarov písmen alebo v utváraní písmenových obrázkov pomocou prstov (o, v, n...). Na cvičenie v difundovaní a skladaní slov sa používajú farebné kocky, rozličné skladačky, farebné písmená, skupinové čítanie a ďalšie prostriedky, ktoré sú príťažlivé ako hry. Na vyššom stupni čítania, kde sa dyslexia prejavuje na väčšej ploche, uplatňuje sa nácvik čítania pomocou okienka, ktoré sa posúva z ľavej alebo z pravej strany.

Dyslexia je choroba storočia a dyslektikov bude stále pribúdať. Je to preto, že človek čím ďalej, tým viac musí odrazu vnímať množstvo informácií z rozličných prameňov, a pritom nemá možnosť ich okamžite triediť a kvalifikovať. Vníma ich bez systému, a to spôsobuje konfúziu v jeho vnímaní.

Treba však povedať, že dyslexia nie je typ choroby, ktorý by sa nedal vyliečiť. A u ľudí, ktorí ju prekonajú, ešte možno vypestovať schopnosti rýchle čítať. Treba však dodať, že príliš zavčasu začínať s nácviom rýchleho čítania znamená viesť k dyslexii.

Figurativnosť písmen a číslíc

Na tempo vnímania textu má vplyv niekoľko činiteľov. Každý činiteľ, ktorý ovplyvňuje rýchlosť čítania, má potenciálne iný pôvod. Keďže sa činitele svojím pôvodom krížia, nie sú medzi písmenami veľké rozdiely pri ich identifikácii.

Na prvom mieste zo všetkých činiteľov stojí frekvencia slova v reči, ale – a to treba podčiarknuť – aj v štýle. Slovák číta nepomerne rýchlejšie slovenské ako anglické texty a zo slovenských nepomerne rýchlejšie publicistické alebo príslušné odborné než napríklad beletrizované alebo dialogické texty. Je to dané tým, že pri identifikácii tvaru veľmi pomáha kontext písmena. Napríklad pri identifikovaní náročného tvaru k v slove zakončenom na príponu -ský je písmeno k so zreteľom na okolité písmená – s, ý – natoľko evidentné, že ho „prečítame“ aj v prípade, keď v slove náhodou chýba. (Čítajme napríklad tieto slová: ľuds ý, škols ý, pražs ými....)

Ďalším činiteľom, ktorý hrá úlohu pri identifikácii, je jeho figúra. Popri jednoduchých tvaroch c-o-e, b-d-p, l-i-t... sú zložitejšie figúry k-r-a, f-g-y... Svojou figúrou jednoduché tvary sa identifikujú rýchlo, keď sú izolované, no podstatne pomalšie, keď sú v kontexte zrkadlových figúr (napríklad v slovách bude, podoba, beda). Figurálnosť je teda negatívnym činiteľom najmä pri rýchlom čítaní.

Pozitívnym činiteľom pri čítaní sú písmená s diakritickými znamienkami. Jednak sú tieto znamienka vždy mimo „tieňa“ základných tvarov (nad písmenami) a jednak často signalizujú gramatický tvar, napríklad adjektívum alebo sloveso, ktoré majú veľmi často koncové samohlásky dlhé (-í, -ý, -ým, -ých, -ými, -é, -ého, -ému..., -ím, -íš, -í, -ám, -áš, -á, -ajú...). V slovenčine sa písmená s diakritickými znamienkami vyskytujú v súvislých textoch takto:

- každé 6. písmeno je s diakritickým znamienkom,
- každé 15. písmeno je s bodkou,
- každé 17. písmeno je s dĺžňom,
- každé 20. písmeno je s mäkčeňom.

Priemerná dĺžka slova v slovenčine je 5,5 písmen, potom prakticky v texte je toľko diakritických znamienok, koľko má súvislý text slov – na jedno slovo pripadá priemerne jedno diakritické znamienko.

Pozitívnu rolu pri čítaní hrajú aj písmená, ktoré presahujú hornú a dolnú linajku: b, d, f, g, h, ch, j, k, l, p, t, y. Sú to písmená, ktoré sú oporou vtedy, keď oči kľžu po panorámach riadkov. Očiam vtedy stačí, keď sa dotýkajú iba vyčnievajúcich tvarov. Ak sa k takémuto čítaniu ešte pridá periférne sledovanie diakritických znamienok, potom možno s dosť veľkou istotou tvrdiť, že „riadky sa čítajú *nad* riadkami“.

Osobitná situácia je pri čísliciach. Tam „kontext“ potenciálne neexistuje, no existuje figuratívnosť tvarov: 1 – 7, 8 – 9, 0 – 9, 6 – 9. Figuratívnosť číslic je skôr negatívny ako pozitívny činiteľ. A konečne, rýchle čítanie čísel stojí čisto na teoretickej rovine. Pravdaže, vyskytujú sa, aj keď iba raritne, také zoskupenia číslic, ktoré silno ovplyvnia proces ich čítania (zoznamy, inventáre a podobné administratívne žánre).

Pri takom počte činiteľov a pri takom veľkom ich krížení iba aproximatívne možno určiť poradie písmen a číslic podľa ich čitateľnosti. Ak odhliadneme od typov číslic na písacích strojoch, počítačoch a tlačiarenských strojoch, možno prijať všeobecne uvádzané tieto zistenia.

Medzi tlačené písmená, ktoré sa zaraďujú do kategórie najčitateľnejších písmen, patria

d, p, b, k, t,

do najnižšej kategórie patria písmená

j, f, g, h, i, l, r, z, u, m, v

a za písmená najťažšie identifikovateľné sa pokladajú

o, a, e, s, c, n.

Slová

Písmená sú jednotky písomného prejavu, ktoré sa vyskytujú vo všetkých nám známych jazykoch, avšak same osebe nemajú komunikačnú hodnotu, skutočný význam nadobudnú len ako elementy slov. Vyššou jednotkou verbálneho textu, ako písmeno, je slovo – slovo je jednotka, ktorá má význam aj sama osebe a pomocou slova sa môžeme dorozumieť.

Kým pri sledovaní textu sú stredom pozornosti tvary písmen, vtedy môžeme hovoriť iba o elementárnom čítaní – viac-menej o čítaní obrázkov, ktoré nemajú obsahovú hodnotu. O čítaní v pravom zmysle slova môže byť reč iba vtedy, keď pri identifikácii (čítaní) textu vychádzame zo slov.

V našom jazyku je slovo nielen samostatnou obsahovou jednotkou, ale v písomnom prejave aj samostatnou formálnou jednotkou. Slová sú v texte izolované, ucelené útvary, ktoré majú v súvislosti s textom svoje formálne aj obsahové hranice. Medzi nimi sú evidentné medzery (v písomnom prejave vždy a v ústnom prejave iba potenciálne – podľa toho, do akej miery sú na jednej alebo druhej strane obsahovo zviazané s ostatným textom). Pri čítaní si uvedomujeme iba hranice a ich potenciálnu izolovanosť pomocou medzier v písme. Tieto formálne hranice si uvedomujeme niekedy ako závažný moment v konkrétnom texte a niekedy iba ako periférny jav, ba dokonca pod vplyvom rýchlo vnímaného obsahu prejdeme ponad ne bez toho, aby sme si ich uvedomili. Všetko však záleží na rýchlosti, akou konkrétny text čítame, prípadne na tom, do akej miery je nám známa problematika vnímaného obsahu: keď totiž čítame text so známou tematikou a či problematikou, vtedy jeho písomnú podobu čítame iba flešovo, panoramaticky, zatiaľ čo menej známu problematiku „lúskame“ pomalšie, krok za krokom.

Tak či tak, v oboch prípadoch menšiu alebo väčšiu rolu hrá dĺžka slov. Z bežnej praxe je známe, že angličtina má oveľa kratšie slová ako slovenčina, a tým, pochopiteľne, má rýchle čítanie pre angličtinu inú podstatu ako pre slovenčinu. Napríklad v angličtine, pri jej tmelovom zoskupovaní slov sa vo väčšej miere vy-

skytujú „zlepeniny“ slov ako v slovenčine, a tak sa anglický text s uplatnením frázovania číta rýchlejšie ako slovenský text, ktorý má uvoľnenejšie medzislovné hranice ako anglický text. (V slovenčine sú také zlepeniny známe iba zo slovosledu enklitik, ktoré majú pevný slovosled zlepením typu „by som si, bol by si mu, by som si fa...“ – analógia je aj v románskych jazykoch.)

Pri rýchlom čítaní má veľký význam začiatok a koniec slova. V slovenčine najmä preto, že veľa slov v tomto jazyku sa začína na predpony, ktoré signalizujú obsah nového slova, pričom sú veľmi frekventované, no a aj preto, že ohybné slová sa končia na gramatickú príponu, ktorá signalizuje gramatickú funkciu a pritom aj ona sama má veľkú frekvenciu.

Uvedieme doklady na prvý argument. Keď si všimneme, ktoré písmená sú v texte na začiatku slov najčastejšie, zistíme, že sú to d, n, o, p, r, s, v, z, a to sú všetko predponové písmená, napríklad do, na, ne, ni, nie, o, od, po, pri, pre, pred, roz, s, so, z, za, vy, zo. A potom si všimneme, že na konci slov sú veľmi časté tie písmená, ktoré sa vyskytujú na konci gramatických tvarov, napríklad a, e, o, ť, y, ý.

Čitateľovo oko priťahuje prázdny priestor, ktorý vyplňa medzeru medzi slovami, a tým súčasne periférne priťahuje oko písmená, ktoré sú okolo tejto medzery, teda na hraniciach slov. Uvedieme na to niekoľko dokladov:

dostať všetko
napísaný list

obchodovať úspešne
príkladný čin

poškodzuje záujmy
nevyužitý prostriedok

Spoluhláskové signály v slovách

Keby sme chceli na základe týchto samohláskových písmen a i a, á a á o a, e o, o a i a, o o i a, o í, ie určiť názov slovenskej rieky, názov inštitúcie, slovenského mesta, vedného odboru, názov rastliny, žiackej pomôcky, jedla, iste by sa to nepodarilo.

Pokúsme sa však na základe týchto spoluhláskových písmen S l t n, z kl dn šk l, Br zn, b t n k, š š v c, sl vn k, chl b určiť názov slovenskej rieky, názov inštitúcie, slovenského mesta, vedného odboru, názov rastliny, žiackej pomôcky, jedla.

Z experimentu vychádza, že kostrou slovenského slova sú spoluhlásky. Samohlások je v slovenčine oveľa menej ako spoluhlások, a preto je ich frekvencia v slovách v priemere väčšia ako frekvencia spoluhlások. (Pozri aj príklad na str. 24.) Ako vieme, samohlásky vyčerpávajú v slovenských súvislých textoch 42 % a spoluhlásky spolu iba 58 %. Jedna samohláska sa v súvislých textoch vyskytuje oveľa častejšie ako jedna spoluhláska. Preto potom ak v slove je samohláska nečitateľná alebo z neho vôbec vypadne, často ju možno hladko odhadnúť a doplniť. Opačná situácia býva, ak zo slova vypadne spoluhláska.

Kto pozná náš stenografický systém, vie veľmi dobre, že rýchlosť v stenografovaní sa dosahuje vynechávaním samohlások alebo iba ich symbolickým vyjadrovaním (tieňovaním, posunom riadkov, oddialením grafického znaku). Aj systém našich skratiek

a nášho skracovania slov je založený na vynechávaní predovšetkým samohlások, napríklad: km, tzv., t.r., Ing., Dr., tr. (trieda), str. (strana), hl. (hlavný), šk. (škola).

Z toho, čo sa povedalo o spoluhláskových a samohláskových písmenách, alias o spoluhláskach a samohláskach, vychádza, že v našom jazyku sú pri identifikácii slova závažnejšie spoluhlásky ako samohlásky. A ďalej sa naznačilo aj to, že vlastne pri rýchlejšom čítaní sa nutne opierame o spoluhláskové písmená. Jednako aj z grafického hľadiska samohláskové písmená neprečnievajú linajku (a, e, i, o, u) ako väčšina spoluhláskových písmen (b, d, f, g, h, ch, j, k, l, p, t). Pre autorov textu z toho vychádza, že v situácii, keď majú skrátiť slovo alebo dlhšie pomenovanie, nech pre tento prípad využívajú skôr spoluhláskové písmená ako samohláskové. Teda napríklad pre slová mužský, ženský, stredný, Bratislava, podobne, Vysoké Tatry... nie mu., že., stre., Bva., po., Vy. Tatry, ale muž., žen., str., Br., pod., Vys. Tatry...

Obmeny slova

V takých jazykoch, ako je slovenčina, rozlišujeme slová ohybné a neohybné. Neohybné slová sú tie, ktoré sa v texte nemenia, ale sa vyskytujú vždy v tej istej podobe. Takými sú predložky, spojky, častice, ale aj niektoré mená. Príklady na neohybné slová: pri, medzi, avšak, síce, aspoň, naozaj, tableau, safari, menu. Ohybné slová sú tie, ktoré sa vyskytujú v rozličných obmenách. Príklady:

robiť	zmysel	volať	muž	slabý
vyrobiť	výmysel	volám	muža	slabší
zarobiť	priemysel	voláš	mužovi	najslabší
zárobok	dômyselný	voláme	muži	slabučkému
robotá	nezmysel	voláte	mužov	slabému
robotník	úmyselne	volal	mužom	slaboch
robotnícky	dvojzmyselný	volajúc	/o/ mužoch.	slabomyseľný
zarábať	úmyselný	privolaný	/s/ mužmi	slabošstvo

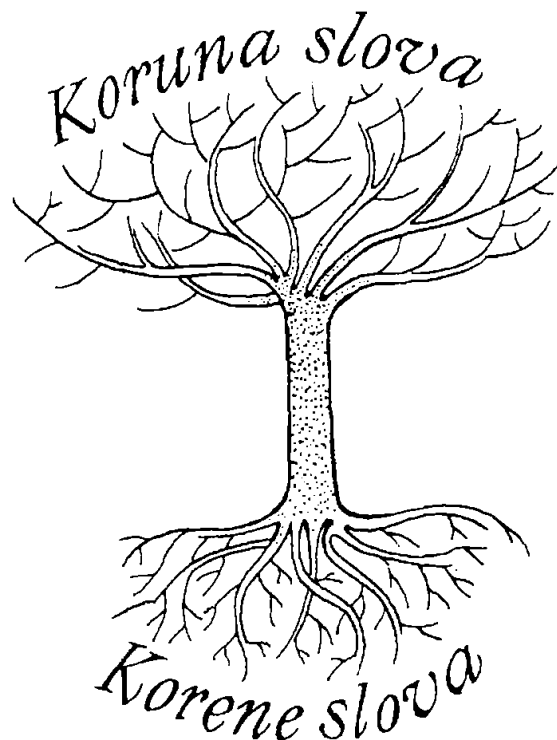
Aká je súvislosť obmieňania slov s rýchlym čítaním. Text, ktorý čítame, má istý obsah, istú tematiku. V dôsledku toho sa v ňom opakuje vlastné meno, napríklad meno osoby, alebo zemepisný názov, názov inštitúcie, alebo sa opakuje istý termín, napríklad telefón, priehrada, postmoderna, zúfalstvo atď. Keďže sa slovo vyskytuje v rozličných situáciách a spojeniach, v súvislosti s textom ho nachádzame v rozličných obmenách. Napríklad v texte, ktorého témou by bola orientácia, mohlo by sa toto slovo vyskytovať v podobách preorientovať, dezorientácia, orientovaný, zorientovať sa; v texte, ktorý by hovoril o zamestnanosti, vyskytovali by sa napríklad aj tieto tvary: zamestnanie, zamestnávať, zamestnávateľ, nezamestnanosť atď. Čitateľ pri rýchlom čítaní sa v textoch nekoncentruje natoľko na základ slova, ako na jeho konce, to znamená na jeho predpony a prípony. Predpona alebo prípona,

ktorá ho spája s okolitým textom, signalizuje funkciu príslušného slova v texte, a vtedy často stačí, ak čitateľ vníma „okraje“ slova.

A obmeny slov nie sú dané iba ich formálnymi zmenami, ale aj ich synonymami, asociačnými slovami. Napríklad v texte týkajúcom sa publicistiky by sa mohli vyskytovať napríklad tieto tematické slová: adresát, rozhlas, poslucháč, telekomunikácia, divák, spravodajstvo, agentúra, reportáž a podobne. V rámci tematiky venovanej pojmu demokracia sa môžu vyskytovať tieto tematické slová: anarchia, totalizmus, fašistický, šovinista, nedemokratický, rovnostárstvo atď.

Slovo, ako vidieť, má široké korene, ktoré sa rozvetvujú dvojakým smerom: po linke formy i po linke obsahu.

Narastanie a smerovanie obsahu diriguje forma (alebo naopak: formu diktuje obsah).

Generačná diferenciacia slov

Vyvíja sa život, mení sa svet. A keby sa jazyk nevyvíjal a nemenil, ostal by staromódnym a dostával by sa do kontroverzie s prostredím, v ktorom žije.

Jazyk je funkčným len vtedy, keď má v zásobe také slová, ktoré pomenúvajú existujúce a známe reálie. Od najstarších čias podnes sa v jazyku vystriedalo už množstvo slov. Sú však medzi nimi také, ktoré ostávajú akoby piliermi jazyka,

potom sú v ňom akési skanzenové, takmer už nepotrebné slová a konečne sa doň dostávajú nové, aktuálne i cudzie potrebné slová. Slovom, striedajú sa generácie ľudí, striedajú sa generácie vecí, a teda aj generácie slov.

Z hľadiska čitateľnosti ich môžeme rozdeliť aspoň na tri vrstvy: slová základného fondu, slová skanzenové a slová aktuálne.

Z uvedených troch vrstiev vylúčme slová skanzenové, to sú historické, archaické, zastarané a zastarávajúce slová, namiesto ktorých už máme nové pomenovania. Do vrstvy skanzenových slov patria napríklad tieto slová: groš, prísazný, drotár, lučba (chémia), merba (geometria), kelčík (výdavok), furt (vždy).

Ostávajú dve vrstvy slov. Jedny z nich sú trvalým fondom a jadrom slovnej zásoby a druhé sú nové, moderné, až módne a prechodné, ktoré nateraz kvalifikujeme ako neologizmy v slovenčine. Sú to slová importované, internacionálne alebo aj výpožičky, cudzie slová. Uvedieme príklady na obidve vrstvy.

Vrstva slov základného fondu. Sú to pôvodné slovenské slová, ktoré sú najfrekventovanejšie, sú to piliere nášho slovného fondu, je to jadro našej slovnej zásoby. Sem patria všetky zámená (ja, ty, on..., môj, náš, váš..., kto, čo, ktorý..., ten, tá, to, tam...), čísla (jeden, dva, sto, tisíc..., prvý, druhý..., päť..., trikrát...), prvotné predložky (na, v, z, k, pred, pri, za...), základné spojky (a, ale, že, ak, ani...), častice (len, asi, sotva, práve, skutočne...) a okrem nich najfrekventovanejšie slovesá, podstatné mená, prídavné mená a príslovky. Príklady: byť, mať, môcť, vedieť, ísť, musieť, dať, chcieť, povedať, vidieť, čas, deň, hovoriť, nový, prísť, preto, svet, život, vec, ruka, dobre, voda, starý, veľmi, dobrý, teraz, začať, žena, malý, slovo... (Slová sú vybrané z práce J. Mistrík, Frekvencia slov v slovenčine, 1969, ako najfrekventovanejšie slová v slovenčine.)

Vrstva slov, ktoré sme označili ako neologizmy, ako vrstvu slov nových, aktuálnych, moderných, importovaných, internacionálnych, až módnych slov v slovenčine. Ide o slová, ktoré slovenčina musela prevziať ako výrazy pre najaktuálnejšie dorozumievanie sa v súčasnosti. Sú to slová typu: komunikácia, organizácia, preferovať, transport, referovať, konsenzus, disproporcja, introvert, profesionál, syntetický, disponovať, diferencja, systematický, atypický, heterogénny, syndikát, know-how, ecu, imidž, frustrácia, legislatíva, priorita, manažment, work shop, eufória, homeopatia, marasmus, no comment, deklarovať, rekvalifikácia, syndróm.

K týmto dvom vrstvám slov (k slovám základného fondu a k slovám aktuálnym, novým, importovaným) priraďme ešte také slová, ktoré čitateľ pozná ako odborné a jemu dobre známe slová. Dostaneme trojaké slová:

- a) slová základného fondu,
- b) aktuálne neologizmy,
- c) odborné slová, ktoré sú špecifické pre každého jedinca.

Slová „a“ a „c“ sa vnímajú, čítajú a uvedomujú ľahko, zatiaľ čo slová „b“ kladú na čitateľa vyššie nároky a čítajú sa ťažšie, pomalšie. Teraz si predstavme cestu, ktorá bude vydláždená všetkými tromi typmi slov (alias tromi rozdielnymi dlaždičkami). Po dlaždičkách „a“ a „c“ sa pôjde hladko a na dlaždičkách „b“ sa cho-

dec, alias čitateľ bude zadržávať. Takto bude proces čítania potenciálne nerovnomerný, „koktavý“, nepravidelný.

Rýchlosť čítania ovplyvní proporčnosť slov „a“ – „b“ – „c“. A tak text môže byť veľmi pohodlný (prevaha slov „a“ a „c“), alebo náročný (prevaha slov „b“). Z toho vychádza, že rýchlosť čítania v značnej miere ovplyvní generačná diferenciacia slov použitých v texte.

Slovnodruhový charakter slov

Slová v každom jazyku sa zaraďujú do tried aj podľa toho, čo pomenúvajú – či osoby, veci, či vlastnosti, alebo deje, či pomenúvajú miesto, alebo čas deja atď. V slovenčine máme 10 tried, do ktorých sú zaradené slová: podstatné mená, prídavné mená, zámená, číslovky, slovesá, príslovky, predložky, spojky, častice, citoslovčia.

V slovenčine je najviac takých slov, ktoré pomenúvajú veci. Sú to podstatné mená, ktorých je asi 70 000. Prídavných mien základných je do 40 000, sloviess je vyše 25 000. Toto sú tri najbohatšie slovnodruhové skupiny. Počty slov v ostatných triedach sú kolísavé, pretože sa striedavo a príležitostne odvodzujú medzi sebou navzájom alebo sa odvodzujú od ostatných slovných druhov. Medzi najmenšie triedy slov patria predložky a spojky, ktorých je spolu iba niekoľko desiatok. Málo je aj častíc, prísloviess a zámen. Citoslovčia a číslovky sú pre rýchle čítanie irelevantné, pretože ich výskyt je maximálne závislý od žánra.

Sumárne teda možno povedať, že v jazyku sú na jednej strane bohaté triedy slov (pomenovania vecí, vlastností a dejov) a na druhej strane málopočetné triedy slov (pomocné slová plus príslovky a zámená). Tie druhé z nich (pomocné) sa vyskytujú oveľa častejšie ako tie prvé (pomenovania).

Ako treba chápať fungovanie slovných druhov v konkrétnej reči, v konkrétnom texte. Kvôli názornosti uvedieme porovnávajúci príklad. Predstavme si, že chceme ušiť koberec z niekoľkých viacfarebných menších kúskov. Onen koberec predstavuje zložitý text a malé kúsky predstavujú pomenúvacie slovné druhy. Pomocný, sklábujúci a či lepiaci materiál predstavujú pomocné slovné druhy (predložky, spojky, zámená a pod.). Keby človek „čítal“ celú plochu koberca, ako prvé by mu padli do očí menšie kúsky, z ktorých sa skladá, a druhé, čo by si všímal, by bol spájací, šicí a zliepací materiál – nite, drôty, lepidlo. A podobne číta človek aj verbálny text: základný obraz nadobudne čítaním pomenúvacích slov a popri tom sekundárne i čítaním pomocných slov. Pritom, pravdaže, niektoré pomocné slová môžu – keď treba – svojou nápadnosťou a kombináciami prekričať aj základné slová.

Číslovky, zámená, citoslovčia, častice a aj niektoré príslovky, to sú výsadné slová, ktoré z textu vyčnievajú a slúžia často ako opory pri zbežnom pohľade, pri povrchnom kódovaní textu. Rozloženie slovných druhov v texte je nič menej a nič viac ako rozloženie jednotlivých látkových dielcov v texte koberca, prípadne spô-

soby použitia tmelu, ktorý tieto dielce spája. Slovo text má totiž ten istý pôvod ako slovo textil.

Pozrime sa ešte na slovnodruhový text z hľadiska čitateľa. Existujú také texty, v ktorých napríklad podstatné mená natolko prevažujú, že iné popri nich sa strácajú. To sú niektoré vedecké texty, legislatívne, administratívne, inventárové a niekedy aj didaktické prehľadné texty, tabuľky, ktoré nečítame ako klasický text, ale mechanicky, skokmi, v rozličných radoch a smeroch. No ale sú to – tak či tak – tiež texty. Existujú také texty, že v nich prevažujú slovesá, to sú dynamické, opisné rozprávacie texty. No sú aj zámenné, konverzačné, dialogické texty alebo matematické tabuľky, zoznamy, údaje. Sú to v istom zmysle slova zvláštne, jedinečné, originálne texty, ale aj také existujú. Pri ich čítaní veľmi rozhoduje profesionálna orientácia čitateľa, ktorý s takýmito typmi textov pracuje (účtovník, archívár, notár, chemik, matematik, ale aj vrátnik, telefonista, kvalitár v obchode, záhradník, kníhtlačiar a ďalší).

Vlastné mená

Špecifickými a pri čítaní veľmi významnými slovami sú vlastné mená. Teoreticky možno povedať, že vlastné mená sú jedinečnými pomenovaniami, a preto sa píšu veľkými začiatočnými písmenami. Špecifickosť vlastných mien by bolo možné porovnať so špecifickosťou čísel. Ich osobitosť sa vyjadruje grafickými prostriedkami – číslami, respektíve veľkými začiatočnými písmenami. Táto grafická výsadnosť ich už v texte graficky vyčleňuje ako dominanty, a tým upozorňuje na ich dôležitosť medzi inými slovami. Čísla a vlastné mená v texte sú analógiou oporných bodov a kódov na mape. Vlastné mená treba chápať aj tak, ako pomenovania vyššej roviny, ako pojmy vyššej triedy slov. Pre čitateľa môže mať neraz väčšiu hodnotu to, keď v texte nájde kýžené vlastné meno, ako hoci celý vzácny úsek textu. Veď neraz cieľom čítania je hľadať jediné vlastné meno. V mori začiatočných veľkých písmen, ktoré označujú vlastné mená, často prekážajú prvé slová vo vetách, ktoré sa tiež píšu s veľkými začiatočnými písmenami. Vo vedeckých prácach a vôbec v zložitejších textoch je potom užitočné písať vlastné mená buď celé verzálkami alebo polotučne.

Z hľadiska funkcie v texte je vlastné podstatné meno buď kľúčovým slovom alebo tematickým slovom. Kľúčovým alebo tematickým môže byť napríklad v monografii venovanej jedinej osobe, objektu, jedinému sídlu, jedinému geografickému útvaru, jedinej inštitúcii, umeleckému dielu a podobne. V takomto prípade sa vyskytuje v texte sólovo a pri čítaní je zaujímavý okolitý kontext. Tematickým slovom môže byť vtedy, keď patrí do kontextu viacerých tematicky príbuzných slov. Ako príklad uveďme štúdiu o banských mestách na Slovensku alebo o vodných dielach v Európe, prípadne o skupine študentov v jednej triede. V takomto prípade pri čítaní je pozornosť obrátená teoreticky viacej na názvy týchto miest, než na opisný text. (Keď porovnáваме silu sústredenia medzi týmito dvo-

ma veličinami, to máme na mysli iba veľmi panoramaticky chápanú silu pozornosti.)

Vlastné meno ako také použité v ucelenom texte nemá rovnakú cenu. Napríklad vo vedeckých a administratívnoprávnych textoch je hodnota vlastného mena relatívne väčšia ako napríklad v rozprávaní, v opisných textoch, v rétorike. Aj moment zaradenia alebo použitia vlastného mena vo vedeckých a administratívnoprávnych textoch je závažnejším činom a má závažnejšiu funkciu, ako keď je zaradené do rozprávania, opisu alebo rečnického prejavu.

A ako je to pri stretnutí sa s vlastným menom v procese čítania. Je to ako stretnutie človeka obklopeného vecami. Vyžaduje si zastávku, spomalenie, zmenu dôrazu aj rytmu.

Gramatické ukazovatele

Gramatickými ukazovateľmi v texte sú gramatické koncovky mien a slovíčok, ktoré určujú rod, číslo, pád, osobu, čas, slovesný vid a slovesný rod. Spolu s nimi sa na tvorbe reči zúčastňujú aj predložky a spojky.

Slovenčina je flektívny jazyk. Slovo flektívny znamená, že sa pomocou jednej koncovky pri slovách môže odrazu vyjadriť viacej gramatických významov. Keď v texte čítame slovo, slovný tvar „knihu“, možno z koncovky „u“ vyčítať, že je to slovo ženského rodu, ďalej to, že ide o slovo v jednotnom čísle a ešte aj to, že je v akuzatíve. Keď v texte nájdeme slovný tvar „robíme“, môžeme z koncovky „íme“ vyčítať, že je to tvar 1. osoby, tvar množného čísla, ďalej to, že je to tvar v prítomnom čase, v dokonavom vide a v aktívnom slovesnom rode. Ako vidieť, na koncovke slova, ktoré sa ohýba, môžeme odrazu identifikovať 3 významy a na slovese môžeme odrazu identifikovať 5 významov. Stojíme pred rečnickou otázkou, či pri rýchlom čítaní toto všetko možno obsiahnuť. Navyše keď si uvedomíme, že každé meno, ktoré sa skloňuje, vyjadruje svoj pád potenciálne na dvoch stranách – vpredu aj vzadu, napríklad: na stole, popod stôl, za okrúhlym stolom, v mojej obľúbenej knižke atď.

Z toho krátkeho úvodu, ktorý sme uviedli, vychádza evidentná odpoveď, že kvôli rýchlemu čítaniu treba z uvedených gramatických ukazovateľov vybrať tie, ktoré ovládajú kľúčové body textu a ktoré cum grano salis sú z nich pre kódy čitateľa v texte najdôležitejšie. Ukazovatele rodu a čísla mien, ktoré sú implikované už v pomenovaní (ten stôl, tá kniha, to pero), možno s uplatnením istej aproximácie vynechať, rovnako možno vynechať ukazovatele osoby a čísla pri slovesách a v snahe o ekonómiu zanedbať aj ukazovatele času (pretože v tematike, ktorá je predmetom rýchleho čítania, je takpovediac „jedným“ časom práve prítomný čas). Vid slovesný sa formálne a málokedy realizuje na transparentnej koncovke, ale vo vnútri slova. Slovesný rod vyjadrený adjektívami je formálne záležitosť toho radu, do ktorého patria mená, kon-

krátne prídavné mená. Tak či tak, sloveso je vo vete tranzitným členom, čo znamená, že je konektívnym slovným druhom medzi východiskom a jadrom vety tak, že z hľadiska vecnosti a informačnej náplne je v najtypickejších, častých čitateľských textoch irelevantný.

Ako vidieť, pri tejto úvahe a výklade o gramatických ukazovateľoch vynechávame čo najviac indikátorov gramatiky. Ako jediný a nepochybný fyzicky viditeľný kľúč k textu pri rýchlom čítaní je pád, respektíve alebo najmä jeho predložka, ktorá v textovej mase naďaleko signalizuje príchod alebo existenciu pádu. A pád (čiže jeho predložka) je nepomerne najčastejší v predložkovom príslovkovom určení, ktorého základné miesto je na konci vety, teda v jadre výpovede.

Zhrnieme túto teóriu pre nelingvistu do jednoduchej vety: namiesto koncovek podstatných mien, prídavných mien, zámen, čísloviek sústreďujeme svoju pozornosť iba na ich potenciálne predložky. No a koncovky pri týchto slovách, ako aj koncovky pri slovesách, sú pri veľmi rýchlom čítaní často zanedbateľné.

Skratky a ustálené značky

Kto často a rýchlo číta, ten si zvykne na „obraz“ textu, na obraz viet a slov. Platí to najmä pre toho, kto číta texty zo svojho odboru. V takomto obraze sa obyčajne vynímajú nezvyčajné podoby slov. Nezvyčajnú podobu majú napríklad nedokončené, akoby useknuté slová, prípadne výskyt veľkých písmen vedľa seba. Takúto podobu mávajú skratky, ustálené značky alebo písmená inej abecedy, než je naša. Takéto zostavy cudzích štruktúr sú niekedy do očí bijúce a pútajú pozornosť čitateľa.

Bežnými skratkami v zložitejších textoch sú napríklad atď., a pod., t.r., m.r., napr., str., spol., ul., jan., feb., ... dec., tr., zač., slov., vých., záp., r., mes., ústr. Skúseného čitateľa v súvislosti s takouto skratkou zaujme aj bodka, ktorá sa ocitá na nezvyčajnom mieste, uprostred vety. Príbuzné týmto skratkám sú aj ustálené značky typu km, dm, kg, ktoré sa píše bez bodky.

Do tohto radu patria aj ustálené značky písané veľkými začiatočnými písmenami, napríklad: SR, USA, NR SR, OSN, SAV, H₂O, D-dur, dB, UPJŠ, SEČ, DM, SŽ, MS atď.

Osobitnú skupinu tvoria skratky a značky, v ktorých sa používajú písmená cudzích systémov, napríklad písmená gréckej abecedy (α , β , γ , ...), £, à, §..., rímske číslice, nezvyčajné matematické značky, notové značky a ďalšie.

Keď sa takýto, pre naše oči cudzí prvok, objaví v texte, pocítime zmenu tempa pri čítaní a upriamime pozornosť na takýto tvar alebo útvar. Cudzie elementy takéhoto typu žiaden čitateľ neobíde v texte bez povšimnutia – všimne si ich alebo mu utkvajú v pamäti ako ilustrácia. Názorne možno povedať, že takáto skratka

alebo značka v texte má obyčajne väčšiu hodnotu ako obyčajné slovo. Sú to zastávky, ktoré menia „smer“ textu a jeho silu členia alebo podčiarkujú príslušné miesta alebo jeho okolie. Každá skratka, ustálená alebo cudzia značka velí čitateľovi, aby ju vnímal so zvýšenou pozornosťou. A tak či tak, plynulosť vnímania sa na týchto miestach lomí a mení.

Do tejto kategórie textových impulzov možno zaradiť aj používanie niektorých interpunkčných znamienok. Znamienkami, ktoré ovplyvňujú (v podstate najčastejšie retardujú) rytmus čítania, sú napríklad otáznik, výkričník, zátvorky, tri bodky, lomky, apostrofy, spojovníky, úvodzovky, eventuálne pomlčky, ale dosť často aj dvojbodky.

Vety

Slová sú názvy, pomenovania. Analogicky ako ľudí označujeme menami a poznávame podľa mena, tak aj veci pomenúvame a označujeme menami. Napríklad slovo ihrisko je pomenovanie toho priestoru, kde sa konajú hry. Svoje krstné mená majú ľudia aj veci. Avšak tieto mená, teda holé slová, to sú iba nálepky, názvy, ktorými sa označujú inventáre vecí, dejov, vlastností. Nimi jedine pomenúvame.

Avšak tento fakt, že niečo iba vieme pomenovať, na dorozumenie nestačí. Keď chceme o niečom viac povedať, rozprávať, keď chceme dať správu alebo informáciu o niečom, na to nestačí holé, izolované, jediné slovo. Napríklad slovo „zapáliť“ nedáva žiadnu bližšiu správu alebo informáciu. Ale keď ho spojíme s iným slovom, vtedy už áno. Spojenia „zapáliť cigaretu, zapáliť vatru, zapáliť lampu, zapáliť nádej“, to sú širšie informácie vyslovené s pomocou slova zapáliť. To sú už vety. Vety teda vznikajú spojením slov, ktoré potom spolu dávajú istý zmysel.

Čo je teda veta. Veta je vyslovená myšlienka, je to vyššia jednotka verbálneho prejavu, je to viac ako samotné slovo.

Pravdaže, slová sa nedajú spájať len ako mŕtve telesá, ako kusy dreva, železa, alebo kameňa. Ak má zo slov vzniknúť veta, musia sa slová navzájom trochu okresať alebo sa musí na ich spojenie použiť lepiaca látka, tmeľ. Z príkladov uvedených v predchádzajúcom texte sa vety tvoria asi takto: zapáliť cigaretu → zapálím si cigaretu; zapáliť vatru → zapálili vatru; zapáliť lampu → zapáliš lampu? atď.

Veta je teda širšia a presnejšia informácia ako jednoduché pomenovanie slovom.

Tmeľ vo vete. Tmelom vo vete môžu byť slová alebo koncovky slov. Tmelové slová sú pomocné slová, ako predložky, spojky a zámená. Sledujme stmelovanie slov do viet. Dnes robíme **do** večera. **Pred** chvíľou prestal. Predáva zeleninu **a** ovocie. Vracia sa, **ale** nie sám. Ako tmelové slová v dlhších vetách fungujú aj zámená. Príklady: Na svoju matku, na **tú** často spomínal. Dostavil sa víťaz a s **ním** aj

jeho manželka. Ako tmelové konektory pôsobia vo vete aj koncovky sloviess alebo mien, napríklad: Doteraz sa nestretli. To bola rozprávka o krásnom modrom Dunaji. Slovenské mamičky, pekných synov máte. Funkcia tmelu je niekedy implikovaná vo význame slov. Napríklad: Obraz **daroval** matke. **Prezeral** najmä novonadobudnutý inventár. Tmelovými slovami by mohli byť aj číslovky typu po prvé, po druhé, po tretie..., alebo príslovky typu včera, dnes, zajtra..., tuto a tamto. Tmelové výrazy sa v odbornej literatúre nazývajú aj konektormi. Sú to také výrazy alebo zakončenia, ktoré navonok skutočne pôsobia iba ako pomocné slová, niekedy skutočne pôsobia dojmom mechanických skobiek alebo technického lepidla. Napriek ich dôležitej funkcii pri tvorbe vety ich pri rýchlom čítaní na úkor plnovýznamových slov zanedbávame. Každá stavba bez silných spájacích prostriedkov je labilná, no v tiesnivej situácii čitateľ uprednostňuje tie výrazy, ktoré vyslovene pomenúvajú osoby, veci, deje a iné fakty. Voči pomocným faktorom je pomerne ľahostajný.

Dve rozdielne polovice vety

Každá konkrétna veta je súčasťou kontextu – zakomponovaná je do širšieho textového prostredia. Takým vetám, ako napríklad: „Ale prečo teraz...? Toto je najvhodnejšie... Ani jeho som nepozval... Po celý rok sme hovorili...“ nikto nerozumie, ak sú vytrhnuté zo situácie. Ak chceme vete rozumieť, musíme poznať jej okolnosti – kto hovorí, komu hovorí, kde a kedy hovorí, prečo hovorí atď. Veta má totiž dve polovice: jedna z nich informuje o jej situácii (kde, kedy, kto, prečo...) – tú nazývame informémou, a druhá vypovedá jadro, podáva novú informáciu – tú nazývame pragmémou. Čitateľ z prvej časti vety vyčíta kontext, situáciu, no zvedavý je potom na druhú časť, teda na jadro výpovede. Vo vecných, nie beletrizovaných textoch, prvá časť vety, informéma, sa nazýva aj východiskom a druhá časť, pragméma, sa nazýva aj jadrom. Z hľadiska rýchleho čítania je dôležitá druhá časť.

Uvedme príklady.

Zvieratá komunikujú **neverbálnymi prostriedkami**.

←
Neverbálne prostriedky tvoria zložité systémy.

←
Tieto systémy sú prevažne zmyslové.

Pozorujme druhú vetu: Neverbálne prostriedky tvoria zložité systémy. Prvou časťou (neverbálne prostriedky) veta nadväzuje na predchádzajúcu vetu a druhá

časť (zložité systémy) je nová informácia. Sloveso **tvoria** je prechodným, mostovým slovom.

Pozorujme iný kontext:

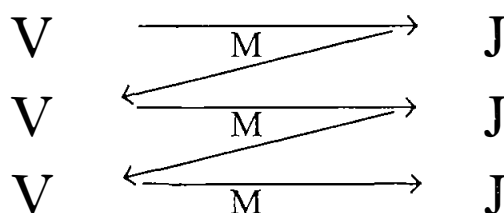
Moskovské lietadlo meškalo **dve hodiny**.

Dvojhodinové meškanie zapríčinilo **katastrofálne počasie**.

Nezvyčajné počasie trvá už celý mesiac.

Druhá veta svojou prvou časťou (dvojhodinové meškanie) nadväzuje na predchádzajúcu vetu a druhá časť pozorovanej vety (katastrofálne počasie) je novou informáciou. Sloveso **zapríčinilo** je mostom medzi prvou a druhou časťou vety.

Prvá časť takejto vety (výpovede) sa nazýva východisko (V), druhá časť sa nazýva jadro (J) a medzi nimi je mostová (M), prechodná, tranzitná časť. Text má potom takúto stavbu:

V našom výklade o dvoch častiach vety sme chceli povedať, že čitateľ by mal sústreďovať pozornosť hlavne na druhú časť vety. Niekedy sa prvá časť (V) dokonca vynecháva alebo nahrádza zámenom. Príklad: Riaditeľ odcestoval do Viedne. Tam **ho** čakali zástupcovia našej firmy. Iný príklad: Prvý signál bol rozhodujúci. Obsahoval najviac informácií.

Druhy viet

Zo základnej jazykovednej literatúry je známe, že veta sa skladá zo slov. Ten fakt, že sa skladá zo slov by bolo možné upraviť tak, že sa potenciálne skladá zo slov, avšak vetou môže byť aj jediné slovo. Napríklad slovo **ďakujem** predstavuje vetu. Analogicky aj slovo **prosím**, alebo **počkaj**. V slovese **ďakujem** je skryté aj zámeno **ja** a v slovese **počkaj** je skryté zámeno **ty**. Lenže vetou môže byť aj citoslovce, napríklad **ach**, alebo **ahaho**, ba dokonca aj zámeno, napríklad **ten**. Keď je slovo, hoci jediné, „obklopené“ prostredím alebo situáciou, časom a podobne, vtedy toto slovo pokladáme za vetu. Jednoslovné vety sú najkratšie vety. Jednoslovnými vetami sú napríklad niektoré pozdravy, nadpisy článkov, názvy kníh, podpisy, výkriky, príkazy, zákazy, zvolania, heslá. Jednoslovné vety sa vyskytujú osamotené

na listinách, dokladoch, na stenách, v dotazníkoch, na tabuliach. V takýchto prípadoch neprichádza do úvahy rýchle čítanie, lebo jednoslovná veta je obklopená situáciou, ktorá pri zbežnom čítaní pomáha. V súvislých knižných textoch pokladáme takéto vety za extrémne.

Pólovým typom takýchto viet sú enormne dlhé vety, ktoré sú tiež extrémne. Dĺžka vety nie je obmedzená. Existujú dokonca celé knihy alebo časti kníh, ktoré sú napísané jedinou vetou. Napríklad V. Šikula vo svojej knihe *Možno si postavím bungalow* posledný text, ktorý má 15 strán, napísal jedinou vetou (1400 slov). V svetovej umeleckej literatúre takéto texty nie sú výnimočné. Avšak dlhé vety sa vyskytujú aj vo vecných textoch. Napríklad vety právneho a administratívneho štýlu sú niekedy rozťahnuté na celé desiatky strán. Je to vtedy, keď sa v texte uvádzajú príklady alebo doklady. Často je to v účtovníckych a v normatívnych textoch.

Avšak napriek tomu, že existujú takéto anomálie v dĺžke vety, predsa len veľká väčšina viet textov, ktoré sa musia čítať rýchlo, má priemernú dĺžku asi od 12 do 20 slov. Spomedzi viet normalizovaných do takejto dĺžky sa očividne vynímajú tak jednoslovné, ako aj veľmi dlhé a roztahané vety.

Z gramatického hľadiska môžu byť vety jednoduché alebo súvetia. Jednoduché vety majú len jeden prísudok (jedno určité sloveso), súvetia majú viacej prísudkov (viacej určitých sloves). Príklad na jednoduchú vetu: *Náš poštár prichádza až o ôsmej.* (Určité sloveso je **prichádza.**) Príklad na súvetie: *Najdlhšia naša rieka je Váh a najvyššie pohorie sú Vysoké Tatry.* (Určité slovesá v tomto súvetí sú: **je, sú.**)

Členenie viet na krátke a dlhé je mechanické. Pre rýchle čítanie má toto členenie takýto význam: krátka veta je dynamická, je to vlastne akási pilulka v texte, ktorá je síce malá, ale skrýva veľkú silu; dlhá veta svoj obsah vyjadruje na väčšom priestore, je teda obsahovo redšia. Z toho vyplýva, že pri efektívnom čítaní neslobodno krátke vety podceňovať, lebo ich obsahový náboj nie je o toľko menší, ako sa podľa ich dĺžky zdá.

Keď porovnáme jednoduchú vetu so súvetím, musíme analogicky priznať, že jednoduchá veta je obsahovo dynamickejšia ako súvetie, ktoré sa skladá z niekoľkých jednoduchých viet. Súvetie má opisnejší charakter ako jednoduchá veta.

Repliky. Slovo replika sa vyskytuje v dialógu, je to výpoveď jednej z hovoriacich osôb. Repliky sa vyskytujú v dramatických dialógoch a v próze, ktorá opisuje rozhovor. V dialógoch sú vety a výpovede vcelku kratšie ako v monológoch. V dialógu sú komunikanti postavení zoči voči a pri rozhovore sú viac alebo menej determinovaní tým, že majú oproti sebe partnera, ktorý má tiež právo a aj chce sa zúčastniť na rozhovore. Z tohto dôvodu sú vety v replikách pomerne krátke, niekedy iba jednoslovné a striktné. Dialóg sa číta ťažšie ako monológ, lebo v dialógu sa prechádza od jedného autora k druhému, zatiaľ čo v monológu je iba jedna koncepcia – jeden autor.

Prerušované vety

Veta je myšlienkový celok a takto ju čitateľ aj vníma. Keď sa za sebou vyskytnú napríklad tri vety, čitateľ z nich očakáva tri informácie. Napríklad tri informácie získame z tohto trojvetného textu. „Do hôr sme sa vydali už pred svitaním. Každá skupinka sa pustila iným smerom. A každá mala pred sebou iný cieľ.“ Ideálny prípad z hľadiska kontextu by bol, keby každá veta bola formálne a myšlienkovu ucelená. Text by sa pomerne ľahko čítal a vnímal. A text adresovaný primitívnejšiemu adresátovi alebo detskému čitateľovi aj v skutočnosti má takúto stavbu.

Ibaže počas formulovania vety – v ústnom i v písomnom prejave – autor s vetou žije, sleduje a formuje jej vývin, robí zásahy do jej štruktúry. No niekedy nie iba sám autor, ale aj adresát alebo situácia. Takéto zásahy vetu deformujú, menia jej štruktúru, a tým aj obsah. Prerušovaná alebo prerušená veta sa ťažko číta, lebo čitateľ sa pri jej kompletizovaní pristavuje a hľadaním opory takejto vety o okolie, sa proces čítania a vnímania spomaľuje.

V ústnom prejave vznikajú apoziopézy, to jest násilne nedokončené vety, alebo proziopézy, to jest vety s odseknutým začiatkom. Príklad na apoziopézu: Začatý výskum sa zastavuje a... Príklad na proziopézu: ...sa pozastavili nad nečakaným výsledkom.

Veľmi časté, najmä v administratívnych textoch alebo vo vedeckých sumároch, inventároch a zhrnutiach, sú elipsy. Sú to také vety, z ktorých sa vynechávajú ich časti, aby sa výkazy a prehľady ľahšie čítali. Príklad:

V marci 33 kusov à 200 Sk do Trenčína.

V apríli 56 180 Sk do Košíc.

Prerušením vety a vsunutím slova, prípadne dlhšej jazykovej jednotky na toto miesto, vzniká parentéza. Takéto vsuvky sa od ostatnej vety oddeľujú čiarkami, ak sú krátke, pomlčkami alebo zátvorkami, ak sú dlhšie. Pomlčkami sa vyčleňujú v beletrizovaných textoch a zátvorkami v odborných textoch. Príklady: V priebehu prvého roka, myslím, nebude ešte treba chystať stretnutie. Pociťili sme len väčšiu nervozitu – a to skutočne nebolo treba – a pustili sme sa nadol. Z literárnych vedcov pri skúmaní atribúcie textov stojí veľmi blízko k jazykovednej štylistike P. Vašák (Metódy určování autorství. Praha 1980).

Istým druhom prerušovania vety je aj oslovenie alebo citovanie cudzieho textu uvedeného v úvodzovkách, alebo citovanie pod čiarou na základe odkazového indexu v hlavnom texte.

Prerušované vety pri rýchlom čítaní sú štylistickým prvkom, a to preto, že svojou formou upozorňujú na zvláštnu zložku vety a navyše preto, že predstavujú obyčajne zhustené informácie „z druhej strany“. Uvádzané typy prerušovania viet majú analógiu v prerušovaní písomného prejavu číselnými údajmi, značkami alebo dokonca ilustráciami. Sú to vlastne prvky, ktoré vytvárajú vertikálny rozmer textu, a tým často aj hierarchiu textu.

Ekonomía vety

Text možno porovnať s rozťahovacou harmonikou. Rozťahovacia harmonika sa rozťahuje a sťahuje, avšak táto technika nemá vplyv na melódiu, jeden a ten istý tón môže vydávať bez ohľadu na to, či sa rozťahuje, alebo sťahuje.

To isté platí aj o texte: jednu a tú istú informáciu môžeme podávať zdĺhavo aj krátko. Porovnajme napríklad gratulačný telegram s gratulačným listom. Tú istú funkciu môže rovnako splniť jedno i druhé, hoci telegram obsahuje iba pár slov a písomná gratulácia môže byť niekoľkokrát dlhšia.

Dlhé vety podľa ich obsahovej štruktúry môžu byť redundantné a abundantné. Redundantné vety obsahujú mnoho nadbytočných (redundantných), prázdnych slov, ktoré sú chudobné na obsah. V zdĺhavých vetách sa vyskytuje kliše typy kráčať s duchom času, otvárať široké možnosti, presadiť dobrú vec, boj s časom, len čo je pravda. Sú to obyčajne otrepané stereotypné úslovia, ktoré sa vyskytujú ako afektované výrazy v spoločenskom styku. Redundantné texty vznikajú aj tak, že sa v nich používajú bezduché frázy len preto, „aby reč nestála“. Ide o také bezduché, výplnkové výrazy, ako prosím pekne, takpovediac, všakáno, ono totiž, čo sa toho týka, ako sa už povedalo, keď sa tak človek zamýšľa, som hlboko presvedčený, ide nám o to, ešte chceme zdôrazniť, keď sa to tak vezme, treba stále a stále podčiarkovať...

Keď človek pozorne číta takéto mechanické zoskupenia slov, veľmi ľahko a rýchlo zbadá, ako sa plancú popod nohy, berú čitateľovi alebo poslucháčovi čas.

Abundantné texty sú tiež zdĺhavé, ťažkopádne a chudobné svojím obsahom. Ich vznik je trochu odlišný od redundantných slov. Slovo abundancia má význam hojnosť, nadmernosť, početnosť. Abundancia v texte vzniká snahou čo najkrajšie, najzrozumiteľnejšie a štedro niečo opísať, o niečom informovať. Zatiaľ čo redundancia vzniká podvedome, abundancia vedome. Abundantné výrazy sú niečo také, ako rečnícke ozdoby, kvetnaté výrazy typu s veľkou radosťou chceme oznámiť, sme nadšení, máme sa tak ako nikdy predtým, všetko, čo dostala, je také nádherné, neváhame použiť tie najkrajšie slová vďaka... Abundantnými sú aj opakované refrény, ošúchané citáty, metafory a aforizmy, ktoré nič nové už nepovedia, iba znásobujú výrazy a predlžujú text.

Pri rýchlom a efektívnom čítaní sa dosť rýchlo dajú spoznať aj miesta lacných slov a fráz, ktoré čitateľ môže vynechávať. Sú to obyčajne slová na začiatku viet, na začiatku alebo na konci krátkych odsekov.

Dlhým vetám protichodné sú krátke vety. Zatiaľ čo dlhé vety sú bohatšie na slová – a v osobitnej miere to platí pre redundanciu a abundanciu – pre krátke vety sú typické podstatné mená, prídavné mená a číslovky. Telegrafické vety, vety plagátov, oznámení, reklamných textov, zhrnujúce vety, heslá a transparenty sú častejšie neslovesné, nedejové, faktografické.

Text

Slovo text je latinského pôvodu. Text sa v pôvodnom zmysle chápe ako utkaný útvar. Text sa často uplatňuje ako nadradené synonymum jazykového prejavu, prehovoru, alebo komunikátu.

Rýchle čítanie, efektívne čítanie a čítanie vôbec úzko súvisí s pojmom text. Čítanie aj interpretácia je v podstate „odmotávanie“ textu, rozklad súvislého textu na jeho časti, na zložky, aby sa tak odhalila jeho podstata, jeho hodnota. Čítanie je operácia, odmocňovanie textu, je to zrkadlový postup jeho štylizácie, jeho výstavby. Dobrým interpretom textu je ten človek, ktorý je dobrým štylistom a to platí aj naopak. Štylistika a interpretácia – písanie a čítanie – sú zrkadlové pojmy.

Keď konfrontujeme interpretáciu so štylistikou, vynára sa nám sprievodná obrátená dvojica pojmov: pri štylizácii vstupujú do tvorby mnohé hlavné a sprievodné štýlotvorné činitele, pri interpretácii textu vstupujú do procesu kontexty a kontexty, ktoré kompletizujú obsah sledovaného textu. Slovom, rovnako ako text nevzniká vo vzduchoprázdne, tak ani jeho interpretovanie, jeho čítanie nie je izolované od celého radu zjavných i skrytých činiteľov. Pri manipulácii s textom tam i späť máme dočinenia s jadrom a perifériou.

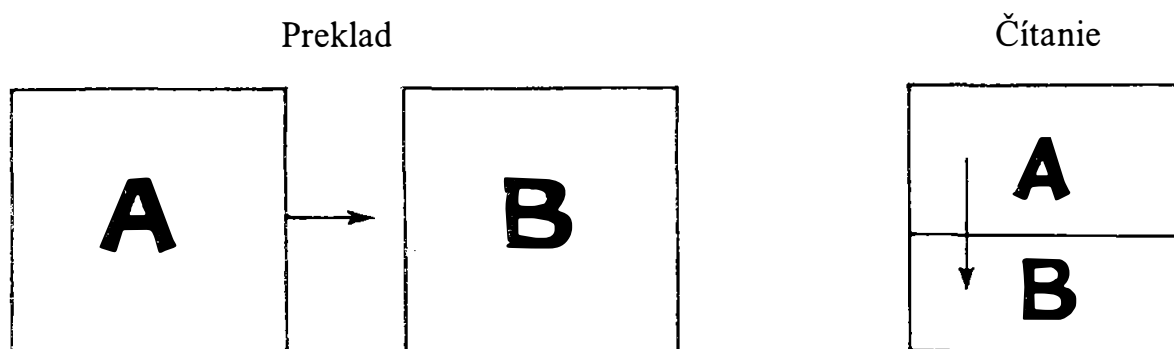
Text je magická, čarodejná entita, ktorá v procese svojho fungovania má permanentnú podobu v duchu Herakleitovej filozofie. A čím ďalej od stredu „existujú“ sprievodné periférne činitele, tým jeho obsah je variabilnejší. Text je vrcholný jazykový tvar a útvar v rade hierarchicky stojacich pojmov od hlásky cez slovo

a vetu. Skutočné dorozumievanie je možné iba na úrovni tejto najvyššej jazykovej jednotky, akou je sám text. Rýchle efektívne čítanie je teda zložitý proces globálnej a zároveň atomizovanej recepcie textu.

Z toho, čo sa uviedlo, vychádza, že pri čítaní stoja oproti sebe dva texty: primárny a sekundárny text. Pritom sú to texty, ktoré sú eo ipso rozdielne už len preto, že každý z nich má inú podobu. Stojíme však pred otázkou, či pri čítaní, teda pri zmene pôvodnej podoby textu ide o preklad, alebo o posun textu na inej rovine. Podľa teórie prekladu transformácia textu z jedného jazyka do iného je proces posunu horizontálnym smerom. No pri čítaní ide o posun iným smerom –

o posun medzi sémantickými plánmi. Je to posun vertikálnym smerom. Teda čítanie, interpretácia, to nie je preklad (transformácia), ale „prepis“ (transponovanie) – asi tak, ako „prenos“ od scenára do finálneho tvaru.

Kompozícia textu

Z bežnej reči sú nám známe pojmy kompozícia hudobného diela, kompozícia výtvarného diela, kompozícia programu podujatia, kompozícia slovesného diela. Pritom slovesný tvar k slovu kompozícia, pochádzajúceho z latinčiny, je komponovať, čo znamená skladať. Rovnako ako ostatné útvary, aj text má istú kompozíciu, vznikol komponovaním. Niektoré texty, ako napríklad novinová správa, noticka, definícia, recept majú jednoduchú kompozíciu, oproti tomu existujú dlhé texty so zložitou kompozíciou, napríklad dizertačná práca, odborný referát, učebnica, opis výrobného procesu, protokol. Čitateľ, ktorému ide o rýchle a efektívne prečítanie textu so zložitou kompozíciou, musí dobre vniknúť do skladby textu, spoznať jeho skelet, zložky a ich vzájomné vzťahy. Bez predbežného poznania kompozície textu je čítanie vždy len školáckym a viac-menej mechanickým čítaním písmen, slov alebo viet.

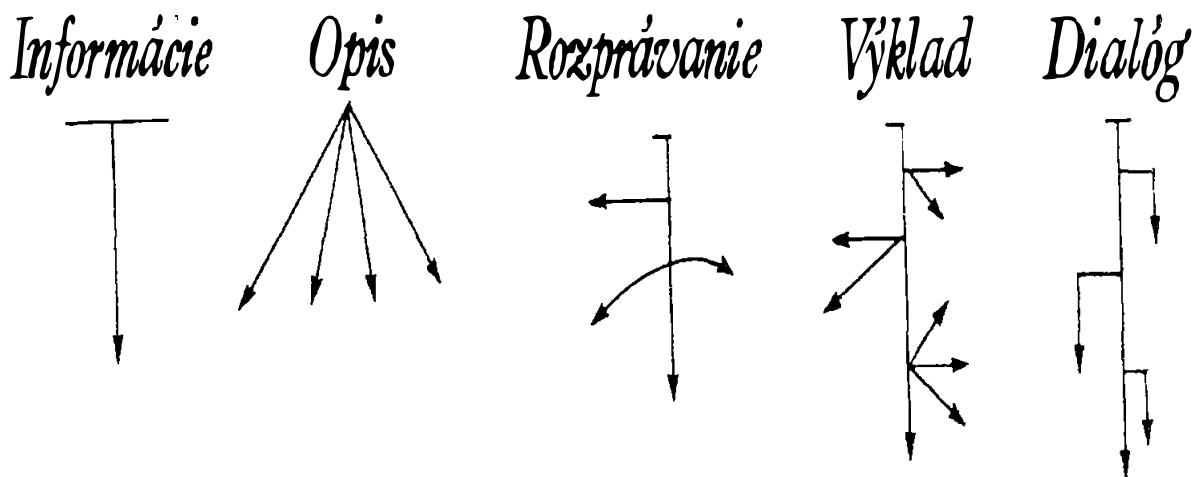
V teórii štylistiky a aj v štylistickej praxi sa rozlišujú pojmy sloh a štýl. V starších odborných prácach sa tieto pojmy nerozlišovali.

Slovom sloh sa pomenúva skladba, podoba kostry verbálneho textu. Dnes rozlišujeme päť skladieb textu, päť slohov: sloh informačný, sloh opisný, sloh rozprávací, sloh výkladový, sloh dialogický.

Najjednoduchší sloh je informačný sloh. Predstavuje takú skladbu textu, ktorá má priamu, hladkú podobu. Je to kostra každej informácie a informácia má lineárnu, priamočiaru podobu. V slohu informačnom sú napísané správy a stručné poznámky. V správe nie sú žiadne odbočky a žiadne „križovatky“ – všetko sa označuje jednoducho. V opisnom slohu sa publikujú rozličné charakteristiky, posudky, dlhšie správy s dôrazom na fakty. Veci sa môžu opisovať staticky (krajina, zvieratá, predmet), alebo dynamicky (cestovanie, pracovný postup, počasie). Sloh rozprávací môže mať lineárnu podobu, prípadne členenú, alebo kombinovanú. Rozprá-

vací sloh majú najčastejšie beletrizované a umelecké texty. Najzložitejší je sloh výkladový, pretože výklad máva zložité logické členenie. Vo výklade môžeme sledovať dva paralelné výklady, alebo jeden zložito rozvinutý. Výkladový sloh majú prednášky, poučenia, široké odborné rozbory. Dialogický sloh má špecifické členenie podľa toho, koľko osôb sa na ňom zúčastňuje.

Najjednoduchšie kostry slohov:

Štýl je komplexný a bohatší pojem ako sloh. Keby sme chceli sloh a štýl porovnať, uviedli by sme takýto príklad. Predstavme si sloh ako holú kostru človeka a štýl ako perfektné telo aj s kostrou. Z toho vychádza, že čítanie, interpretácia textu sa začína od skeletu, lebo ten nás usmerní, ako je text komponovaný. Sloh je jadro, je základ kompozície textu. On je nositeľom celej veci.

Doterajší výklad o slohu sa v odbornej literatúre nazýva aj makrokompozíciou. Teraz prejdeme k mikrokompozícii, k štylistickému pohľadu.

Vyjadriť to veľmi názorným prirovnáním: Makrokompozičný celok, ktorý drží kostra, je zmontovaný a pospájaný hrubými nitmi, zatiaľ čo drobné čiastočky textu sú pozošívané jemnými niťami a vláknami. Silné nity spájajú hlavné časti textu a krehké nite spájajú menšie jeho časti. A zasa povedzme názorne: rámcové časti textu (úvod, jadro, zakončenie) spájajú nity a vnútorné časti (odseky a vety) spájajú nite.

Pri spájaní viet sú v texte relevantné iba začiatky. Keď sa totiž zastavujeme na hraniciach vety, vždy nám padne do oka najskôr jej začiatok. A stavba začiatkov viet vôbec naznačuje silu alebo krehkosť ich hraníc. Vety majú tvrdé alebo mäkké hranice.

Ak je na čele vety spojka a, i, aj, ale, no, avšak, vtedy nová veta akoby bola bez hraníc: číta sa spolu s predchádzajúcou vetou. Napríklad: Auto mi vypovedalo. Ale ja som sa nevzdával. Podobná situácia vzniká vtedy, keď sa na čelo novej vety dostane sloveso, napríklad: Rozbehnutý vlašjší majster nesklamal. Vyhral aj v Košiciach.

Ak je na čele vety podstatné meno, veta má tvrdý začiatok. Toto meno akoby bolo múrom, baštou na čele vety. Naznačuje, že medzi vetami sú výrazné hranice.

Napríklad: Západnú Európu zaplavila voda, silné dažde rozbili hrádze a voda vnikla do ulíc a uličiek veľkých miest. Japonsko utrpelo veľkú ranu nedávnym zemetrasením.

Vynikajúcim spôsobom uľahčujú tempo čítania také začiatky viet, ktoré sa uvádzajú číslovaním (1, 2, 3...), alebo abecedne usporiadanými písmenami (a, b, c...). Tempo čítania sa ešte viacej zrýchľuje vtedy, keď sú začiatky viet vysádzané pod sebou na spôsob veršovania.

Ako jemný kompozičný prvok pôsobí pri čítaní veľmi pozitívne to, keď sa medzi vetami vyskytujú synonymické alebo asociačné kontakty. Napríklad: Trnavský cukrovar patrilo tohto roku medzi najúspešnejšie cukrovary. Jesenná kampaň už naznačovala predtým nevídaný obrat k lepšiemu. Pri veľmi rýchlom čítaní úlohu konektora zabezpečuje kľúčové slovo alebo kľúčový výraz, ktorý je medzi riadkami akýmsi lajtmotívom, zachycujúcim a pristavujúcim oči čitateľa. Vzácnym lajtmotívom pri rýchlom čítaní je také kľúčové slovo, ktoré má výsadnú aj formálnu podobu, napríklad ak sa začína veľkým začiatočným písmenom, alebo ak je to viacslovný výraz s veľkým začiatočným písmenom (napríklad Námestie svätej Alžbety), ak sú v ňom číslice alebo iba iniciálky, ak je sprevádzaný osobitnými značkami, napríklad zátvorkami, písmenom cudzej abecedy, chemickou značkou atď. Takéto výrazné záchytné piliere treba chápať tak, ako vtáctvo chápe vysoké múry, stĺpy, elektrické drôty, veže, komíny, stromy, na ktorých zastavuje svoj let, a mapuje svoje prostredie.

Rámcové a vnútorné zložky textu

Keď inteligentný človek dostane do rúk text, ktorý si má prečítať, zachová sa tak, ako by dostal do rúk zatvorený list so svojou adresou. Skôr však, ako text alebo list začne čítať, uvedomí si a spozná na základe imidžu to, odkiaľ alebo od koho list pochádza. Až po istom zorientovaní sa a uvedomení si potenciálneho odosielateľa, pustí sa do čítania.

Každý text, ktorý berieme do ruky s úmyslom prečítať ho, má svoje **rámcové zložky** vyjadrené, signalizované už svojou formou. Čo patrí k rámcovým zložkám textu. Patrí sem titulok, prípadne podtitulok, nadtitulok a prípadne aj motto, potom sem patria potenciálne medzitulky a perex, čiže lead. Obsahovo závažnou rámcovou zložkou je úvod, záver alebo zhrnutie, poznámky pod čiarou, resp. bibliografické poznámky, citácie a meno autora. Medzi rámcové zložky patrí (povedzme názorne) chodník k domu, dvor, veranda, predsieň a všetko to, do čoho je situovaný dom s celou rodinou. Rámcové zložky sú nezastupiteľné, no nie výnimočne niektoré sú aj závažnejšie, ako sú vnútorné časti textu. V ústrety čitateľovi idú tým, že sú priestorovo alebo graficky vyčlenené ako osobitná zložka textu. Čitateľ si ľahko nájde a pochopí špecifickosť ich signálov.

Rámcové zložky sú v porovnaní s vnútornými zložkami textu odlišné svojou funkciou. Vo vnútorných zložkách sa téma alebo tematika rieši v celej šírke buď

formou informácie alebo opisu, rozprávania, výkladu a či dialógu. V rámcových zložkách sa uplatňuje zámer v zhustenej a koncíznej forme v skratke vyjadriť niektoré z ťažiskových a centrálnych téz textu. Všetky rámcové zložky sú svojou stavbou koncentráty a formou pilulky, v ktorých je komprimovaný obsah textovej dominanty vyjadrený priamo alebo metaforicky. Dominanty sú kódy, ktoré nesú obsah celého textu.

Titulok (názov, nadpis, záhlavie) je krstným menom textu. Zatiaľ čo pri štylizácii definitívnu podobu titulku dáva autor až nakoniec, čitateľ musí titulkom začínať. Titulok je hlavná brána do textu, a čitateľ nemôže ísť bočným vchodom. Čím sú titulky kratšie, tým sú abstraktnejšie, čím sú dlhšie, tým sú výpovednejšie. Titulky novinových správ sú dlhé, lebo musia povedať čo najviac, ideálne by bolo, keby samy povedali všetko. Krátky titulok je obyčajne menný, dlhý je slovesný. Metaforický titulok je len v umeleckých textoch. Nadtitulok a podtitulok sú iba rozvíjacie členy hlavného titulku. Medzitulky sú čiastkové titulky používané v dlhších textoch. Motto, ktoré býva pri titulkoch, máva emotívno–expresívnu funkciu a má skôr metaforickú hodnotu.

K rámcovým častiam textu patrí aj perex. Je to časť novinového textu, ktorá je medzi titulkom a hlavným textom. Obsahuje v zhustenej podobe obsah článku.

Vstupnou časťou každého textu je úvod. Úvod zorientuje čitateľa, čo môže z prečítaného očakávať. Vo vedeckých prácach je úvod exaktná časť, ktorá je nasýtená údajmi a poukazmi na literatúru, o ktorú sa autor bude opierať. Prejav má takmer heslovitú podobu a skôr, ako sa čitateľ pustí do čítania, mal by ho prečítať, a to pozornejšie než celú nasledujúcu časť. V populárnom článku úvod nie je natoľko faktografický, ako je stimulatívny, získavajúci čitateľa. Neobsahuje dôležité údaje. Na konci celého textu je záver, alebo zhrnutie. Záver je pri výkladovom a rozprávacom slohu, zhrnutie je pri opisnom slohu.

Čitateľ niekedy podceňuje drobné poznámky pod čiarou textu, bibliografické poznámky, citácie a meno autora. Sú to síce iba akési administratívne, ale veľmi dôležité informačné údaje. Je to adresný „klebetník“, ktorý vyspelému čitateľovi môže povedať viac ako celý text. Ak čítanie je rozhovorom medzi čitateľom a autorom, potom tieto „reči bokom“ sú potichu povedané pravdy, ktoré udávajú, alebo menia smer textu. Vzdelaný čitateľ dokonca niekedy sám hodnotí vyššie to, čo je pod čiarou, ako to, čo je vo vlastnom texte. Rámcové zložky ako celok sú v pravom zmysle obrubou, rámom textu, do ktorého je on vložený.

Vnútorne časti textu nesú jadro výpovede autora. Zatiaľ čo rámcové časti sú výrazne odčlenené – priestorovo aj graficky, vnútorne časti sú kompaktné, vo vnútri členené logicky, tematicky, časovo, hierarchicky. Formálne evidentne vyčlenenou a aj obsahovo ucelenou časťou je odsek, ktorý v prípade, že je dlhší, môžeme pokladať aj za kapitolu. Odsek, respektíve kapitola, môže mať obsahove hodnotu exkurzu alebo digresie. Exkurz je vecná odbočka od základného textu.

Odsek môže mať – ako veta – tvrdý alebo mäkký začiatok. Jeho charakter je formálne daný podobou úvodnej vety. Vo vecnom texte prvá veta odseku máva

tvrdý začiatok. Veď vlastne odsek je malým uzavretým textom vo väčšom texte. Čitateľ musí odsek v texte cítiť tak ako jeden uzavretý úsek na dlhej ceste. Odseky by nemali byť „zdrapmi textu“. Dobrý autor pri štylizácii jazykového prejavu musí vedieť, alebo aspoň cítiť, prečo signalizoval pred odsekom i za ním ruptúru, formálne prerušenie. Čitateľ zasa musí vedieť, alebo cítiť, čo nové sa hovorí v odseku. Celkom iný charakter má odsek v umeleckom texte, pretože tam spisovateľ z funkčných dôvodov často sám anuluje ostrosť hraníc odseku a voľne prechádza – ako neraz v básni – jeho hranice. Prvá veta v odseku vecného textu svojím významom stojí nad všetkými ostatnými vetami.

Kapitola sa od odseku formálne odlišuje svojím rozsahom – je relatívne väčšia ako odsek. A pokiaľ ide o jej obsah: kapitola má ostrejšie hranice ako odsek. Kapitoly treba cítiť ako zložku textu, v ktorej akoby sa uplatňoval iný pohľad, iný aspekt na vyčlenenú fázu v rámci textu. Odseky sú ovocím jedinej odrody, zatiaľ čo kapitola je ovocím z viacerých odrôd – pochopiteľne, toho istého druhu. Ak potom čitateľ pri vysokom tempe čítania sem-tam zanedbá hranice odseku, to možno kvalifikovať azda ako lapsus, ale zanedbanie hraníc kapitoly treba kvalifikovať už ako chybu. Technológia výroby knihy kalkuluje s tým, aby sa kapitola začínala na novej strane. Slovom, kapitola je oveľa autonómnejšia zložka textu, ako je odsek.

Vnútorými zložkami textu sú aj rozsiahlejšie citáty alebo prebrané state z cudzieho textu. Takéto citáty a state sa odčleňujú ako cudzie – buď zátvorkami, alebo úvodzovkami, alebo odlišným rodom písma. V próze sa môžu odčleniť aj pomocou zarážky alebo hustotou písma.

K technike čítania

Text má svoje zákonitosti. Pri jeho interpretácii sa môžeme sústrediť na zákonitosti vo výskyte a usporiadaní hlások, slov i viet. Tieto zákonitosti sú v súvislom texte viac-menej skryté, a odhaliť, prípadne aj interpretovať ich môže iba vzdelaný filológ. Pre čitateľa tohto typu sú aj výdatným pomocníkom. Vzdelaný čitateľ, ktorý ich vie nájsť, sa podobá hubárovi, ktorý vie, kde chodiť na huby.

Avšak existujú aj amatérski čitatelia, pre ktorých je les hlások, slov a viet neprehľadný, matný. Takíto čitatelia idú v texte iba za obsahom a nedajú sa mýliť jazykovými zákonitosťami, zatiaľ čo vzdelanejších priťahujú aj zákony textu, ktoré retušujú obsah. Toto platí pre čítanie vo všeobecnosti, ale pri rýchlom čítaní aj dobrý gramatik ide za obsahom. Proces čítania by sa dal prirovnať k človeku, ktorý sa snaží hovoriť cudzím jazykom: pokiaľ je začiatočník, zacláňa mu a v plynulosti reči ho brzdí gramatika. Avšak pri rutinnom ovládaní gramatiky ide za obsahom.

To, čo sa v tejto práci uviedlo doteraz, bolo pohľadom skôr na technológiu textu. V ďalšej časti sústredíme pozornosť viac na obsah textu s tým, že vedomosťami o jeho technológii podporíme jeho sprievádzanie. Pri rýchlom čítaní je to

rovnako tak, ako pri rýchlom rozprávaní, kedy si neuvedomujeme natoľko tvorenie hlások, slov a viet, ako obsah reči.

Pri takomto čítaní stojíme takmer pred úlohou, ako z textu čo najviac vynechávať, aby sa miňal čo najrýchlejšie, no nie za cenu znižovania jeho výpovednej kvality. Pri takomto čítaní leží veľká váha na zraku. Všimnime si, ako sa môže z textu vypustiť menej alebo viacej častí, pričom nemusí utrpieť jeho kvalita.

Už samotné písmená a číslice majú isté nadbytočné prvky, ktoré sa píšu len preto, aby bolo v písme čo najviac rozlišovacích znakov. Napríklad pri tlačenom písme j by mohlo na rozlíšenie od písmena i stačiť jednoduché predĺženie znaku pod základňu, no ako vidieť, v dolnej časti je toto písmeno redundantne zahnuté doľava. Keď si dobre všimneme tlačené písmeno t v jeho dolnej časti, zistíme, že je v porovnaní s písmenom l trochu ohnuté doprava, ako by nebolo spoľahnutia na diferenciu, ktorá je evidentná v jeho hornej časti. Mnoho nadbytočných prvkov je aj pri čísliciach. Všimnime si napríklad dolnú časť číslice 9 alebo hornú časť číslice 6, ktoré sú ohnuté preto, aby nevznikla kolízia s nulou. Ohnutá je aj sedmička a v písanej podobe je v strede prefatá vodorovnou čiarou, aby sa takto odlíšila od jednotky. Pri číslici 5 je horná vodorovná čiarka nadbytočná, zaiste kvôli odlíšeniu od číslice 3. Z praxe je známe, že v tlačenom texte sa často zamieňa znak l s jednotkou. Chýba tu „nadbytočný“ prvok. Čo sa však týka písmen a číslic, nadbytočné signály sú potrebné hlavne pri čísliciach, lebo v slovnom texte sa chýbajúce alebo nejasné písmená dajú doplniť na základe kontextu, no pri čísliciach takého kontextu nieto. Kvôli názornosti prečítajme úsek textu, v ktorom je vynechané vyše 25 % písmen.

Leto b-lo hor-ce a búr----. Č-sto prš--o a p- d-ždi bý--li vlaš-- v-čer-. M-l s-m -ch v-l'mi rád p-e i-h čist- menl-vé sv-tl- prip-mí--júc- p-lnoč-- s-nko.

V dlhšom texte by sa na ďalších miestach dalo vynechávať oveľa viac, takisto v texte, ktorý má dlhé slová, alebo v texte, v ktorom sa isté slová opakujú. Veď vlastne preto aj vzniká v poslednom čase také množstvo skratiek. Všimnime si text, v ktorom je vynechané 43 % písmen.

Soci---- poist'---- v tých-- dň--- ozná----, že v súčas----- má dost' fin---í n- t-, ab- od sept----- t--to ro-- moh-- zvýš-- vš---- dô----- pribl---- o via- ak- des-- per---. Keďž- v súčas----i prie----ý star---- dô----- dosah--- via- ak- tri tis-- slov----- - ko---, priemern- sa mô-- zvý--- o de--- per-----.

Z experimentu sa dá vyčítať, že začiatok slova takmer nikde nie je nadbytočný, je veľkou oporou pri čítaní. V texte s kratšími slovami sú nadbytočné mnohé zakončenia, pri dlhých slovách sú spravidla veľké redundancie v strede slov.

Keď sa v texte vynechávajú slová, nemožno pri čítaní síce rekonštruovať presne celý text, ako by to bolo, keby sa vynechali isté písmená, avšak obsah textu možno zrekonštruovať celkom dobre na základe slov, ktoré z neho ostali. Všimnime si, ako dobre možno porozumieť textu: „Starajme sa o svoje zdravie“, hoci sa v ňom vynechalo 50 % slov.

Pre - zdravie - - význam zdravom - čistom - . Preto - vetrať -, v - - - deň. V lete - - tráviť - - priateľmi - zdravia, slnkom a - - vode. Kde nechodí -, - - lekár. - lúče zabíjajú - chorôb, - krvný obeh - - rozširujú - cievy - koži, - chuť - - a spánok. Aj kožu - - v čistote - - - otužovať. Pre oddychu nerovej - - - spánok.

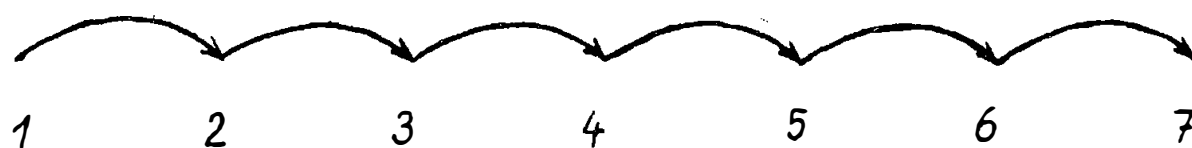
Pri čítaní sa nemusí zaregistrovať každé slovo, ale iba tie z nich, ktoré sa pociťujú ako pilierové. Ťažko presne povedať, koľko percent je redundantných častí slova alebo slov v slovenčine. Čo sa týka cudzích jazykov, názory sa dosť rozchádzajú. No v súvislosti s redundanciou sa pri každom jazyku hovorí, že je v ňom nadbytočných prvkov viac ako 50 %. Francois Richaudeau v interview, ktoré bolo preložené v *Expresse*, hovorí, že francúzština je na 50 % redundantná. Angličania pre svoj jazyk uvádzajú ešte vyššie percento.

Zrakové rozpätie

Okolie, ktoré naše oko pri pohľade zachytí, nazývame zorným poľom. Pravda, naše oko nie je schopné registrovať celý okruh, celé zorné pole rovnako silno a rovnako presne. Môžeme tu teda hovoriť o odstupňovaných intenzitách.

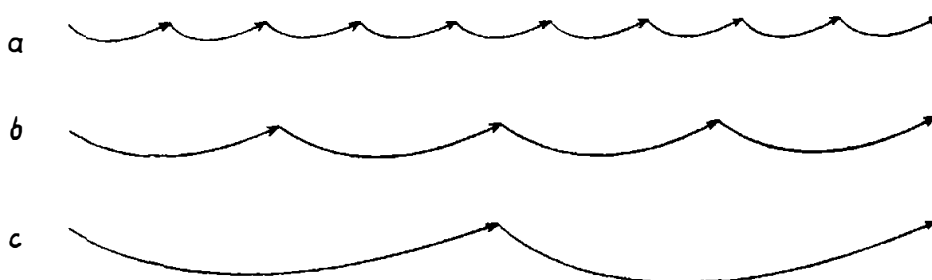
V strede zorného poľa je na sietnici takzvaná žltá škvrna – to je miesto veľké ako špendlíková hlavička, a registruje veci najostrejšie. Ostatné časti sietnice vidia veci menej jasno. Okrem toho iba tie miesta, ktoré sú okolo žltej škvrny, vnímajú červenú a zelenú farbu, na vzdialenejších miestach len modrú a žltú farbu. Bielu a čiernu farbu vnímame celou sietnicou.

Oko musí byť pri čítaní v pokoji. Je veľkým omylom myslieť si, že pri čítaní oko kľže pravidelne po písmenách, a že tak na každé písmeno pripadne rovnako dlhý čas. Skutočnosť je však iná: oko robí po riadku malé skoky a po každom skoku sa na chvíľu zastaví, zafixuje si to, čo uplynulo, a potom pokračuje ďalším skokom. Pohyby očí sa dnes už dajú presne sledovať a dajú sa získať už dôkladné oftalmografy, na ktorých sú zachytené pohyby očí. Po riadku skáče oko asi takýmto spôsobom:

Číslice 1 – 7 označujú fixačné body. Sú to miesta, na ktorých sa oko na chvíľu pristaví, text vyberie zo zorného poľa, „prečíta“ a uvoľní ho až po ďalšom skoku. Ak oko pri veľkých skokoch nestačí prečítať všetko, vyberie z preskočeného iba dominanty, ktorými sa povie niečo nové, alebo na ktorých sa buduje text. Keď začíname čítať, oko skočí na začiatok riadka (1), tam sa na chvíľu zastaví, zafixuje to, čo je vľavo i vpravo od tohto bodu, a až po zafixovaní skočí na ďalší fixačný bod (2). Tak postupuje ďalej. Jednotliví čitatelia sa odlišujú tým, aké veľké sú ich skoky medzi fixačnými bodmi. Uvedieme jeden riadok textu a za ním graf so skokmi trojakých čitateľov (pomalého – stredného – rýchleho):

Čím je človek v čítaní zručnejší, tým sú skoky jeho oka väčšie.

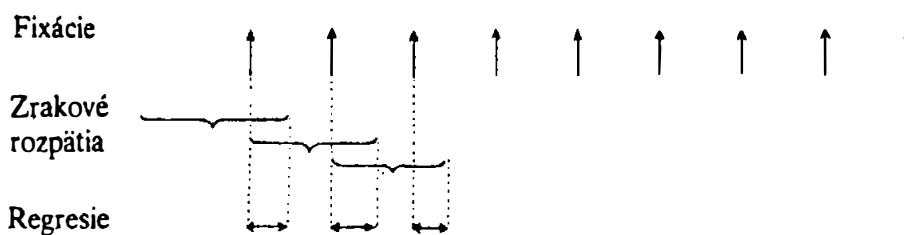

Dĺžka skokov a miesta fixácie nesúvisia s gramatikou vety, ani s hranicami slov. Pri normálnej veľkosti písma jedným pohľadom môže dobrý čitateľ zachytiť 7 – 9 písmen, čo predstavuje v slovenčine približne jedno a pol slova. Jeden riadok písaný písacím strojom cvičený čitateľ prečíta asi na 7 – 9 fixácií. Pri plynulých zmyslových vnemoch trvá čas jednej fixácie asi šestinú sekundy. Čím zručnejší je čitateľ, tým kratší je čas jednej fixácie. Príklad: čitateľ, ktorý číta rýchlosťou 4 fixácií v jednom riadku (po 15 písmen) a čas jeho fixácie je tretina sekundy, číta rýchlosťou asi 500 slov za minútu. Keď sa počet fixácií pri dlhšom cvičení zmení tak, že na jeden riadok pripadnú napríklad len tri fixácie, zvýši sa rýchlosť jeho čítania až na vyše 600 slov za minútu. Má teda zmysel cvičiť sa stálym opakovaním v rýchlom čítaní, vo zväčšovaní vzdialenosti medzi fixáciami.

Veľkou brzdou pri čítaní sú regresie. Ako vznikajú? Ak sa neskúsený čitateľ pri čítaní často pristavuje, vzdialenosti medzi fixačnými bodmi sú menšie, než je zrkové rozpätie. Dôsledkom rozdielu medzi zrkovým rozpätím a veľkosťou skokov sa niektoré veci opakujú.

Uvedieme príklad.

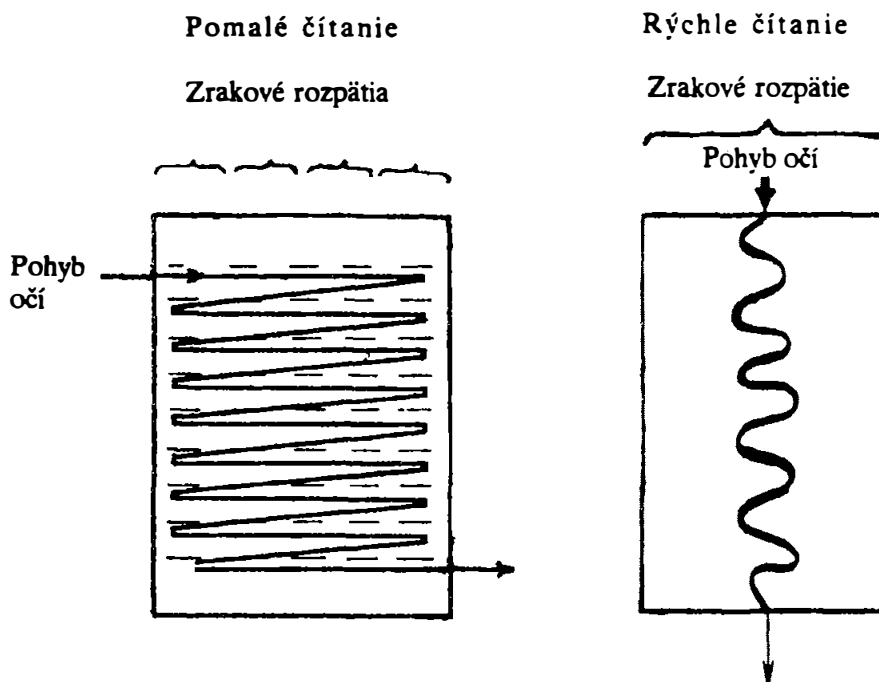
Dnešný človek si čím ďalej tým viac uvedomuje...

Regresie zdržiavajú pri čítaní nielen preto, že sa stráca čas opakovaním toho istého, ale najmä preto, že sa pri návrate preruší plynulosť myšlienky, lebo na miesto novej myšlienky sa dosadí to, čo v danej situácii nie je pokračovaním, ale prerušením. Opakované nasadenie starého textu robí v myšlienkovom pochode zlom, ruptúru.

Pozorným a cielavedomým výcvikom sa zaktivizujú väčšie časti očnej siete, periférne vnímanie a zrkové rozpätie čitateľa sa posilní a zväčší. Zrkové rozpätie sa môže zväčšiť až na 30 znakov.

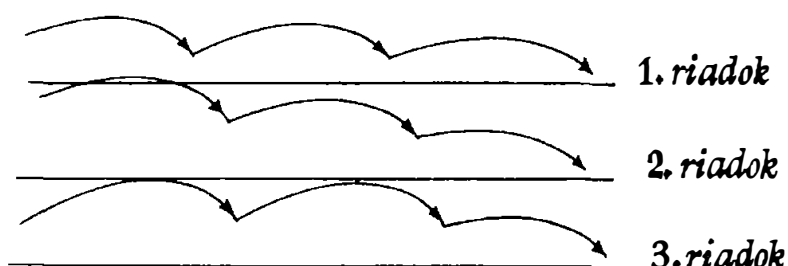
Všimnime si, ako sa pohybuje oko pri pomalom čítaní a ako pri rýchлом čítaní.

Nesmie sa však zabudnúť na to, že čítanie je prevažne duševná činnosť, závislá od myslenia. Dĺžka fixácie závisí na tom, ako dlho sa spracúva obsah prečítaného. Fixácia písmen a myšlienkové spracúvanie by malo prebiehať odrazu. Ak to nie je tak, k fixačným časom sa musia pripočítavať časy potrebné na myšlienkové spracúvanie obsahu. Myšlienkové spracúvanie nemôže prebiehať súčasne s fixáciou hlavne vtedy, keď sledujeme obsahovo náročný text.

Ako sa pohybuje zrak v texte. Pomocou špeciálnych záznamových prístrojov, oftalmografov, sa dajú na film zachytiť pohyby zraku v riadku a potom skoky. Vnímanie textu sa počas skoku preruší, oči pri takomto rýchlym pohybe nič nevidia. Je to tak, ako keď cestujeme vo vlaku a pozeráme oknom na „utekajúcu“ krajinu: ak očami nerobíme skoky, všetko sa nám zlieva. Avšak ak robíme skoky tak, že zrakom preskočíme dopredu a potom postojíme a zasa poskočíme i postojíme atď., môžeme dobre sledovať, aká je krajina. Pravdaže, to platí pre pohľad na malú vzdialenosť.

Keď sme skokmi prešli po celom riadku, potom rýchlym, neprerušovaným skokom sa očami vrátíme na začiatok nasledujúceho riadka. Pohyby sú asi takéto:

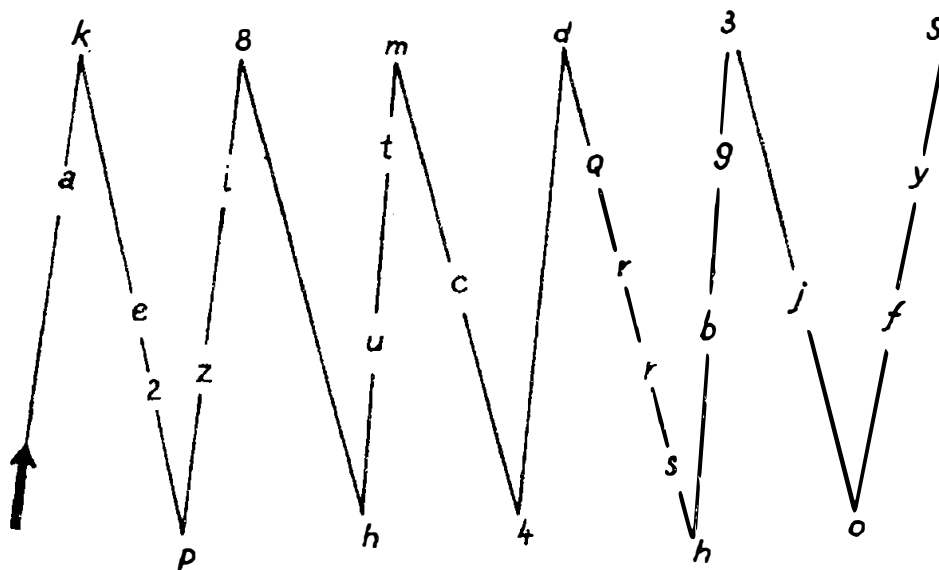
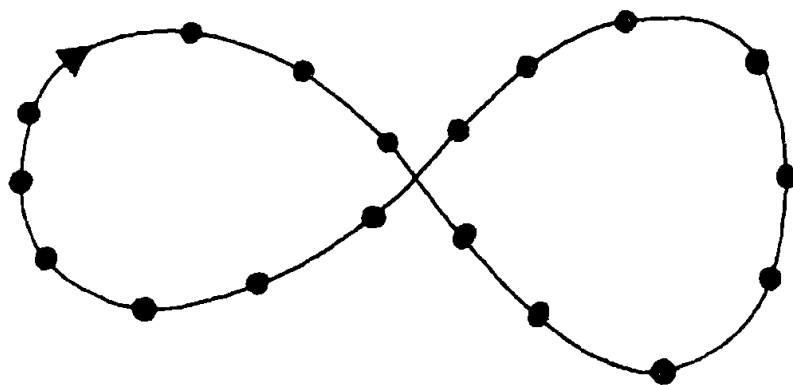

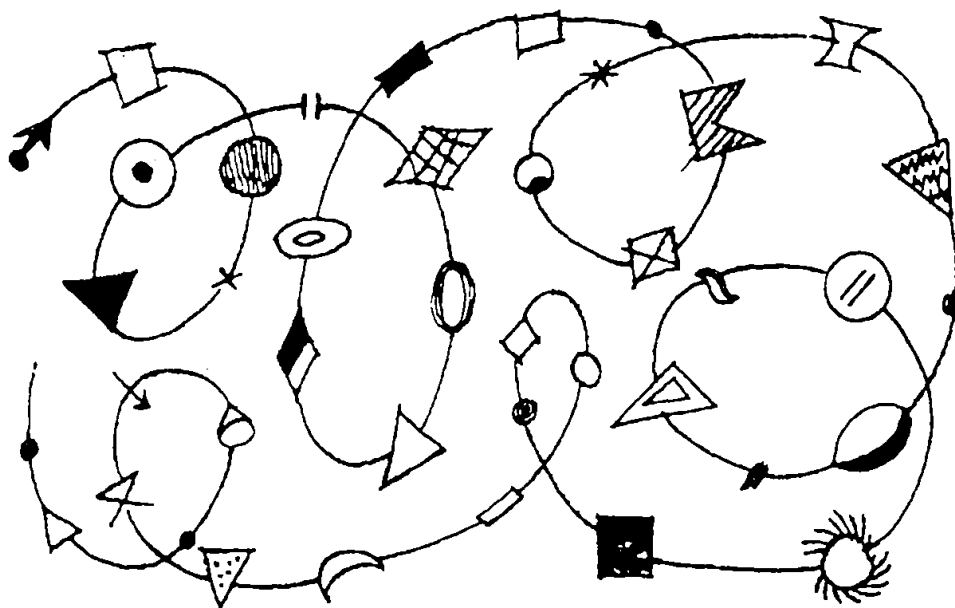
Je užitočné, ak pomocou ukazováka stojaceho na začiatku riadka na ľavej strane pomáhame očiam, aby trafili pri preskoku z jedného riadka na druhý.

Ukážka niekoľkých cvičení na zväčšovanie zrakového rozpätia

Priemerné zrakové rozpätie, ktoré je približne na 7 – 9 písmen, si možno niekoľkými osvedčenými cvičeniami rozširovať. Rozšírenie tohto rozpätia má veľký význam pre veľkosť skokov, ktoré robí oko pri plynulom čítaní.

1a) Medzi základné a najjednoduchšie cvičenia patrí cvičenie v pohybe oka všetkými smermi. Založené je na princípe sledovania smeru čiary, ktorú si môže nakresliť čitateľ sám. Po dráhe takejto čiary sa bez pohybu hlavy opakovane pohybuje zrak. Rýchlosť pohybu oka sa môže postupne zvyšovať. Ukážka troch takýchto cvičných dráh.

1b) Namiesto pohybu očí po dráhe robíme pohyby očí po štvorčekoch v uzavretom priestore. Oči sa pohybujú po okraji, alebo horizontálnymi, prípadne vertikálnymi smermi, ale aj diagonálnymi smermi alebo po každom druhom štvorčeku, prípadne po každom druhom riadku atď. Ukážka štvorca, ktorý je členený na menšie štvorčeky, obsadené číslami:

6	18	Š	19	-
12	K	27	SK	6
2	15	105	9	Pk
16	3	D	1	107
9	0	S	-	Č

2. Cvičenie na zväčšovanie zrkového rozpätia možno pripraviť takto:

Na písacom stroji si vo vertikálnom rade napíšeme stĺpce písmen alebo číslic a vedľa každého znaku narysujeme vodorovnú linku asi takto:

2 6 2 3 _____
 a d s g _____
 l r p n _____
 0 2 6 8 _____

Bleskovým odkrývaním pomocou pohyblivého lístka, posúvaného ľavou rukou, rýchlo čítame skupinu za skupinou a vždy po rýchlom prečítaní riadka napíšeme na vedľajšiu linku to, čo sme si zapamätali. Nato výsledky porovnávame.

Potom rady znakov kombinujeme tak, aby boli pre čítanie náročnejšie, striedame napríklad číslice s písmenami, verzálky s mínuskami; striedame napríklad dĺžku riadkov alebo rozloženie znakov na riadkoch. Príklady:

1 2 7 a 5	_____	ť p l ý	_____	3 6 2 kb	_____
1 3 0 8 4	_____	ž k m ô	_____	80 LC Č	_____
3 5 2 7	_____	N d r M K	_____	O FRM Ú	_____
6 1 3 0	_____	0 6 ú ý	_____	m9 jáB 37	_____

3. Efektívnym cvičením na rozširovanie zrkového rozpätia je čítanie slov v postupne sa zväčšujúcich riadkoch.

mi
štedrý
pokladnica
vysokoškolačka
stredoslovenskému
najnedokonalejšieho

Konečne môžeme prejsť k cvičeniam v čítaní slovných spojení alebo kusých viet. Príklad:

náš plán
najnovší výrobok
začiatok školského roku
privítanie predstaviteľov novozvoleného výboru
už dvadsiate výročie založenia tejto strednej školy
Správa o počasí: Od západu silnejúci vietor. Teploty -2 až $+1^{\circ}$

Takéto kusy textu sa nemusia zostavovať umele, ale z textu akýchkoľvek novín vystrihovať plochy rozličných, v podstate nesúvislých textov a zväčšovanie rozpätia cvičiť rýchlym čítaním takýchto fragmentov. Ešte náročnejším cvičením môže byť také, že sa z tlačených textov vystrihnú plochy, na ktorých sa využívajú viaceré typy, druhy, farby písma.

4. Osvedčeným cvičením vo zväčšovaní skokov v textoch je nasledovné. Z tlače si vyberieme istý úsek textu, ten si rozcyklostylujeme. Na jednotlivých odtlačkoch textu si označíme hranice skokov. Najskôr nech sú skoky menšie, no postupne väčšie a väčšie.

Príklad:

Voda tvorí až 70 percent obsahu ľudského tela. Preto je človek na jej nedostatok taký citlivý. Bez jedla môžeme vydržať niekoľko týždňov, ale bez vody môžeme žiť sotva niekoľko dní. Voda v tele neustále obieha, rozvádza po celom tele látky potrebné na jeho výživu a odvádza látky, ktorých sa telo musí zbaviť.

V dennom živote musíme vodu pravidelne prijímať v nápojoch alebo v potrave. Znížený príjem vody sa ihneď ohlási pocitom smädu. Pri nedostatku vody si ju organizmus berie z vlastných zásob, a preto sa začínajú ochudobňovať o vodu žľazy potrebné na trávenie. Tvorí sa menej slín, ústna dutina sa rýchlo vysušuje a vzniká pocit smädu.

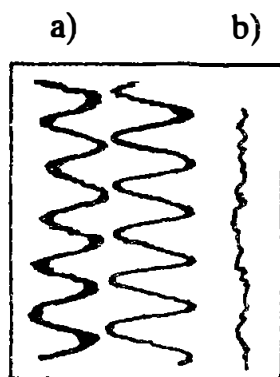
Voda sa z tela neustále stráca, a preto ju treba aj neprestajne dopĺňať. Prijíma-
me ju v potravinách, predovšetkým však v nápojoch. Nápojmi si utišujeme smäd
podľa potreby. Za zvyčajnej situácie si s tým nemusíme robiť problémy. Na ne-
dostatok vody v organizme nás spoľahlivo upozorní pocit smädu.

Algoritmus efektívneho čítania

Úvodné poznámky

Fyzické pohyby sú prekážkou pri telesnej i duševnej práci – jednak človeka unavujú a jednak odpútavajú jeho pozornosť. Aby sme mohli rýchle čítať, musíme sa zbavovať nadbytočnosti, ktorá by odčerpala naše sily hoci najmenšou mierou. Keď si človek vypestoval alebo zo svojich detských čias zachoval isté zvyklosti, ťažko sa ich potom zbavuje, ba si ich v neskoršom veku vôbec ani neuvedomuje. Ak teda neodčerpávajú jeho pozornosť, odčerpávajú jeho sily.

Ktoré sú najčastejšie zo zlých návykov pri čítaní. Keď sa učí žiak čítať v elemen-
tárnom ročníku, zvyčajne si po riadku ukazuje prstom. V neskoršom veku úlohu
prsta často preberie ceruzka, obruba okuliarov, sponka, koniec nosa alebo iný pros-
triedok, ktorým človek „vodí“ svoje oči po písmenách, slovách a riadkoch. Ukazo-
vadlo je takmer rovnako brzdu v pohybe očí ako hovoričlá. Ale toto by nebol až
taký veľký zlozvyk, keby sa pri čítaní súčasne nepohybovala a zboku nabok netočila
celá hlava. Otáčanie hlavy unavuje a oslabuje oči, lebo vlastne oko v takom prípade
robí až trojnásobný pohyb. Vysvetlíme, prečo tu ide o trojnásobný pohyb. Ak sú oči
sústredené na jeden bod, nikdy nie sú v pokoji, ale sa pohybujú horizontálne i verti-
kálne. Záznam pohybu očí zaznačil špeciálny oftalmograf takto:

a) Pohyb oboch očí sledujúcich kyvadlo.

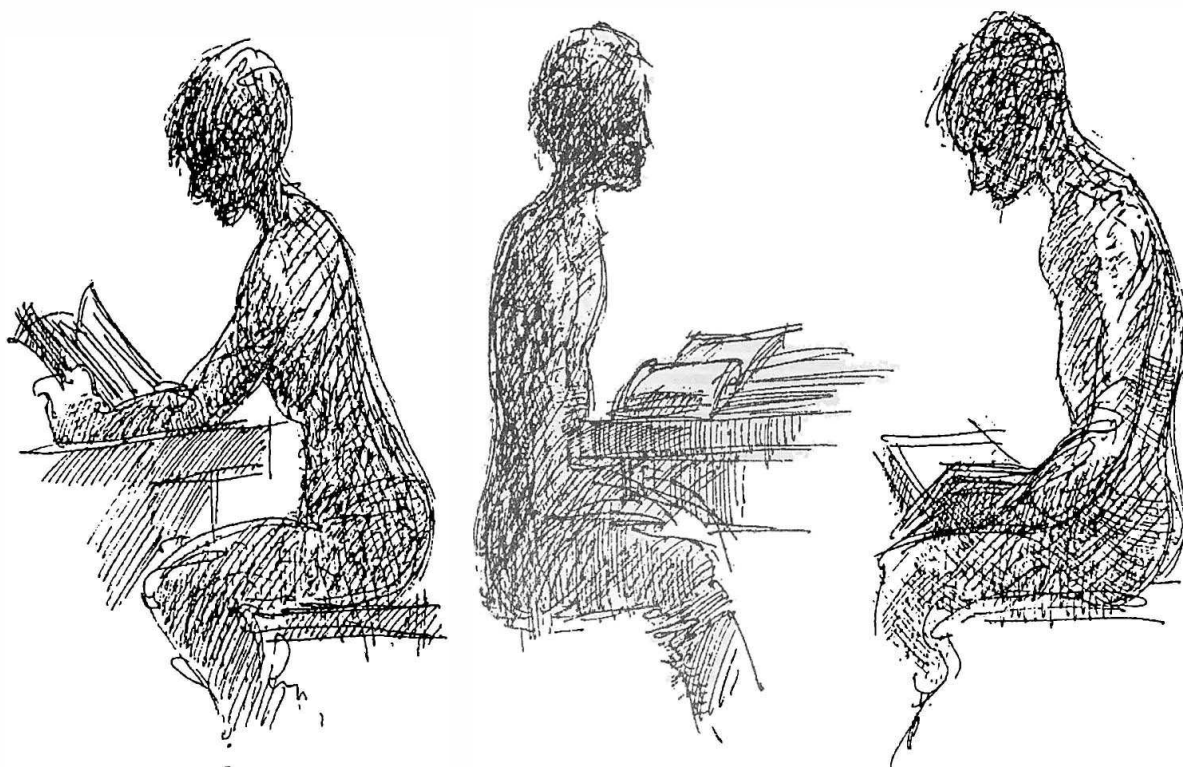
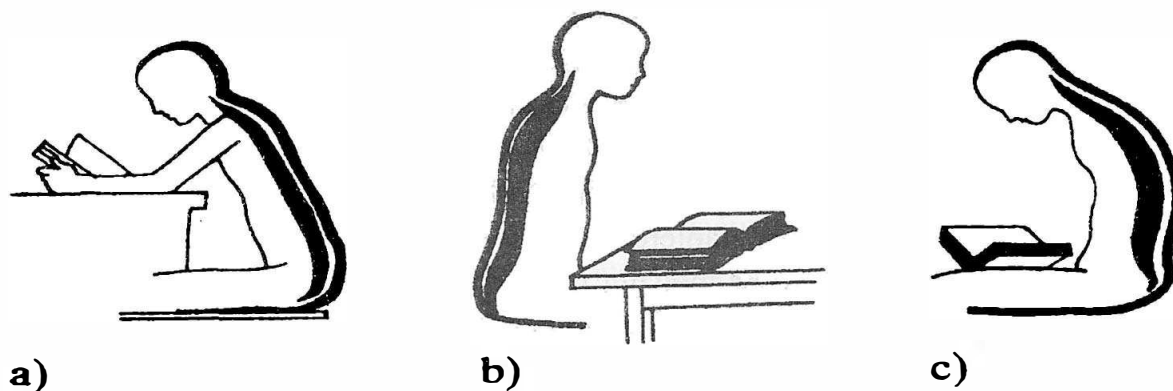
b) Pohyb očí sústredených na jeden bod.

Teda oko robí jeden pohyb vždy vtedy, keď je v pokoji, druhý pohyb robí zľava
doprava súčasne hlavou a tretí pohyb robí tým, že pri prechode na nový riadok
musí sledovať postup o jeden riadok nižšie. Keď sa hlava nepohybuje, oko robí
o jeden pohyb menej. Slovom, pri čítaní by sa nemala pohybovať hlava. Ak teda
text je písaný drobným písmom, pri čítaní ktorého musí byť hlava blízko pri pa-

pieri, musí byť stĺpec takéhoto textu úzky. Čím je písmo väčšie, a hlava od papiera vyššie, tým širšie môžu byť riadky. Širším môže byť aj stĺpec textu.

Pri čítaní je dôležité, odkiaľ a ako dopadá na text svetlo. Pri písaní musí svetlo dopadať z ľavej strany, aby neclonila píšuca ruka. Pri čítaní môže svetlo dopadať aj zhora alebo z hociktorého boku, treba však dbať, aby ho nezacláňala hlava alebo aby ho neodrážal lesklý papier.

K správne držaniu tela patrí aj sklon tela. Za optimálnu vzdialenosť očí od papiera pri čítaní sa pokladá vzdialenosť asi 30 cm. Podľa toho teda musí byť upravený stôl alebo pult (obr. a), správne sedenie (b), nesprávne sedenie (c).

Nohy nemajú byť v ostrom, ale radšej v tupom alebo v pravom uhle – ako pri písaní – a nemajú sa pohybovať. Ak sú v ostrom uhle, srdce má ťažšiu prácu s poháňaním krvi a ak sa pohybujú, človek sa fyzicky unavuje.

Proces čítania sa začína vnímaním prostredníctvom zraku. Šírka zrkového poľa (horizontálne) je obmedzená – na obidve strany od osi tela sa rozkladá v dĺžke 60° ,

to znamená naľavo 30° a napravo tiež 30° . Výška zrakového poľa vertikálnym smerom má takéto rozmery: hore od čitateľovho oka 25° a dolu od oka 10° . Zrakový uhol nehybného oka je iba $1'$. Čím je uhlová vzdialenosť od pozorovaného objektu väčšia, tým je vnímanie chudobnejšie, menej isté a menej pokojné. A tak potom pri čítaní je dôležité, aká veľká je plocha, z ktorej čítame, a aké dlhé sú riadky. Čitateľ je schopný optimálne vnímať odrazu riadky dlhé asi 9 cm, ak je text tlačný písmom garmond alebo petit (3–4 cm). Keď sú riadky kratšie, oko sa viac unavuje, pretože robí časté skoky pri prechode na nasledujúci riadok. Čo sa týka okrajov textu, na to sú rozdielne, protichodné názory. Niektorí bádatelia tvrdia, že okraje textu plnia iba estetickú funkciu, iní zasa tvrdia, že okraje zvyšujú čitateľnosť textu, lebo tvoria biele pásy, ktoré podporujú sústredenú čitateľa na text a ulavujú oku. Tak či tak, pri rýchlom čítaní pomáhajú pri zastavovaní oka, keď ono prechádza na nový riadok. Optimálna vzdialenosť čítaného textu od oka je asi 30 cm.

Na čítanie má vplyv aj typ papiera: na nehladených papieroch býva písmo oveľa čitateľnejšie než na lesklých papieroch.

Na čítanie má vplyv aj šírka medzier medzi slovami. Medzery medzi slovami sú, pochopiteľne, väčšie ako medzi písmenami. Vzdialenosť medzi slovami sa má rovnať šírke písmena c. Oko je zvyknuté na istý rytmus písma. Napríklad angličtina má najmenej o jedno písmeno kratšie slová ako slovenčina, takže oko človeka zvyknutého na anglický text má iný rytmus ako naše oko. Navyše v slovenskom texte sa častejšie rozdeľujú slová na konci riadka ako v anglickom texte.

Odsek. Je to obsahovo relatívne samostatná jednotka, ktorá je aj formálne vyčlenená. Medzi odsekmi sa vynecháva väčšie miesto ako medzi riadkami. Na grafické vyčleňovanie odsekov existuje niekoľko možností. Pozrime niektoré z nich:

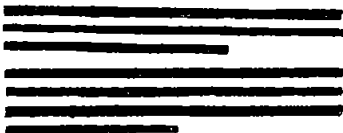
a)

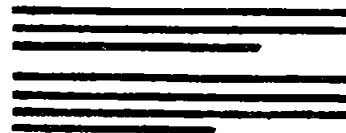
b)

c)

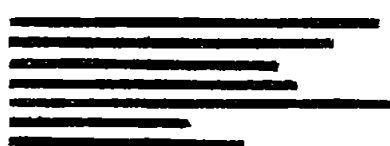
d)

e)

f)

Klasický a bežný typ grafického vyznačenia odseku je typ a), pri ktorom sa nový odsek začína so zarážkou a končí sa východovým riadkom. Najmenej používaný je typ e), pri ktorom je zarážka na východovom riadku. Typ b) je exkluzívny, avšak pomerne prehľadný. Pri typoch c) a d) je dôraz na estetickú stránku textu. Pre rýchle čítanie sú vhodné iba tie typy odsekov, ktoré sa avizujú oku už na začiatku riadka a pri ktorých sa hranice nemusia hľadať odzadu, teda proti smeru čítania. Najlepší z tohto hľadiska je typ a) a až po ňom typ b). Pri typoch c), d) a e) nielenže sa unavuje oko hladením, ale často sa stáva, že východiskový riadok sa svojou dĺžkou zhoduje s ostatnými riadkami, a tak sa potom v texte niektoré odseky stratia. Typy b), c), d), e) sú vhodné skôr do umeleckých textov. Ako osobitný a moderný typ sadzby je tzv. sadzba na zástavku (f), pri ktorej niet odseku, na pravej strane sa riadky končia voľne – slová sa nerozdeľujú. Ľavá strana je vyrovnaná. Je to vhodný typ na rýchle čítanie.

Farba. Viditeľnosť, a tým aj čitateľnosť textu, ovplyvňuje aj farba písma a pozadia. Existuje stupnica dvojíc farieb, ktorá naznačuje viditeľnosť a čitateľnosť textu. Je zaujímavé, že na prvom mieste čitateľnosti nie je čierne písmo na bielom pozadí. Stupnica dvojíc podľa ubúdajúcej čitateľnosti je takáto:

1. čierna na žltej	7. žltá na čiernej
2. zelená na bielej	8. žltá na fialovej
3. červená na bielej	9. biela na červenej
4. modrá na bielej	10. biela na zelenej
5. biela na modrej	11. biela na čiernej
6. čierna na bielej	12. červená na žltej

Priebežné spracúvanie čítaného textu

Skôr než sa pustíme do čítania náročnejšieho textu, musíme mať predstavu o tom, čo chceme dosiahnuť, musí nám byť jasný cieľ takejto činnosti a musíme mať aj predstavu o tom, koľko času máme čítaniu venovať. Kratší text, napríklad článok, treba prečítať na jeden raz, pretože jeho kúskovaním by sme strácali plynulosť, a tým aj značnú časť obsahu. Väčšie celky, napríklad brožúrky a rozsiahlejšie knihy, možno čítať aj po častiach a s prestávkami. Osvedčuje sa pri čítaní niektorých textov si označiť dátum čítania, prípadne dátumy aj pri pozoruhodnejších častiach v strede. No oveľa väčší význam má to, napísať v knihe dátum, kedy sme ju dočítali.

Keď berieme do ruky text, v tom istom čase berme do ruky aj písadlo. V anglickej knihe *Speed Reading Made Easy* od A. F. Rialovej, New York 1976, ktorá má 215 strán, sa na každej piatej strane výrazným písmom opakuje heslo: Nezapadni, že pri čítaní musíš dôležité miesta podčiarkovať. Čitateľ, ktorý berie do ruky knihu na seriózne preštudovanie, súčasne si berie do ruky niekoľko viacfarebných ceruziek.

Či robiť z knihy výpisky alebo priamo v knihe dôležité miesta podčiarkovať, na to sa dnes odpovedá, že výhodnejšie, praktickejšie a aj rozumnejšie je robiť si poznámky v knihe alebo v skriptách, lebo tam pri podčiarknutom texte je pri ruke aj príslušný kontext alebo kotext. Niektoré časti textu v knihe sú až natoľko významné, že sa odporúča aj osobitne ich vpísať na prázdne (vakátové) strany vzadu alebo vpredu na vnútornú stranu obálky.

Pokročilejší čitateľ skript a rukopisov vie, že čím je písací stroj (počítač) generične novší, tým je jeho písmo čitateľnejšie. Čitateľnosť veľmi záleží na tom, ako sa výrobcovi podarí vnieť do písaného textu čo najviac svetla. Svetlosť textu sa získava ekonomickým spracovaním tvarov písmen. Rýchlejšie sa čítajú mínusky, teda malé písmená preto, lebo oko je viacej zvyknuté na čítanie malých písmen než verzál (veľkých písmen).

Čitateľ by mal čítať „dvoma rukami“ – ľavá by mala manipulovať s predlohou a pravá ruka s ukazovadlom.

Keď na tlačenie písma máme možnosť voľby medzi bežným formátom radu A (A_3 , A_4 , A_5 ...) a štíhlejším tvarom, uprednostníme štíhlejší a pritom vyšší tvar. A ak je formát veľmi široký, sádza sa text do stĺpcov. Pre oko je výhodnejšie kľzať sa zhora nadol než horizontálnym smerom. Navyše ak pri pohybe oka horizontálnym smerom sa často musí otáčať aj hlava.

Aktívne čítanie

Čítať treba aktívne. Čítanie je rozhovor dvoch ľudí: autora textu s jeho adresátom – čitateľom. Ibaže tento dialóg môže mať rozličnú podobu: môže byť úplne symetrický, môže byť nesymetrický, ale aj celkom jednostranný. Jednostranným je i tento dialóg vtedy, keď sa číta pasívne, keď sa text iba nekriticky prijíma. Je to tak zvyčajne pri čítaní odдыхovej umeleckej prózy, pri ktorej je jednostrannosť dialógu taká silná, že človeka čítanie uspáva.

Ako teda čítať aktívne? Dobrý a skúsený čitateľ si musí pred vstupom do textu vytýčiť nejaký cieľ – musí v texte niečo alebo niekoho hľadať. Hľadá tam isté čísla, mená, názvy, isté slová, osobitným typom vysádzané pasáže.

Skúsený čitateľ berie do ruky text s istým očakávaním a skúma, ako sa jeho očakávanie splní. Prekvapenia, stretnutia s autorom, rozchody s ním, súhlas alebo nesúhlas, to všetko je v podstate dialóg, ktorý čitateľa aktivizuje a vzdeláva.

Aktívny čitateľ počas čítania kladie v duchu autorovi všetečné otázky. Aj otázka je vynález, aj otázka je krokom dopredu. Aj keď čitateľ v knihe nedostane odpoveď na svoje otázky, treba dialóg hodnotiť pozitívne. Aj neodpoveď je odpoveď, ktorá robí človeka skúsenejším.

Čitateľ pri sledovaní cudzieho textu využíva svoje vedomosti a na ich základe očakáva, ako a o koľko mu ich nový text rozšíri. Všetko nové, čo sa dozvedá, konfrontuje s tým, čo mu je známe, robí si osobné závery. Preto je správne, ak nečíta hlásky a slová, lež zmysel, obsah. Čitateľ nesmie viesť dialóg autorovými slovami, ale svojimi vlastnými, využívaním svojej vlastnej reči.

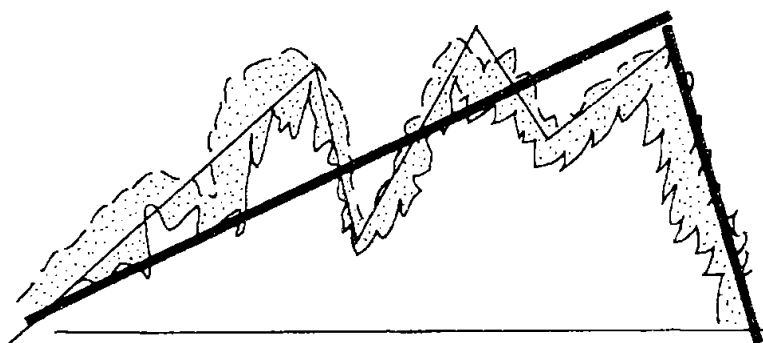
Parafrastika a panoramatika

Pri čítaní a interpretácii sa mení podoba základného textu. Jednoducho sa to dá zistiť už tým, že počas interpretácie vzniká nezhoda v počte slov a aj v ich tvaroch medzi základným a novým textom. Nevýhoda niekedy môže, avšak niekedy musí vzniknúť, a to už aj len preto, že nový text sa oproti pôvodnému textu skrakuje, koncentruje alebo zabstraktňuje. Napríklad namiesto spojenia „čo najskôr odísť“ sa použije slovo „zmiznúť“, alebo namiesto čísla 2379 sa použije zaokrúhlené číslo 2380, alebo sa zmenší výpočet príkladov a dokladov, prípadne sa celý odsek skrúti na jedinú vetu. Nový text oproti pôvodnému je vždy v synonymnom vzťahu. Pri prechode textu z jednej podoby do druhej sa často uplatňuje parafrastika alebo panoramatika.

Parafráza je voľné tlmočenie cudzích myšlienok. Pri rýchlom čítaní je nevyhnutné, aby čitateľ vedel simultánne vo vnútornej reči pretlmočiť cudziu reč na svoju vlastnú. Parafrázovať, to neznamená výslovne synonymizovať, ale prechádzať hoci z jednej štylistickej roviny do druhej, napríklad od slova „reštaurovať“ až po výrazy „opravovať, zlepšovať, reparovať, modernizovať, dávať do poriadku, prerábať, preonačovať, reorganizovať, poludšovať...“ Dokonca presný význam slova parafrázovať znamená opísať niečo, dať niečomu zložitejšiu jazykovú podobu. Príklad: namiesto „sánky“ použiť parafrázu „to, na čom sa deti vozia v zime“, namiesto slova „vychváliť“ použiť výraz „vyzdvihnúť niekoho až do neba“, namiesto „reorganizovať“ použiť výraz „urobiť všetko ináč, ako to bolo predtým“. Pri rýchlom čítaní recipient parafrázuje, bleskovo si tlmočí do svojej reči alebo do vyjadrenia, aké mu najskôr príde na um. Parafrázovanie sa však uplatňuje aj vtedy, keď sa dlhší textový celok prekladá do zjednodušeného, obyčajne kratšieho tvaru.

Panoráma je široký rozhľad po krajine, po istej oblasti zemepisnej, ale aj vednej oblasti. Zjednodušene povedané, panoráma znamená zovšeobecnenie, zaokrúhlenie smerom nahor, aby namiesto „stromov“ bolo „vidieť les“. Panoramatika sa uplatňuje pri zjednodušovaní grafov. Napríklad husto členený graf sa zovšeobecňuje, zaokrúhľuje, abstrahuje, panoramatizuje do podoby – vyjadrené číslami – takto: $9895 = 10\ 000$, alebo $69\ 182 = 70\ 000$ a podobne.

Grafické vyjadrenie:

Keď človek číta rýchlo a funkčne zanedbáva drobné údaje, bezvýznamné odchýlky, vtedy v podstate zaokrúhľuje a snaží sa čo najviac zjednodušovať minuciózny výraz. Je to tiež prostriedok, ktorý umožňuje zvýšené tempo pri čítaní textu.

Orientačné čítanie

Orientačné čítanie je charakteristické pestrosťou postupu i prístupu do vnútra knihy. Je to v podstate čítanie okrajových častí knihy a zbežný pohľad na jej „panorámu“.

Prvým krokom v takomto čítaní je titulok. Titulky kníh bývajú vecné i umelecké. Kratšie, vecné titulky mávajú knihy populárnonáučné, encyklopedické, syntézy, rozličné príručky a učebnice, napríklad Základy psychológie, Synonymický slovník, Teória literatúry atď. Dlhšie titulky, prípadne aj s podtitulkami, mávajú špeciálne monografie, ktoré mávajú metaforické tituly, ktoré nechcú nič prezradiť, a sú záhadou pre budúceho čitateľa. Novela a či kniha Velkou lyžicou neopisuje nijakú veľkú lyžicu, kniha Mravci a cvrčkovia nie je hrou o zvieratkách atď. Titulok dá iba prvú časť informácie a napovie vždy, o čom bude v knihe reč. Najpresnejšie bývajú titulky vedeckých diel, no tie nie sú vždy zrozumiteľné širokému publiku.

Druhým krokom, ktorý nemožno pri orientačnom čítaní vynechať, je meno autora. Pre niektorých čitateľov tento krok hovorí za všetky ostatné. Niektoré knihy a umelecké diela sa kupujú alebo články sa čítajú na základe jedinej záruky, a tou je meno autora. V antikvariátoch často stoja knihy s príťažlivými titulmi, čo je znak toho, že ne jeden autor zneužil názov práce na falošné lákadlo. Čitateľ musí vedieť, s kým bude viesť dialóg. V novších knihách niektoré vydavateľstvá prinášajú na záložke alebo na konci knihy informáciu o autorovi (kto je, čím je, čo napísal atď.). Sú to informácie vzácne, ale tiež nie vždy dost spoľahlivé, lebo hodnota literatúry sa nemeria podľa dosiahnutých titulov autora, ani podľa počtu jeho kníh.

Záložka na obálke. Na tomto mieste je informácia vydavateľstva o obsahu knihy. Text na záložke spravidla štylizuje sám autor. Je to text viac-menej propagačný, hovoriaci len o kladoch a hodnotách práce. Je to text, ktorý pomáha knihu predáť. Môže poslúžiť aj ako skromná informácia o knihe.

Okrem textu na záložke sa niekedy uvádza na rube titulného listu stručná anotácia, ktorá heslovite povie o obsahu knihy, o jej zacielení a aj to, akého adresáta má autor alebo vydavateľstvo na mysli.

Na 4. strane je údaj ©, čo znamená „copyright“; je to medzinárodné označenie vyhradzujúce právo tlače, vlastníctvo podľa autorského práva, autorské právo. Pri tejto značke je spravidla to isté meno, ktoré sa pri titulku uvádza ako

meno autora, avšak zhoda v autorstve nemusí byť. Táto značka – právneho charakteru – čitateľovi vlastne nič nepovie, avšak ďalej sú zvyčajne uvedení recenzenti knihy, vo vedeckej knihe prípadne vedecký redaktor a ďalšie authority, ktoré spolupôsobili pri lektorovaní diela. Informácia o recenzentoch, lektoroch a vedeckých alebo odborných autoroch je doplnením informácie o autorovi. Sú to teda údaje v procese orientačného čítania vzácne a výrečné.

Z týchto údajov treba v knihe prejsť dozadu, kde je „rodný list“, odborne nazývaný tirážou. V tiráži je súhrnný prehľad predpísaných nakladateľských údajov. Sú tam mená pôvodcov diela, napríklad autora, prekladateľa, ilustrátora, autora fotografií, navrhovateľa obálky a väzby, grafického úpravcu, vydavateľského redaktora, korektorov, názov diela, údaj o počte výtlačkov, o počte vydaní, o dátume odovzdania do tlače i vytlačenia, je tam názov edície, tematické označenie, druh písma a papiera, rozsah knihy, názov tlačiarne, cena knihy, skladové číslo atď. Toto všetko sú údaje exaktné, vydavateľské, ale pre orientačné čítanie závažné. Napríklad počet výtlačkov napovie, pre akú širokú čitateľskú obec je kniha adresovaná, a teda aký je jej štýl, údaj o počte vydaní je nepriamym údajom úspechu knihy atď. Ide o nezanedbateľné údaje, pretože sú nositeľmi vzácných informácií pre čitateľa. No v súčasnosti sa často všetky tirážne údaje neuvádzajú.

Orientačné čítanie nemá taký systém ako ostatné druhy čítania, pretože čitateľ prechádza v knihe spredu dozadu a znova naspäť, aby získal základné všestranné informácie. A tak z tiráže prejde k obsahu a potom znova na začiatok knihy – k jej úvodu a či predhovoru alebo inému vstupnému textu, ktorý je už vlastne organickou a neoddeliteľnou súčasťou diela. V úvode autor prechádza od titulku k vlastnému textu a na tomto „moste“ oboznamuje čitateľa s plánom svojej práce, so zámerom, s metódou práce, upozorňuje na hierarchiu zložiek, na členenie, a kontextovým spôsobom v podstate plasticky komentuje to, čo sa uvádza symetricky a v prísne logickom usporiadaní v obsahu. Z obsahu sa má čitateľ nepriamo dozvedieť nielen o tom, čo v knihe je, ale aj o tom, čo v nej nie je.

Medzi okrajové časti knihy treba zaradiť aj osobný a vecný index, v ktorom sa abecedne uvádzajú autori a termíny s udaním strán, na ktorých sa vnútri knihy spomínajú.

Bibliografia, použitá literatúra a zoznam prameňov sa uvádzajú na konci knihy – tiež v abecednom poradí. Každá bibliografická jednotka obsahuje meno autora, názov práce, rok a miesto jej vydania, prípadne rozsah alebo názov zborníka alebo časopisu, z ktorého prameň pochádza. Niektorí autori uvádzajú všetku literatúru, ktorá k problematike vyšla, a niektorí iba tie práce, ktoré sa priamo v knihe použili alebo sa tam citujú. Obidva spôsoby sú možné. Bibliografické údaje tiež čo-to naznačia o obsahu, zameraní a úrovni knihy. Navyše bibliografia dáva viac, než sa očakáva od orientačného čítania, pretože vedie čitateľa až „za knihu“, ktorú práve berie do ruky.

Doposiaľ sa informácia čitateľa vždy pohybovala po „okrajoch“ knihy, a čitateľ sa ešte do nej vlastne ani nepozrel. Opísaný proces, pravdaže, musí byť bleskový. Je jasné, že informujúci sa čitateľ nebude čítať úvod od slova do slova, ale iba veľmi zbežne, je ďalej jasné, že nebude dôkladne čítať a študovať bibliografiu, celý index termínov a azda ani celú tiráž. Tá etapa orientačného čítania, ktorú sme uviedli, predstavuje v podstate iba niekoľko minút. Nejde v pravom zmysle slova o klasické čítanie, ale o prezeranie údajov. Je to takpovediac čítanie postojacky, orientačné prezeranie knihy.

Po tejto etape čitateľ vstúpi do knihy, aby si svoje informácie doplnil priamo vo vnútornom texte. Prvá vec, ktorú si všimne, je kvalita papiera, veľkosť písma, úprava knihy, množstvo ilustrácií, ako aj druh a kvalita ilustračného materiálu.

Významným ukazovateľom typu a kvality knihy je množstvo poznámok pod čiarou a ich štylizácia. Poznámky povedia niekedy viac ako text, lebo ony sú pohľadmi z boku, a pomocný, okolitý text zorientuje vzdelaného čitateľa niekedy lepšie ako jadro. Poznámky sú kulisou a poukazujú na to, o čo sa autor pri písaní opieral. Pravdaže, ak je poznámok pod čiarou enormne veľa, musia sa chápať ako základný text, a nemôže ich čitateľ využiť iba ako orientačnú ilustráciu.

Z didaktického hľadiska dobre premyslené knihy mávajú aj marginálie, to jest heslovité priebežné titulky na margu knihy, alebo živé záhlavie, uvádzané nad textom na každej strane. Marginálie i živé záhlavie, to už nie je iba materiál na orientačné čítanie, ale materiál na orientáciu a na informáciu o jednotlivých častiach knihy. Tak či tak, je to text formálne vysunutý, a nie je súčasťou hlavného – „chlebového“ – textu.

Pri orientačnom čítaní máločo je také výrečné ako ilustrácie – obrázky, grafy, tabuľky. Výpovede tohto typu sú umiestnené na kľúčových miestach, kde je ťažisko, kde sú uzly prejavu. No nie tento fakt ich robí takými významnými pri orientačnom čítaní, lež to, že dobre upravený obraz, graf, schéma, tabuľka dáva vždy v momente bohatú informáciu. Navyše je to informácia inštruktívna, názorná, logická a nasýtená. Preto prosté prezeranie ilustrácií knihy, to nie je zábava, ale užitočný spôsob orientačného čítania. Niečo iné sú obrázky v detských knihách, v čítankách alebo umeleckých textoch – tam slúžia na ilustráciu, ale nie sú nositeľmi nových alebo prehĺbených informácií. Ilustrácie dajú človeku prehľad o tematike a často aj o riešení problémov.

Tabuľku môže človek čítať napríklad v smere horizontálnom, vertikálnom, diagonálnom, po najväčších číslach, po najmenších číslach, po stúpavých i klesavých číslach atď. Tabuľka obsahuje množstvo údajov, z ktorých si čitateľ sám podľa potreby utvára vety. Čítanie kresieb, ilustrácií a všetkého obrázkového materiálu patrí do orientačného čítania.

Po získaní informácií z okrajových častí, z úvodných a z graficky exkluzívnych častí v strede ostáva ešte možnosť bohatej informácie v závere knihy. Ide

o informácie z doslovu, záveru, či zhrnutia alebo resumé. Najskôr stručne rozlíšime tieto štvoraké druhy zakončenia.

Doslov je pendant predhovoru alebo úvodu. Obyčajne stojí svojím obsahom mimo hlavného textu. Je to slovo autora akoby zboku, z nadhľadu. Doslov je niečo také ako epilóg v umeleckom diele. Autor sa v ňom prihovára už tak, ako keby stál mimo knihy. Záver však patrí do hlavného textu – je pokračovaním, zakončením a súčasne vyvrcholením základného textu. Záver sa robí vtedy, keď metodický postup bol induktívny alebo synteticko-analytický. Ak však metodický postup v knihe bol enumeratívny, opisný, vtedy sa na konci textu robí zhrnutie, to jest stručné povedanie toho istého, o čom sa na širokej ploche hovorilo v celej knihe. Resumé je internacionálny názov pre zhrnutie, avšak často sa ním pomenúva aj záver. Pre čitateľa, ktorý sa oboznamuje s knihou iba orientačnou metódou, najviacej povie zhrnutie, lebo ono vlastne prináša systematický prehľad materiálu z celej knihy. Záver nie je vždy dosť zrozumiteľný, ak sa nesledoval celý text.

Orientačným čítaním knihy je aj to, keď si povšimneme grafickú úpravu, tlač, papier, obálku a ostatné technické vlastnosti knihy. Nie je preto správne, ak vydavateľstvá nevedia odstupňovať kvalitu, obsah a hodnotu knihy formálnym vybavením. Kvalitný papier patrí nielen umeleckým a vyslovene vedeckým knihám, ale aj tým, ktoré sú adresované menej náročnému čitateľovi. Pri orientačnom čítaní sa teda nesmie zanedbať formálna stránka knihy.

Prejdime však k orientačnému čítaniu novín. Orientačné informačné čítanie novín tiež spočíva v ich prezeraní, v zbežnom pohľade na ne s cieľom zavčas v nich nájsť neobyčajné a neočakávané novinky.

Pri orientačnom čítaní novín sa predovšetkým zistí, čomu je ktorá strana venovaná. Na prvej strane sú spravidla najaktuálnejšie správy domáce, prípadne aj cudzie, ak sa nás podstatnejšie týkajú. Na tej istej strane je úvodník. Na posledných stranách sú správy zo športu a zábavné texty. Jedna z vnútorných strán je venovaná kultúre, jedna menším zaujímavostiam a domácim novostiam a jedna strana, prípadne trochu menej, sa venuje zahraničnej politike. Skúsenejší čitateľ, ktorý si môže dovoliť alebo musí čítať informačne, vie dopredu, ako je tematika rozmiesťovaná po celej ploche novín. Orientačné čítanie potom spočíva iba v čítaní titulkov a podtitulkov, perexov a v „čítaní“ ilustrácií.

Pre titulky spravodajských textov platí, že sa má v nich povedať obsah celej správy. Titulky spravodajských textov sú preto pomerne dlhé a často slúžia už ako vstupná veta do správy. Titulky analytických textov sa svojím charakterom približujú titulkom a názvom náučných článkov – sú kratšie, heslovité, majú často príchut' rétorickosti. To isté platí aj o titulkoch beletrizovaných článkov v novinách. Popri titulkoch týchto článkov si čitateľ všíma aj ich autorov.

Podľa výskumov psychológov je účinnosť titulkov na strane novín takáto:

Za predpokladu, že sa výrobcovia novín pridržajú tejto zákonitosti pri rozmiesťovaní textov, pri orientačnom čítaní časovo veľmi úzko vymedzenom by sa mali čítať predovšetkým titulky v hornej strane novín.

28%	33%
16%	23%

Pri otvorených novinách viacej upútajú pozornosť vonkajšie okraje strán než vnútorné, teda oblasti číslo 1 až 4.

Z toho vyplýva, že zostavovatelia novinových strán umiestňujú závažné texty na vonkajšej strane novín. A z toho ďalej vychádza to, že pri orientačnom čítaní sa treba orientovať najskôr na vonkajšie okraje roztvorených novín.

Orientačné, čiže informačné čítanie je iba metaforicky nazvané čítaním. V podstate nejde o nejaké plynulé čítanie, ako skôr o prezeranie dominantných a závažných častí textu. Orientačné čítanie, to sú rozličné sondy čitateľa do tex-

1	2	3	4
---	---	---	---

tu, ktorý sa má telegraficky zvládnuť tak, aby človek mal predstavu o tom, aký text má v ruke. Dobré orientačné čítanie môže byť a často aj býva konečným, pretože pri dnešnom tempe sa človek ďalej a hlbšie niekedy ani nedostane. Tento spôsob čítania je typický najmä pre literatúru nepatriacu priamo do odboru čitateľa. Je typický preto, že popri svojom odbore by sa človek mal aspoň takto – ako sme to naznačili – zbežne informovať o všetkom, s čím sa stretne v kníhkupectve, v novinových stánkoch, na cestách, v čakárňach, na výstavách atď.

Žiaden čitateľ, ktorému ide o jednoduché získanie základných informácií, neprejde všetkými časťami textu tak, ako sme to naznačili. Obyčajne náhodne prejde iba niektorými nápadnými časťami textu. Pritom sa predpokladá, že využije bohaté osobné skúsenosti na to, aby získané informácie spojil do jedného kompaktného celku.

Kurzorické čítanie

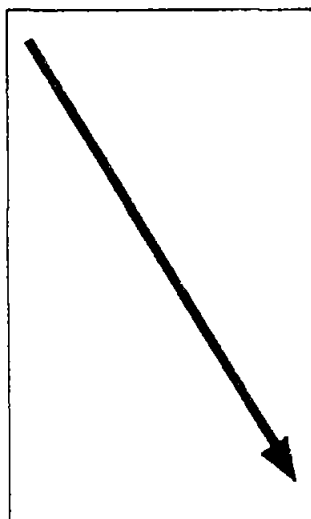
Názov kurzorický pochádza z latinčiny, kde slovo *cursus* znamená beh, poklus, útek. Latinské slovo *cursare* znamená sem a tam prebiehať, uháňať. Kurzorické

čítanie znamená čítanie vysokým tempom, bez podrobnejšieho rozboru, s úmyslom získať len prehľad o obsahu textu. Kým orientačné čítanie je v podstate čítaním v skokoch, s globálnym pohľadom zameraným iba na získanie zbežnej informácie z vyššej perspektívy, a sliedením po panoráme textu, zatiaľ kurzorické čítanie je pohyb čitateľa vnútri textu, je to priamy kontakt s „chlebovým“ textom. Orientačné čítanie ešte nesúvisí natoľko s čitateľskou zručnosťou, s čítacou technikou, no v kurzorickom texte sa už využíva zručnosť čitateľa.

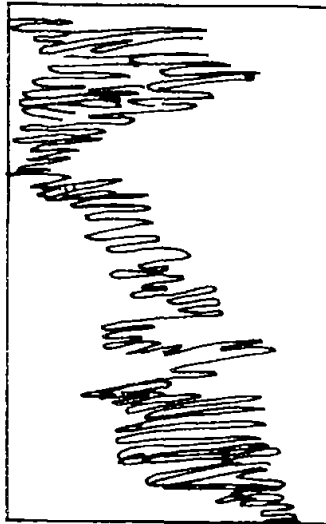
Kurzorické čítanie, na rozdiel od orientačného čítania, je sukcesívne, postupné. Kurzoricky sa číta smerom od začiatku do konca, orientačne sa číta aj naopak – smerom od konca.

Kurzorické čítanie sa v odbornej literatúre nazýva aj diagonálnym čítaním. To preto, že pohyb očí ide diagonálnymi smermi. Každý spôsob rýchleho čítania závisí od času, ktorý má čitateľ k dispozícii. A tak aj tento spôsob. Povedzme, že čitateľ dostal do ruky text, ktorý má 1000 slov. Je to rozsah asi 4 strán písaných na stroji. Tento text má prečítať za minútu. Je jasné, že klasickým spôsobom to nezvládne, nemôže teda čítať slovo za slovom a vetu za vetou. Odkázaný je na to, aby v tomto obmedzenom časovom rozpätí takmer preletel celým textom. Jeho postup pri čítaní je potom taký, že číta diagonálne, smerom od horného ľavého uhla do dolného pravého uhla tak, aby z každého riadka niečo zachytil. Očami „vyseká“ v texte akýsi pás, zachytí v časovo krátkom rozpätí niekoľko slov, no pritom musí mať sám reálnu fantáziu, aby si na základe tohto nesúvislého fragmentu urobil predstavu o obsahu celého textu.

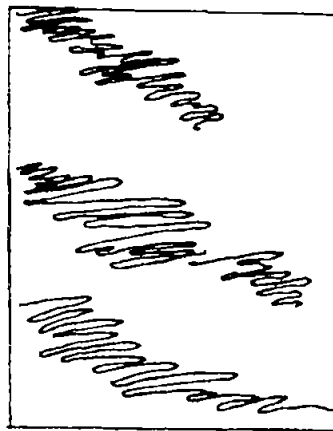
Smer a ani šírka pásu, pravdaže, nie sú rovnomerné, pretože čitateľ zachytáva obyčajne celé slová, ktoré nie sú rovnako dlhé. Diagonálny výsek z textu má približne takú podobu, ako je to na ďalšom obrázku.

Pritom oči môžu občas odbočiť za hranice tohto výseku. Je to vtedy, keď sa vyskytne závažná informácia, pokračujúca v celom riadku. Keď začíname čítanie takýmto, diagonálnym smerom, treba na začiatku, z prvého riadka alebo

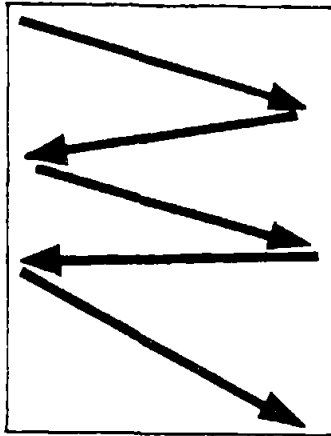

z prvých riadkov vziať do výseku, do rozpätia očí čo najviac. Načatý pás sa prerušuje na tých miestach, kde sa text zadržá informačne málo nasýteným. A keď sa potom v čítaní pokračuje, treba začať od začiatku odseku alebo kapitoly. Pozri ďalší obrázok. Vzniknú tak ostrovy, ktoré majú formy diagonálnych tvarov.

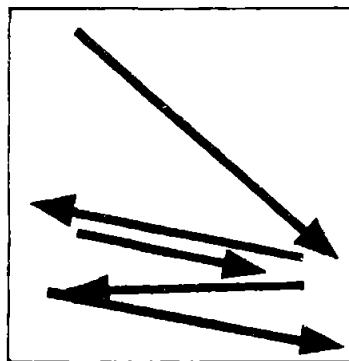

Pri kurzorickom čítaní je akútnou vecou pohyb očí a pohyb hlavy. Je to totiž metóda, ktorá zvädza čitateľa k tomu, aby pohyboval hlavou – v podvedomí sa čitateľ pohybom hlavy sám „poháňa“. Tu je mimoriadne dôležité, aby sa pohybovali len oči a aby oči pri vertikálnom pohybe boli schopné zväčšovať alebo znižovať svoj uhol rozpätia tak, ako to žiada dĺžka slov alebo viacslovných pomenovaní. Pri kurzorickom čítaní sa žiada, aby oči boli od čítaného textu v primeranej vzdialenosti, aby bol možný nadhľad a široký rozhľad.

Pri uvedenom diagonálnom smere pohybu očí je výhodný aj klukatý postup sem a tam po ploche textu. Pri tomto postupe prechádzajú oči zľava doprava i naopak, až po koniec strany alebo stĺpca – podľa schémy na ďalšom obrázku.

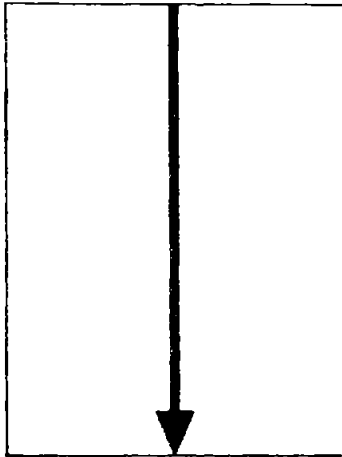

Ani v tomto prípade nie sú meandry matematicky presné. No je v nich množstvo variantov podľa toho, čoho sa oko pri čítaní zachytí a čo čitateľovi spadá do jeho interpretácie. Môže to byť napríklad taký pohyb, ako sa naznačuje na ďalšom obrázku.

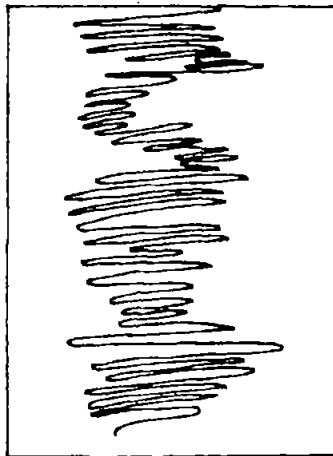

V súvislosti s rýchlym čítaním treba osobitne a s veľkým dôrazom povedať, že jednou z najväčších bŕzd čitateľa je vracanie sa v texte. Vrátením sa nielen stráca čas, ale sa prerušuje myšlienkový postup a vzniká chaos v kompozícii textu, ktorý si človek vytvára. Aj ten nepatrný krok späť, dozadu, otvára „ranu“ v texte a čitateľa dezorientuje. Ak sa čitateľ nazdá, že stratil niť, nech sa nevracia, ale postupuje vpred s nádejou, že si myšlienku doplní.

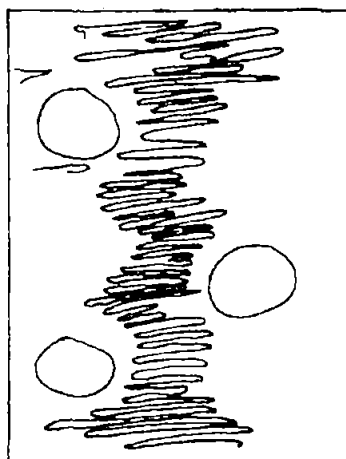
Trochu iný charakter má kurzorické čítanie vtedy, keď výsek sledovaného textu má vertikálny smer. Diagonálny výsek je vhodnejší na stránkach knihy, teda v texte, ktorý má šírku formátu A₅, no vertikálny smer výseku je výhodnejší na užších stĺpcoch, napríklad na stĺpcoch, aké bývajú v novinách a časopisoch. Pozrite obrázok.

Aj vertikálny výsek je pás, ktorý má nerovnomernú šírku, pretože jeho ľavý a pravý okraj sa upravuje podľa dĺžky slov alebo dĺžky viacslovných pomenovaní. Pozri obrázok.

Na miestach, kde sa ukazuje, že text nedonáša veľa nových informácií – to je napríklad v koncových častiach odsekov, pás sa prerušuje a pri novom odseku sa začína vždy od začiatku, aby sa nevynechala úvodná, najbohatšia informácia. Pozri obrázok.

Vysvetlíme, prečo sa pri vertikálnom kurzorickom čítaní výsek vedie práve stredom stĺpca, a nie po niektorom jeho okraji. Priemerná dĺžka slova v slovenčine je 5–6 písmen. Z toho prirodzene vyplýva, že sadzač pri sádzaní textu musí na mnohých miestach slová rozdeľovať. Koľko ráz treba rozdeľovať, to závisí od šírky stĺpca: čím je stĺpec užší, tým častejšie treba slová trhať na dve časti. V stĺpcoch šírky úvodníka je to približne na každom 5. riadku, v tlači na šírku učebnice (A₅) je to približne na každom 10. riadku. To značí, že keby čitateľ postupoval pri niektorom kraji, potom by sa v každom 5. až 10. riadku stretol na okraji s potenciálne anonymným slovom, teda iba časťou slova. Keby chcel prečítať úplné slovo, musel by preletieť na iný riadok, kde by bola druhá časť. V angličtine, ktorá má podstatne kratšie slová, je situácia z tohto hľadiska priaznivejšia.

Čítajte tento text kurzoricky.

Aké staré môžu byť zvieratá a rastliny. Hoci je človek uznávaným vládcom prírody, nedosahuje v nej spomedzi živého tvorstva najdlhší vek. Ved' už aj taká hus sa dožíva v ojedinelých prípadoch 80 rokov, hoci jej priemerný vek je 30 rokov. V tejto súvislosti bude zaujímavé aj iné vekové prirovnanie. Tak napríklad pes sa dožíva v priemere 25 rokov, mačka 20 rokov, kanárik 24 rokov, jeleň 30, kôň 50, kamzík 25, pijavica 27, dážd'ovka 10 rokov. Dokonca taká neprijemná zver, ako sú potkany, dožívajú sa 4 a mravec až 15 rokov. To všetko sú však malé čísla v porovnaní s kcrytnáčkami, ktoré sa dožívajú 300 i viac rokov. Podľa odhadov rekord v dlhovekosti by mali mať veľryby a slony, až 400 rokov. No najnovšie výskumy ukázali, že najväčší morský živočích sa dožíva iba 50 rokov a kráľ zvierat – slon – 70 rokov. Zato však v niektorých oblastiach Afriky sa krokodily dožívajú až 300 rokov. Štuky, kapry a sumce sa dožívajú až 100 rokov. Spomedzi vtákov rekord má havran so 140 rokmi, kým jastrab a niektoré druhy papagájov sa dožívajú až úctyhodného veku – 100 rokov. Spomedzi rastlín veľmi vysokého veku sa dožívajú napríklad hrušky – 300 rokov, nehovoriac o sosnách a smrekoch, ktoré sa dožívajú približne 1000 rokov alebo o duboch, ktoré dosahujú vek až 2000 rokov. Neprekonateľný rekord však majú ságovníky, ktoré sú schopné prežiť až 15 tisícročí.

(Text nepriamo upozorňuje čitateľa na to, ako niektoré údaje z neho sa do pozornosti priam ponúkajú a iné – naopak – sa za fakty takmer skrývajú.)

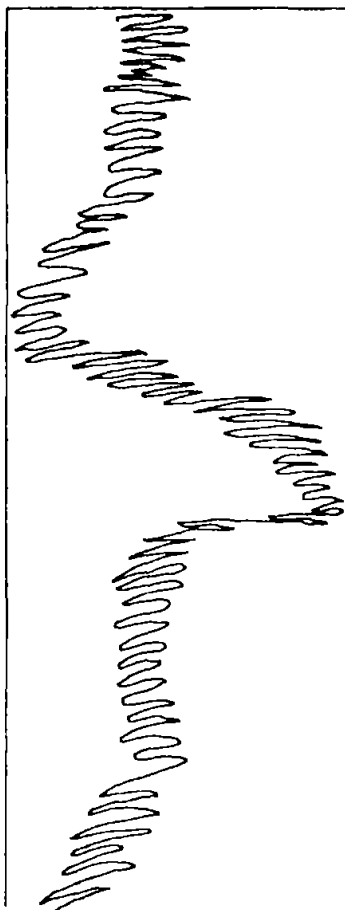
Aj pri kurzorickom, vertikálnom čítaní platí zásada, že sa zrak ľubovoľne podľa potreby vysúva mimo vertikálneho pása, ako aj to, že sa vynechá sem-tam riadok–dva, že sa na niektorých miestach dotiahne zrak až na koniec riadka a že po každom prerušení sa štartuje od začiatku riadka. To všetko však nie sú predpisy, ale iba stratégia a taktika zraku, ktorý pri obrovskom tempe chce zachytiť čo najviac informácií z čítaného textu.

Pri kurzorickom čítaní je užitočné, keď je rozpätie zrkové čo najširšie (pri texte písanom na písacom stroji až 30 úderov, čo prakticky znamená polovicu riadka).

Skúsení čitateľa nemajú zrak zaostrený rovnomerne na celú plochu vertikálneho výseku, ale centrum ich pohľadu sa presúva tak, že časti tohto výseku sú

striedavo jasné. Vznikajú akési lagúny (diaspóry) spojené s výsekom alebo mimo neho.

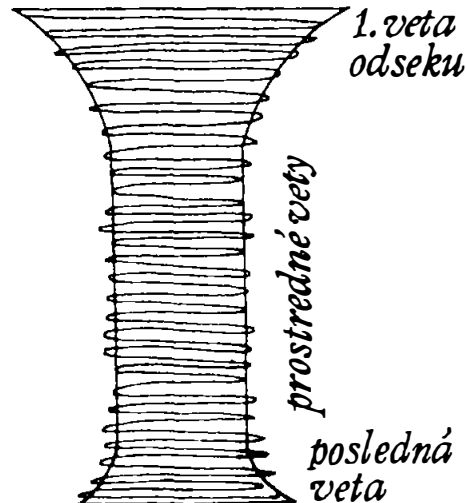
Vidieť, že vertikálny pás vôbec nemá takú ideálne pravidelnú podobu, aká by sa predpokladala. A ďalej vidieť aj to, že vertikálny pás môže voľne prechádzať do diagonálneho, striedať sa s ním, krížiť, čiastočne prekryvať atď.

Sila čela textu.

Závažným faktom, z ktorého treba vychádzať pri kurzorickom čítaní, je to, že nositeľom, jadrom informácie v odseku je prvá veta a ak je odsek dlhší, tak prvé vety. V strede odseku sa hlavná myšlienka, uvedená na začiatku, už len hlbšie rozvádza, rozširuje, tam sa argumentuje a vysvetľuje. Dost často – najmä vo výkladových textoch – sa niektoré veci podčiarkujú ešte v poslednej vete. Z hľadiska informačnej nasýtenosti odseku možno uviesť model, ktorý je na obrázku.

Téza o najväčšej nasýtenosti prvej vety v odseku platí analogicky aj o nasýtenosti prvého odseku v dlhšom texte. Táto zákonitosť, pravdaže, vôbec neplatí v umeleckých textoch, lebo tam nie sú také jednoznačné obsahové hranice medzi odsekmi a navyše treba si uvedomiť, že každý umelecký text má svojský rytmus.

Uvedené zistenie o hodnote prvej vety odseku sa pri kurzorickom čítaní využíva tak, že ak pri nedostatku času môžeme prečítať zo súvislého dlhšieho textu iba niekoľko viet, potom treba pozornosť sústrediť na prvé vety. Asi 60–90 % informácií z textu sa môže získať z prvých viet odsekov. Podľa časových možností sa pri kurzorickom čítaní príberá druhá a prípadne posledná veta odseku. Aj tu sa však žiada uviesť výhradu, keď máme na mysli jadro obsahu. Tu treba pripomenúť to, čo sa uviedlo pri vytyčovaní hraníc výseku pri diagonálnom a vertikálnom čítaní.

Enumeratívnosť. Pre stavbu vedeckých textov je príznačné, že na niektorých miestach strácajú kontextovú plynulosť a uplatňujú systém enumerácie (vypočítavania). Keď sa vypočítavanie vyskytne v riadku, spravidla prvý a druhý člen radu napovie, či treba všetky členy prečítať, alebo posledné z nich vynechať. Avšak oveľa častejšie sa takéto rady vyskytnú v nadvetných celkoch a označujú sa číslami, prípadne písmenami našej veľkej i malej a gréckej malej abecedy. Signály tohto typu sú značnou oporou pre čitateľa, lebo s matematickou prednosťou ukazujú na obsahové členenie textu: I, II, III..., A, B, C..., 1, 2, 3..., a, b, c..., α , β , γ . Pri kurzorickom čítaní si tu treba počínať podobne, ako keď sa vyhľadávajú a čítajú začiatky odsekov. Členiace čísla a písmená majú takmer takú istú funkciu ako priestorové vyčleňovanie odsekov. Čitateľovi dokonca naznačia ešte aj hierarchiu častí textu alebo dlhšieho odseku.

Čítajte tento text kurzoricky:

Predchádzajte koxartróze.

- *Udržujte si správnu telesnú hmotnosť, úmernú vášmu veku a výške;*
- *striedajte pri práci podľa možnosti čo najčastejšie polohu tela (sedenie, chôdza a najmenej státie);*
- *pamätajte na časté zmeny medzi prácou a pokojom, medzi zaťažením a uvoľnením;*
- *využívajte každú príležitosť na uvoľnenie (prestávky v práci, pracovné voľná, dovolenky);*

– vyhľadávajte príležitosti na uvoľňovacie pohyby (plávanie, bicyklovanie, ľahká chôdza, lyžiarska turistika do 20–30 minút a pod.);

– pokyny lekára dodržujte svedomite a dôsledne; ak vám lekár predpíše ortopedické pomôcky (ortopedické topánky, vložky, palicu, barlu), používajte ich;

– užívanie liekov, ktoré potláčajú vnímanie bolesti a zbavujú kĺb možnosti brániť sa pred bolesťou, to je pre kĺb škodlivé; bolesť je dôležitým signálom i samoliečivým opatrením organizmu. Tlmíme len nadmernú, silnú bolesť;

– vyhýbajte sa všetkému, čo zhoršuje podmienku pre funkciu postihnutého kĺbu (nosenie ťažkých nákupných tašiek, bremien, dlhá namáhavá chôdza a pod.);

– vyvarujte sa „vynútených“ záťaží (napr. behu na autobus, neopatrnému nastupovaniu do vlaku, nepohodlnému sedeniu v kine, v hlbokom kresle, pobehávaní za neposednými vnúčatmi a pod.);

– „vybudujte si úctu“ k svojej koxartróze u seba i u druhých – v rodine i v zamestnaní;

– naučte sa nažívať so svojou koxartrózou;

– aby ste predišli ochoreniu, pravidelne cvičte vo vyvetranej miestnosti, pestujte turistiku, lebo len tak sa zlepšuje svalstvo, prekrvujú kĺby a priaznivo zasobuje kĺbová chrupka živinami;

– pri cvičení ako aj ostatných pohybových činnostiach rešpektujte bolesť! Nevykonávajte pohyby a činnosť (dlhé státie, doskoky), ktoré okamžite alebo s odstupom času zvyšujú bolesť;

– používajte obuv s mäkkou pružnou podrážkou a vždy s opätkom;

– pamätajte, že na námahu a zvýšené zaťaženie si treba privykať postupne; náhle príležitostné preťaženie (horské túry, náročné lyžovanie cez dovolenku) bez predchádzajúceho tréningu môže ohroziť vaše zdravie.

Konektory. V plynulom populárno-náučnom texte sa strohé značky niekedy nahrádzajú konektorovými výrazmi, stojacimi na začiatku viet: Naproti tomu..., Zhrneme..., Na záver..., Príklady..., Doklady..., Konečne..., Ďalej..., A preto..., Nakoniec..., Predovšetkým... atď. Číselné a písmenové signály, ako aj konektorové slová sú akýmisi dopravnými značkami v texte, ktoré naznačujú kľúčové miesta, a preto sú schopné pomáhať čitateľovi pri kurzorickom čítaní.

Osobitná tlač. Pri kurzorickom čítaní sa, prirodzene, nevynechávajú tabuľky. Ako čo najrýchlejšie v tabuľkách postrehnúť jadro výpovedí? Pri čítaní tabuliek, ale aj pri čítaní číselných údajov vôbec treba hľadať najskôr extrémne hodnoty, to jest najväčšie a najmenšie čísla. Po tom, čo ich nájdeme, treba pátrať, do akého kontextu patria. Všetky druhy ilustrácií sú na exponovaných miestach, a preto sa k nim treba správať ako k titulkom, ako k prvým vetám odseku a vôbec ako k jadrom prejavu.

Polotučný, kurzívový a vôbec každý text, ktorý sa vyníma zo základného textu formou, je obsahovo závažnejší ako ostatný text. Tempo kurzorického čítania sa v tomto texte musí spomaliť a zrakové rozpätie rozšíriť. Takýto text treba chápať ako uplatnenie detailu alebo polodetailu vo filmovej a televíznej technike.

Východisko a jadro. Je všeobecne známe, že každá veta má východiskovú a jadrovú časť, pričom východisková časť stojí obyčajne na začiatku vety a jadrová na jej konci. Východisková časť je istým opakovaním jadra z predchádzajúcej vety alebo zhrnovaním rozličných vecí z predchádzajúceho textu. Inými slovami: keď človek číta v texte dôsledne celé vety, možno potom povedať, že vlastne o jednej veci sa dočíta dva razy? Z toho by pre rýchle čítanie vyplývalo, že pri nedostatku času by stačilo čítať iba jednu polovicu vety. Je to približne taká istá metóda ako pri čítaní začiatkov odsekov, ibaže tu je to na menšom priestore. Či sa čitateľ rozhodne pre čítanie začiatkov viet, alebo ostane pri čítaní začiatkov odsekov, to závisí od časovej situácie. A či potom pri čítaní začiatkov viet bude čítať iba prvé slová, alebo pôjde hlbšie do vnútra vety, alebo či si dovoľí na mnohých miestach prečítať celú vetu, alebo či bude prinútený kurzoricky zachytiť začiatky iba niektorých viet, to všetko je subjektívna vec. Pojem kurzorické čítanie je veľmi široký a predstavuje rozličné rýchlosti.

Čítajte tento text kurzoricky.

Sme všetci hluchí? Áno i nie! Naše ucho je citlivé iba na zvuky od 16 do 20 000 kmitov za sekundu. Sme teda ochudobnení o možnosť počuť zvuk dopadajúcich molekúl (údajne podobný padaniu drobných sklenených črepín), alebo o „hluk“ pri raste stromov a nepočujeme ani „trávu rásť“. No zvuky nad hranicou vnímateľnosti môžu byť tiež nebezpečné. Preniknú aj cez dvojmetrový múr a môžu vyvolať bolesti hlavy, poškodenie stredného ucha, poruchy rovnováhy aj nevoľnosť (napríklad staré ventilátory v dielnach alebo naftové kachle v domácnostiach). Ultrazvuk nad hranicou počuteľnosti má podobné účinky. Vydávajú ho vrtačky, zváracie agregáty, spájkovačky i práčky.

Ste citliví na hluk a túžite po absolútnom tichu? No odborníci zistili, že ticho môže byť tiež nebezpečné pre človeka. Pri pokusoch vo zvukotesnej komore sa ľudia ponosovali na smútok, strach, dokonca na paniku. Podobné skúsenosti majú i kozmonauti na orbite. Človek sa zrejme počas vývoja natoľko prispôbil okolitému hluku, že absolútne ticho je pre neho neprijateľné.

Cudzie slová. Slovenčina podobne ako ostatné jazyky sa čím ďalej tým viacej internacionalizuje – priberá cudzie, medzinárodné slová, hlavne grécko-latinského pôvodu. Tieto slová majú v porovnaní s našimi svojškú tvár: sú nepomerne dlhšie ako naše slová, ich začiatky i konce sú dosť stereotypné, pretože sa v nich strieda iba niekoľko internacionálnych predpôn a prípon, sú to z väčšej časti podstatné mená.

Príklady na predpony: a posteriori, a priori, aprobácia, abdikovať, abstrahovať, abstraktný, administratívny, antagonizmus, autosugescia, bilaterálny, multilaterálny, deskriptíva, disharmónia, emancipácia, exportovať, extravagantný, hyperbola, hypochondria, ilustrácia, introvertný, interpunkcia, internacionalizácia, kondolencia, korešpondencia, kooperácia, kontradikcia, preorientovať, permanentne, prognosticky, postgraduálny, periskopický, polyvalencia, postkomunistický, rekonvalescencia, reštaurácia, substancia, superiorita, symfónia, synchronický, transformácia.

Príklady na prípony: organizmus, humanita, orientalista, exkavátor, fundament, literatúra, blamáž, agresívny, dubiózny, rentabilný, folklórny, ambulantný, dekadentný, diskutabilný, invenčný, profesionálny, emocionálny, perverzný, efektívny, paronymický, publicistický, reglementárny, idealistický.

Táto ich tvarová fádnosť a pritom aj nápadnosť umožňuje inteligentnému a bystrému čitateľovi orientovať sa na začiatky alebo na konce slov a so zreteľom na okolitý text dosadzovať ich významy.

Štatistiky hovoria, že najčastejšie internacionálne predpony vo všetkých jazykoch sú tieto: a-, anti-, de-, ex-, im-, in-, kom-, kon-, kontra-, re-, trans-, sub-. Ich významy sú také charakteristické a informačne bohaté, že aj bez prečítania celého výrazu dajú dosť informácií. Ide o významy ako ne-, proti-, od-, vy-, do-, v-, spolu-, znova-, pre-, pod-. Popri uvedených predponách sú časté a relatívne stereotypne sa opakujúce internacionálne prípony. Presná štatistika o ich výskyte v slovenčine hovorí, že majú takýto výskyt v slovníku: na príponu -cia sa v slovenčine končí 3112 slov, na príponu -zmus 1158 slov, -sta 1753, -lóg 163, -tor 975, -óza 387 slov atď. K tomu možno prirátať ešte 1914 odvodených slovies, prídavných mien so zakončením -tický atď. Dostaneme celé tisícky slov, ktoré sa dnes vyskytujú veľmi často práve v takých textoch, ktoré sa čítajú kurzoricky, a to sú odborné a žurnalistické texty. Keď teda čitateľ je v takej časovej situácii, že nemôže „vojst“ aj do vety, môžu mu byť veľkou oporou cudzie slová so svojimi charakteristickými zložkami.

Uvedieme ešte aspoň pár slov, ktoré sa dajú dobre rozlúštiť najmä v texte aj vtedy, keď sa opierame len o ich začiatky a konce.

internac-	lny	kontrak-	cia
system-	cky	rönt-	gia
autom-	zmus	aut-	zovať
konvenc-	zmus	demor-	zovať
provinc-	zmus	synch-	zovať

Internacionálne slová sú v súvislých textoch aj pri vysokom čitateľskom tempe dobre čitateľné preto, že v jednom a tom istom vedeckom texte sa vyskytujú a striedajú jedny a tie isté. Index ich opakovania je neobyčajne vysoký. Ak je napríklad reč o interferencii, potom čitateľovi hlboko v texte stačí sledovať prípony, ako -čný, -ujú, -ciou a navyše, keď prvé písmeno v slove je i-.

Pilierové slová. Aj v menej náročných textoch, kde nie je množstvo cudzích slov, sú také pilierové slová, ktoré ani pri vysokom tempe čitateľovi neuniknú. Taká je napríklad častica nie alebo jej adekvátne morféma ne- (ktorá je dobre viditeľná, lebo stojí na začiatku slova) a potom podradovacie spojky, prípadne spájacie dvojčlenné výrazy. Slovo nie i morféma ne- sú často kľúčovými signálmi vo výpovedi, lebo niečo popierajú. A podradovacie spojky sú gramatickými slovami, ktoré uvádzajú širší význam, obyčajne identifikovateľný na základe kontextu. Sú to najmä slová ako keby..., ak..., keď..., že..., aby..., kým... Aj keď ony samy niekedy mnoho nepovedia, aspoň upozornia na styčné body v súvetí, čo umožní čitateľovi ľahko nájsť hranice výpovedí alebo ich častí. Z tohto hľadiska sú ešte výrečnejšie spájacie výrazy, ktoré presne ukazujú na hranice častí výpovede, ako aj vzťah týchto častí. Ide o výrazy typu: ako – tak, ani nie tak – ako (skôr), čím – tým,

jednak – jednak, keď (už) nie –(tak) aspoň, nielen – ale i (aj), niežeby – ale, tak – ako (aj), kým – zatiaľ, pokiaľ – potiaľ...

Plnovýznamové a pomocné slová. V odbornej literatúre sa slová klasifikujú na plnovýznamové a pomocné. Pojem pomocné slová sa niekedy nesprávne interpretuje, ako keby to boli slová, ktoré iba fungujú pri konštruovaní vety a ako keby neboli schopné niesť obsah širšieho textu. Avšak v každom pojmovo a tematicky vyhranenom texte sa plnovýznamové slová frekventujú hlavne v prvej časti a v ďalších častiach sa už iba pomocou pomocných slov vyjadrujú vzťahy medzi pojmi. Tak teda váha v druhej časti prejavu leží na pomocných slovách, na predložkách a spojkách. Čím sa teda čitateľ dostáva bližšie do stredu a potom ku koncu textu, tým sú takzvané pomocné slová obsahovo závažnejšie, svojou dôležitosťou často prevažujú takzvané plnovýznamové slová.

Tematické a kľúčové slová. Medzi orientačným a kurzorickým čítaním nie je jednoznačná hranica. Isté metódy pri percipovaní textu by sa mohli zaradiť aj tam, aj tam. Medzi takéto prechodné typy patrí aj opora o kľúčové slová. Spočíva v tom, že čitateľ aktívne hľadá v texte isté mená, isté čísla alebo iné exaktné údaje. Môže však hľadať aj tematické alebo kľúčové slová, pretože stoja na najdôležitejších miestach, a keď sa podarí nájsť, ako sú do textu zaradené (na základe gramatických kategórií, ktoré sú na nich vyjadrené, alebo na základe pomocných slov, prostredníctvom ktorých sú do vety zakomponované), podarí sa zachytiť myšlienku alebo signál koncepcie autora.

Pokúste sa tento text čítať kurzoricky.

Faktory persuázie. Faktormi presvedčania (persuázie) sú živé bytosti – ľudia. Presvedčanie sa týka minimálne dvoch osôb, z ktorých jedna má za úlohu ovplyvniť druhú osobu, eventuálne obidve osoby sa recipročne pokúšajú ovplyvniť jedna druhú. Osoba, ktorá ovplyvňuje druhú osobu presvedčaním, sa nazýva presvedčateľ (persuáder), a osoba, ktorá je ním ovplyvňovaná, sa nazýva recipient.

V konkrétnej situácii presvedčacej interakcie sa môžu faktory presvedčacieho procesu objaviť v rozličnej skladbe alebo pomere. Najelementárnejšou presvedčacou interakciou je dyáda, ktorá predpokladá jedného persuádera a jedného recipienta. V bežnom živote predstavuje dyáda najčastejší model recipročného pôsobenia činiteľov presvedčania, a preto je aj najbežnejším východiskom psychologických analýz. Sú však aj prípady, keď na jedného recipienta pôsobia súčasne viaceré osoby. Model „viacerí persuáderi – jeden recipient“ je typický pre edukačný proces. Ak však persuáder pôsobí zároveň na viacerých ľuďoch, hovoríme o persuázii, ktorá sa realizuje s uplatnením rétoriky. S modelom „jeden persuáder – viacerí recipienti“ sa stretávame najčastejšie v propagande.

Bez ohľadu na to, o aký model vzájomnej skladby faktorov persuázie ide, je presvedčanie – podobne ako vysvetľovanie – vždy bipolárnym procesom. Zároveň je tu však aj určitá diferenciacia. Zatiaľ čo si pri vysvetľovaní zúčastnení činiteľa spravidla nemôžu vymeniť funkciu, funkcie faktorov persuázie nie sú vždy tak

pevne vyhranené. V procese persúázie sa spravidla každý usiluje presvedčiť toho druhého o svojej pravde. Ide tu často o recipročný proces, v ktorom sa emitent neraz stáva recipientom a recipient emitentom.

Interpunkčné a iné signály v texte. V texte sa vždy ľahko hľadajú interpunkčné znamienka alebo osobitné typy písmen – veľké písmená, vzorce, skratky a ďalšie signály, ktoré nemajú bežnú tlačovú podobu. (Poznámka: Japonci majú dvojaké písmo: hiraganu a katakanu. Cudzíe slová prevzaté do japončiny, ako aj cudzie mená, píšú katakanou. Katakana plní funkciu príznakového písma, ako napríklad u nás kurzíva, polotučné písmo alebo veľké písmená, skratky, značky a podobne.) Ako sa napríklad Japonci pri rýchlom čítaní môžu opierať o katakanu, tak sa my pri čítaní opierame o osobitné znamienka, o skratky, značky atď. Pri rýchlom čítaní sú oporou aj pomlčky, zátvorky, úvodzovky, bodkočiarky, slová s nezvyčajnou skladbou (skratky, značky), alebo písmená nie bežného typu. Každá takáto osobitosť na niečo upozorňuje. To isté platí, pochopiteľne, pre vzorce, údaje usporiadané do stĺpcov alebo do iných nezvyčajných textových foriem. Pravda, tu upútajú čitateľa už samotné exkluzívne formy bez toho, aby ich musel hľadať sám. No pri rýchlom čítaní sú vždy výrečnejšie, ako keby sa namiesto nich hovorilo opisne. Ich sila spočíva v tom, že sú obsahovo komprimované a zahŕňajú množstvo významov.

Reč autora a čitateľa. Pre kurzorické čítanie je závažný aj vzťah reči autora k čitateľovi. Každý jazykový prejav je zložitý fenomén, ktorý nemožno mechanicky členiť na menšie jednotky alebo iba mechanicky pripájať k inému prejavu. Aj keď v texte hovoríme o jeho prvkoch a zložkách tak, ako keby mohli existovať alebo ako keby existovali samostatne, izolovane, predsa v skutočnosti to nie je tak. Prvky a zložky sa navzájom prekrývajú, prepletajú, dopĺňajú a existujú závisle od seba. Mohlo by sa povedať, že všetko so všetkým súvisí. A preto keď človek pri rýchlom čítaní niektoré časti prejavu vynecháva, musí si na základe tých častí, čo mu ostali, vytvárať predstavu o obsahu vypustených častí a kompletizovať celý prejav. Inými slovami: jazyk autora, ktorý ostáva vo fragmentoch, musí čitateľ pretransformovať do nového jazyka – do jazyka čitateľa. Názočne povedané: nemožno myslieť tými slovami, prostredníctvom ktorých sa text prijíma. Fyzicky videné slová sú len signálmi, popudmi, náznakmi, dokonca námetmi alebo základmi na vytvorenie nového textu čitateľom. Ideálny stav by bol, keby sa novovystavený text úplne kryl s pôvodným textom. Keďže to prakticky nie je možné, žiada sa, ako non plus ultra, aby sa obsah, predstava čitateľa kryla s obsahom a predstavou pôvodcu: čitateľ nepreberá autorove slová a vety, ale autorove myšlienky.

Rýchle čítanie je proces prekladania, tlmočenia, prenášania, preformúvania. A to vôbec nie je ľahký proces, ak sa čitateľ usiluje oboznámiť so zámerom, s myšlienkami a koncepciami autora textu. Iná vec je, či autorove zámery, myšlienky a koncepcie prijme.

Záver o kurzorickom čítaní. Spôsoby a metódy čítania si človek volí s istým zámerom. Raz číta preto, aby sa zorientoval, aby našiel najvhodnejšiu cestu

k poznávaniu literatúry, inokedy zasa preto, aby sa zbežne poinformoval, alebo aby dôkladne niečo naštudoval atď. Kurzorické čítanie uplatňuje človek vtedy, keď chce získať čo najviac rozličných informácií, aby mal rozhľad, no nie kvôli tomu, aby dôsledne a dopodrobna zvládol problematiku textu. Z toho vyplýva, že sa dostane zoči-voči situácii, keď si bude musieť niektoré veci odložiť na hlbšie preštudovanie. Pri kurzorickom čítaní teda treba po sebe popri texte zanechávať stopy, ktoré by hovorili aspoň toto:

- a) čo je pre čitateľa bezvýznamné,
- b) čo by bolo možné vynechať,
- c) čo by mal čitateľ vedieť a poznať,

d) čo musí čitateľ bezpodmienečne dôkladne študovať, teda k čomu sa ešte musí vrátiť.

Nechceme predpisovať, ako si tieto alebo iné eventuality (azda farebne?) označovať na margu, na okraji textu, ale sám čitateľ musí nevyhnutne niektorý z uvedených štyroch momentov pri sledovaní textu pociťovať. Tak či tak, pri kurzorickom čítaní vzdelaný a cielavedomý čitateľ zanechá po sebe v texte stopy, ktoré mu pomôžu pri opätovnom stretnutí s knihou, časopisom alebo novinami.

Na druhej strane nemožno si myslieť, prípadne tvrdiť, že informačné alebo kurzorické čítanie sú iba náhradnými spôsobmi a že čítanie v pravom zmysle slova je len klasický spôsob čítania, známy zo základnej školy! Keď ináč nie, tak štatistika, hovoriaca o počte hodín strávených pri čítaní takým alebo onakým štýlom, by nám výrečne povedala, že práve „náhradné“ spôsoby sú dnes – situácia ukazuje, že aj perspektívne ostanú – základnými najpoužívanejšími druhmi čítania.

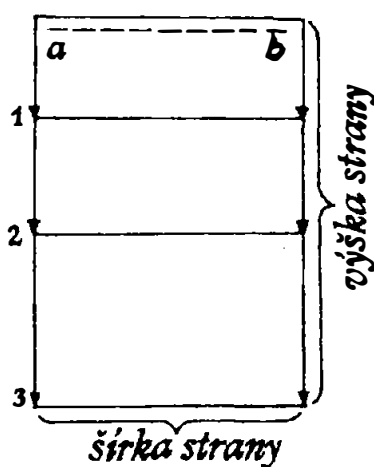
Selektívne čítanie

Latinské slovo *selectio* znamená výber, a od neho vzniklo pomenovanie selektívne čítanie. Ide o čítanie, pri ktorom sa vyberajú, oddeľujú a vytriedujú pasáže, ktorým chce čitateľ venovať zvýšenú pozornosť. Pri selektívnom čítaní ide o bleskové postrehnutie a pritom o vyčlenenie najzávažnejších častí prejavu. Je to čítanie, ktoré by sa mohlo pričleniť ku kurzorickému čítaniu ako jeho vyšší typ, stojaci medzi kurzorickým a orientačným čítaním. Kvôli pochopeniu tohto typu uvedieme aspoň dve analógie.

Klavirista začiatok si pri hraní uvedomuje pohyby jednotlivých prstov. Keď je vo vyššom profesionálnom štádiu, hrá prstami bez osobitnej kontroly ich pohybov, avšak posun ruky mimo základnej oktávy si ešte uvedomuje. Klavirista majster pohybuje rukami suverénne po celej klávesnici a triafa pritom bez pozerania na klávesy s milimetrovou presnosťou. Analogicky je to s majstrom huslistom, ktorý hrá vo všetkých polohách a tiež s milimetrovou presnosťou prechádza prstami z po-

lohy do polohy v rozsahu asi 10 cm. A ešte jedna analógia: majstrovská pisárka na stroji pri rýchlosti 600 úderov za minútu nekladie na klávesu každý prst osobitne, ale odrazu je v pohybe celá, niekedy dosť rozsiahla sekvencia pohybov, tvoriaca ucelený pohybový útvar.

Aj čitateľ sa môže stať takým majstrom v čítaní, a to vtedy, keď jedna jeho fixácia zasahuje spolu s horizontálnym rozmerom odrazu aj text vo vertikálnom smere. Ide o vynikajúco vycvičené periférne videnie v oboch smeroch, ktoré úplne vylučuje pohyb očí horizontálnym smerom, ale uplatňuje tento pohyb iba vertikálne, klzáním v jednej zvislici zhora nadol. Zábery a pohyby očí si predstavme tak, ako to naznačuje kresba na nasledujúcej strane; fixačné body sú označené číslicami 1, 2, 3 a zrakové rozpätie v horizontálnom smere písmenami a, b.

Zrak sa klže zhora nadol takou rýchlosťou a čitateľ obracia strany takou rýchlosťou, ako keby ich len počítal. Tento druh čítania sa používa pri bleskových orientáciách v knihách, pri vyhľadávaní špeciálnych údajov v texte, ďalej pri čítaní plagátov za chôdze alebo pri listovaní knihy za pohybu. Táto technika by sa mohla nazvať aj blokovým čítaním, pretože čítajúci vníma celé plochy – bloky textu, na ktorých vyhľadáva vopred určené textové jednotky.

Aby uplatnenie takéhoto pozerania textu malo vôbec zmysel, musí mať čitateľ intuitívnu istotu v preskakovaní nepodstatných pasáží textu. Hodnotu pasáží si uvedomuje asi takým tempom, ako si pri rýchlej jazde autom uvedomuje mihanie a míňanie situácií okolo cesty, na ktoré sa nemôže sústrediť, lebo vedie auto. Hodnota pasáží sa musí postrehnúť na základe predchádzajúceho textu, ktorý treba vedieť kvalifikovať z hľadiska jeho nasýtenosti. O hodnote pasáží v knihe môžu hovoriť napríklad ilustrácie, dĺžka odsekov, medzititulky a ďalšie nápadné časti sadzby. Čím je text členitejší (ilustrácie, striedanie typov písma, krátke odseky, faktografické údaje sádzané číslicami alebo iným rodom písma...), tým je jeho hodnota vyššia. Vizualne matnejšie texty majú spravidla aj „matnejší“, menej dôležitý obsah.

Selektívne čítanie má skutočný zmysel a význam hlavne vtedy, keď k nemu pristupujeme s istým programom, keď v ňom chceme niečo vyhľadať a vyčleniť. Úlohou čitateľa je napríklad nájsť v knižnom diele isté mená, isté adresy, konkrétne číselné údaje, niektoré termíny alebo pasáže venované hľadaným témam. Hľadanie selektívnym čítaním nespočíva iba v mechanickom vyhľadávaní písmen, číselných údajov, ale v intuitívnom uvedomovaní si obsahu textu a v odhadovaní, kde, na ktorých miestach by sa hľadaný text mohol vyskytnúť. Z toho, prirodzene, vyplýva rytmické kolísanie čítacieho tempa a aj striedanie koncentračnej sily.

Selektívne čítanie, ako vidieť, je zrýchlené kurzorické čítanie. No kým pri kurzorickom čítaní vstupuje čitateľ do celkom neznámeho textu, a to s cieľom dozvedieť sa niečo nové, s cieľom nájsť niečo, o čom netuší, zatiaľ pri selektívnom čítaní vstupuje čitateľ do textu, v ktorom chce nájsť určité veci. Pri selektívnom čítaní si stavia istú úlohu, stavia aj isté požiadavky. Selektívne čítanie sa často uplatňuje pri dvojnásobnom čítaní, a to ako opakované čítanie. Napríklad pri štúdiu. Pri selektívnom čítaní niektoré pasáže čitateľ úplne preskočí a vynechá ich preto, aby mu ostalo viac času na čítanie vybraných častí.

Ruptúrovité čítanie

Slovo ruptúrovitý má svoj pôvod v latinčine, kde slovo ruptura znamená trhlinka, zlom, a tak prídavné meno ruptúrovitý znamená prerušovaný zastávkami. Ruptúrovité čítanie je pomalé, postupné čítanie. Je to vlastne protiklad kurzorického čítania. Mohlo by sa nazývať aj analytickým, podrobným študijným čítaním.

Tento spôsob čítania sa uplatňuje pri štúdiu, pri učení, keď nejde len o získanie čo najväčšieho množstva informácií, ale o hlbšie zamýšľanie sa nad príslušnou tematikou. Pri prerušovanom čítaní je samotný text iba provokujúcim prostriedkom. Je to film odvíjajúci sa voľne, no spracúvajúci sa veľmi intenzívne. Pri takomto čítaní je čitateľ vždy veľmi aktívny: prijíma a súčasne látku spracúva. Orietavné a kurzorické čítanie má niekedy podobu monológu, no ruptúrovité čítanie je dialóg, ktorý vedie čitateľ s autorom.

Na akom princípe je založené ruptúrovité čítanie, akú podobu má proces zastavovania a prerušovania? Zo základných poučiek o čítaní vieme, že oči sa pri čítaní nepohybujú po riadkoch rovnomerne, ale sa posúvajú po skokoch. Po každom skoku sa zrak zastaví na fixačnom bode, čitateľ si uvedomí obsah toho, čo v priebehu skoku uplynulo, a zrak pokračuje v ďalšom skoku. Miesto, ktoré nazývame fixačným bodom, môže mať celý rad veľkostí – môže to byť moment trvajúci iba jednu šestinú sekundy, no na druhej strane sa podľa potreby čitateľa môže tento „bod“ predlžovať teoreticky až do najvyššej možnej dĺžky. Prakticky povedané: jeden riadok textu môžeme „prečítať“ v priebehu šestiny sekundy, ale ho

môžeme „čítať“ – študovať – hoci celú hodinu. Avšak študovanie jedného riadka počas celej hodiny nemusí byť pohodlným rozmyšľaním, ale môže mať veľmi dynamickú podobu. To, čo sa pri kurzorickom čítaní nazýva fixáciou, pri ruptúrovitom čítaní je analýzou, miestom hlbokého uvažovania. Bod sa mení na priestor.

Ešte treba dodať, že počet dlhších zastavení, analýz, sa nerovná počtu fixácií pri čítaní. Dlhších zastavení je oveľa menej než fixačných bodov v texte. Pri prerušovanom čítaní sa text rozpadá na väčšie bloky, na väčšie panely, ktoré sa v podstate prečítali rýchlo, avšak prestávky ho postupne spomaľujú.

Pri ruptúrovitom čítaní treba rozlišovať začiatkové, stredové a koncové tempo. Súvisí to s povahou textu. Keďže sa uplatňuje pri štúdiu vedeckých prejavov, tak jeho tempo je najpomalšie na začiatku, keď sa čitateľ oboznamuje s pojmami. Oveľa rýchlejšie býva toto tempo na konci, keď sa obsah textu vlastne už opakuje. Rytmická nepravidelnosť je v strede, keď sa sleduje vlastný výklad.

Vyspelý a zručný čitateľ ani pri ruptúrovitom čítaní nepostupuje bezplánovite. Aj tu si dáva isté časové limity.

Ruptúrovité čítanie sa spravidla nevyskytuje pri sledovaní novín. V nich sa totiž má uplatniť taký štýl a kompozícia, ktoré by boli zrozumiteľné čo najširším masám čitateľov. Mierou úrovne čitateľa novín dnes je žiak až absolvent strednej školy. Je to teda taká úroveň prejavu, ktorá nevyžaduje námahu ani spomalené čítanie. Vyskytuje sa však pri čítaní vedeckých monografií a štúdií. Najťažšie sa čítajú štúdie z vedeckých časopisov, pretože to sú veľmi zhustené a kompozične náročné prejavy.

Technika sledovania textu v priebehu ruptúrovitého čítania. Pri každom sledovaní textu by čitateľ mal mať poruke ceruzku, aby bol schopný pohotovo zaujať stanovisko k tomu, čo ho zaujme, alebo pri nedostatku času zaznačiť, čo si z textu odkladá do budúcnosti. V tejto súvislosti uvedme aspoň dve zásadné kréda, ktoré by sa mali uplatňovať pri čítaní, hlavne pri čítaní ruptúrovitom.

1. **Kniha** je pracovným prostriedkom človeka, a aby sa mohla stať trvalým prostriedkom a osobným majetkom, človek by si mal do nej vložiť a vkladať všetko, čo s ňou súvisí. Nestotožňujeme sa s tézou, že do knihy by sa nemalo nič vpisovať. Naopak. Kniha (ak nie je vypožičaná) by mala obsahovať aj čitateľove postoje, stopy po dojmoch, ktoré mal pri jej čítaní, repliky adresované autorovi (také ako „Prečo?“, „Nesúhlasím“, „Porovnaj xy!“, „Aj ináč“...), prečiarknuté pasáže, orámčekované čísla atď. Kniha má byť dôverným priateľom majiteľa, jeho denníkom, súkromím, kde sa aj on sám realizuje, kde tvorí a uvažuje. Kniha má okrem textu autora obsahovať prvé dojmy majiteľa, ako aj inštrukcie o jej perspektívnom využívaní – ako vlastného pracovného prostriedku. Keď čitateľ s ňou vedie dialóg, vtedy aktívne číta. Takýto spôsob čítania je síce zaujímavý, príťažlivý, ale môže byť vyčerpávajúcejší ako proces orientačného a kurzorického čítania.

2. **Výpisky** (excerpty). Nestotožňujeme sa s tézou, že z kníh treba robiť výpisky. Ak ide o výpisky vzácnych gnómických sentencií, citátov, sloganov, hesiel,

dokladov z umeleckého diela a podobne, ktoré sú prenosné, s tým možno súhlasiť. Lenže vzácne výpovede a poučky v odborných knihách, ktoré sa študujú, sú spravidla neprenosné. Výroky autorov, ktoré vznikajú na pozadí kontextu, výpovede, ktoré vyrastajú z múdreho prejavu, mávajú hlboké korene, od ktorých takéto výpovede násilne odtrhnúť nemožno. Je iba istým sebaklamom, ak si čitateľ na niektorých miestach myslí, že jadro, ku ktorému sa dopracoval, možno vybrať a holé preniesť do zápisníka. Takéto jadro treba skôr iba v príslušnej knihe podčiarknuť, respektíve začiaroknuť na margu. Keď sa vyskytne príležitosť, že sa treba k onomu miestu vrátiť, ukáže sa aj časová možnosť alebo potreba, do akej šírky mimo spomínaného jadra sa dá alebo musí ísť. Niekedy je kontext pre konkrétneho autora dôležitejší ako jadro.

Konspekty, anotácie, rešerše, referencie, excerpce, digesty.

Konspekt je stručný, zhustený obsah rozsiahlejšej knihy alebo štúdie. Spracúvanie konspektov je dobrým štylizáčnym cvičením, no pre študenta alebo čitateľa vôbec nemá praktický význam. Konspektom je text na záložke knihy a niekedy aj úvod formulovaný rovnako ako konspekt. Človek prakticky nepreštuduje toľko kníh, aby si nezapamätal ich obsah. Konspekt môže slúžiť ako pomôcka pri písaní recenzie alebo v pedagogickom procese ako kontrolný text o preštudovaných dielach.

Anotácia je predbežné oznámenie o nejakom diele, spojené s jeho stručnou charakteristikou. Anotácie sa spracúvajú pre knihovnicke účely. Na základe anotácií sa knihy triedia, registrujú, katalogizujú a zaraďujú do tematických, vecných okruhov. Bežný čitateľ spravidla anotácie ani pri ruptúrovitom čítaní nevypracúva.

Rešerš je internacionálne slovo, ktoré sa rozšírilo z francúzštiny. Francúzske „recherche“ znamená hľadanie, pátranie, bádanie, vyšetrovanie, prípadne správa o výsledku takéhoto vyhľadávania a zisťovania. Rešerše sa vypracúvajú o celých dielach alebo o ich častiach. Rešerš – názorne povedané – je malý referát alebo zhustený výklad istého textu. Študujúci čitateľ sa často dostáva do kontaktu s vypracovaním rešerši. Štýl rešerše je spravidla heslový, encyklopedický, nekontextový, faktografický. Rešerše spracované z časti kníh sa obyčajne ponechávajú v príslušných knihách alebo sa pár slovami píše priamo na margu textu.

Rešerši blízkym žánrom je **referencia**, ktorá oproti anonymnej rešerši je adresná. Referencia je tiež správa, ale často spojená s odporúčaním, posudkom, dohodaním.

Excerpcia je výpis z diela, najčastejšie z literárneho. Je to spravidla jednovetný celok, málokedy aj dlhší.

Digest (čítaj dajdzist) je kontextový výťah, výber z diela. Je to skrátené vydanie klasického diela. Digestom sa nazýva aj akýkoľvek prehľadný výťah z textu určitého typu, napríklad z časopiseckého článku.

Namiesto konspektov, anotácií, rešerši, excerpt a digestov sa obstarávajú fotografie strán alebo ich častí vtedy, keď čitateľ nemá možnosť zadovážiť si vlastnú knihu. Fotografie textu sú v podstate excerptami, ktoré sa využívajú ako doklady alebo argumenty, ako citáty.

Pri ruptúrovitom čítaní by nemali chýbať všeobecné ani odborné encyklopédie, ktoré môžu nejasné a nezrozumiteľné miesta doplniť alebo vysvetliť.

Kým pri kurzorickom čítaní každé vracanie v texte ide proti podstate tohto spôsobu čítania, zatiaľ pri prerušovanom čítaní je možné, ba priam potrebné časté vracanie sa, konfrontácia a kontrola narýchlo čítaného.

Z toho, čo sa uviedlo o ruptúrovitom čítaní, vidieť, že ide o svojský spôsob štúdia z kníh, že optické čítanie je len prvým krokom, vstupom do vlastného čítania. Toto čítanie je dialóg čitateľa s autorom alebo vnútorný monológ samého čitateľa. Je to čítanie, pri ktorom si čitateľ žáner knihy prispôbuje sebe, mení rytmus podľa vlastnej potreby alebo vlastného vkusu. Je to čítanie, pri ktorom sú oči obrátené viac mimo textu než do textu. Na záver treba povedať, že ruptúrovité čítanie ani nie je natoľko rýchlym, ako skôr efektívnym čítaním. Tu namiesto rýchlosti sa sleduje skôr hĺbka, ponor do textu, jeho interpretácie.

Čítajte ruptúrovito nasledujúci text o vysokom krvnom tlaku.

Vysoký krvný tlak.

Vysoký krvný tlak – hypertenzná choroba – je srdcovo-cievna choroba, ktorá vzniká najmä dôsledkom nedostatočného prispôsobenia sa nervovej sústavy vonkajším životným podmienkam. Spolu s vysokou hladinou tukov v krvi, najmä cholesterolu, urýchľuje kôrnatenie vencových tepien srdca, tepien mozgu, dolných končatín a iných orgánov tela.

Je príčinou štvrtiny až polovice úmrtí na srdcovo-cievne choroby a hlavným rizikovým faktorom pre vznik a vývoj aterosklerózy.

Normálne hodnoty krvného tlaku u dospelých sú:

140 mmHg a menej – horná hranica, tzv. systolický krvný tlak,

90 mmHg a menej – spodná hranica, tzv. diastolický krvný tlak.

Asi 15 % dospelých má horný krvný tlak 160 mmHg a viac, spodný 95 mmHg a viac. Takíto ľudia si vyžadujú pravidelné sledovanie zdravotného stavu (dispenzarizáciu) a liečenie.

Takisto asi 15 % dospelých osôb má hraničnú hypertenziu (rozpätie krvného tlaku medzi vysokými a normálnymi hodnotami), čo si tiež vyžaduje dispenzarizáciu.

Obom skupinám odporúčame:

– úpravu životosprávy, teda náležitý denný režim práce, odpočinku a výživy,
– kontrolovanie a vylúčenie ostatných rizikových faktorov aterosklerózy (abstinenca fajčenia, udržiavanie ideálnej hmotnosti, liečenie aj ľahkého stupňa cukrovky, liečenie poruchy látkovej premeny tukov prejavujúcej sa zvýšením hladiny tukov v krvi, liečenie porúch látkovej premeny kyseliny močovej).

Odporúčame:

– vyhýbať sa konfliktným situáciám,
– dostatočne dlho spať (6 až 8 hodín denne),
– mať vlastný denný pohybový režim (cvičenie, prechádzky, víkendová turistika),
– znížiť energetický príjem potravy, jesť striedmo, pestro a obmedziť solenie,

-
- obmedziť nasýtené živočíšne tuky a cukor (sacharózu),
 - denne jesť zeleninu a ovocie pre zabezpečenie dostatočného množstva vitamínu C a pektínov, lebo tak sa znižuje hladina cholesterolu v krvi,
 - vyhýbať sa alkoholu, lebo okrem iného prispieva k zvyšovaniu hmotnosti a spotreby B vitamínu v tele,
 - pravidelne sa zúčastňovať odborných vyšetrení,
 - dodržiavať pokyny ošetrojúceho lekára.

(O. Kusá)

Rekreačné čítanie

Prečo vlastne človek číta? Jednak preto, aby získaval ustavične nové informácie, aby sa niečo nové naučil, a jednak preto, aby si pri čítaní oddýchol, aby sa čítaním zabavil. To prvé je čítanie vecných textov a toto druhé je čítanie umeleckých textov. Jedno i druhé vzdeláva, ibaže čítanie umeleckých textov v nás navyše vyvoláva estetické zážitky, pôsobí na naše city, rekreuje nás. Z týchto dôvodov čítanie umeleckých textov stojí mimo problematiky rýchleho čítania. Sila estetického zážitku sa nemeria kvantom prečítaných slov. A umelecké knihy, niekedy rozsiahle romány, sa nečítajú celé desiatky hodín zo zvedavosti, čo skrýva záver. Umelecké čítanie je prežívanie situácií, prežívanie neočakávaných peripetií, rozličných epizód a exkurzov, cez ktoré sa posúva dej, situácia, a tým aj nálada a cit čitateľa. Pointa, ktorá je zakomponovaná v závere, to nie je jediný príťažlivý bod textu, aj keď jeho apriórna sila je v tom, že ho zažijeme ako posledné prekvapenie a dáme sa oklamať, že vlastne prečítanie záveru by bolo stačilo na umelecký zážitok, na oddych a rekreáciu. S čítaním umeleckých textov teda metódy rýchleho čítania nemajú nič spoločného. Snaha zhustiť, prípadne popreskakovať časti umeleckého textu je nezmyselná. Rekreačné čítanie rovnako ako každá relaxácia potrebuje svoj čas.

Texty na rekreačné čítanie podliehajú ešte prísnejšiemu osobnému výberu ako vecné texty. Keď totiž človek číta rad-radom všetko, vtedy už jeho rekreačné čítanie prestáva byť vyslovene a čisto rekreačným. V inteligentnom čitateľovi, ktorý má priemerné literárne vzdelanie, vyvolá potenciálne každé umelecké dielo isté zážitky, avšak priemerný čitateľ čítaním náročnej umeleckej literatúry stráca mnoho cenného času. To je príčina, pre ktorú sa niektorí autori nečítajú a zasa naopak, niektorí drobní autori sa stávajú populárnymi. Aj autori totiž uplatňujú pri tvorbe isté tempo a rytmus a čitateľ so svojím – tiež zautomatizovaným životným, prípadne čitateľským – tempom a rytmom nie je schopný prispôbiť sa autorovi (a ak ide o rekreačné čítanie, ani sa o to neusiluje). Niektorí čitatelia neznášajú epickú šírku, zdĺhavé exkurzy a odbočky od hlavného deja, neznášajú drobné epizódky

v texte, neznášajú autorov pohľad na veci zblízka. Iní čitatelia neakceptujú veľké časové kroky a skoky autora, jeho pohľad na veci z veľkej perspektívy. Niektorí čitatelia nie sú schopní sledovať zložitý sujet alebo nevýrazné typy a zložitý vzťahy postáv, iní zase neznášajú príliš priamočiary a jednoduchý sujet, kontrastné typy postáv a veľmi priezračné vzájomné vzťahy postáv. To sú dôvody, pre ktoré aj alebo najmä umelecké texty sa berú do rúk kritickejšie a s prísnejšími kritériami ako náučné a informačné texty. Ale to sú aj dôvody, pre ktoré sa pri čítaní umeleckých, oddechových a rekreačných textov nesleduje dĺžka čítacieho času.

K vecným textom sa čitateľ podľa potreby viac ráz vracia, no k umeleckým textom – ak ich chce plne vyťažiť – mal by sa vracieť zákonite. Veď prečo je človek schopný, ba často si žiada vypočuť tú istú skladbu mnoho ráz, vidieť výtvarné dielo istého autora viac ráz, opakovať návštevu niektorých miest v prírode! A prečo sa človek rád vracia (i spisovateľ a básnik so svojím textom) do rodného kraja? Preto, lebo rád opakuje príjemné zážitky. Pri prvom čítaní človek spravidla pochopí text a zmocní sa obsahu umeleckého diela, no pri opakovanom čítaní nájde ešte mnoho vecí, ktoré mu pri prvom čítaní unikli. A ak druhé čítanie sa stretne s inou náladou, než bolo prvé, potom je nových zážitkov o toľko viacej – analogicky ako pri druhom „čítaní“ hudby, výtvarných diel a filmov. Takto sa tempo rekreačného čítania začína javiť ako zámerne retardované. Pri reprízovom čítaní sa viacej vynárajú detaily a výrazové prostriedky, ktoré majú v texte estetizujúcu funkciu.

Čítajte text L. Mňačka ako rekreačný.

Na kopci sme zastali. Obzreli sme sa. Pod nami ležala Ploština, dvadsať domov, učupených na kraji hustej hory, dvadsať dreveníc, všelijako rozostavených na hrboľatej stráni. Kolkokrát som sa díval na ňu stadeto, z kopca. Vždy mi zišlo na um prirovnanie – strapatá. Strapatá Ploština. Domy obtočené nepravidelnými záhradkami, oplotené zašpicatenými latkami, strmé strechy pokryté čiernym šindľom, malé oblôčiky, v lete iste v každom kvitnú pelargónie. Potôčik ju rozdeľuje vo dvoje, okolo potoka hustá vrbina. Strmá cesta ide dolu svahom, cesta hrboľatá, klukatá, vyčnievajú z nej veľké balvany. Taká je Ploština, stará, od vekov rovnaká, rovnaké domy, rovnaký, neľahký život, rovnakí ľudia.

Nuž, zbohom, Ploština, zbohom, vlast' naša. Zbohom, mama Rašková, zbohom, starík Zicha, dovidenia, Andela, v iných, lepších časoch po vojne. Vy, ľudia Ploštiny, ste my a my sme vy, vy a my sme jedno. Čo máte z toho, že ste nás po mesiaci krmili, ošetrovali, že ste nám ponúkli posteľ, čo ste z toho mali a čo budete mať? Komuže po vojne predložíte účty na úhradu? Sami nemáte nič, a čo všetko ste vedeli dať! Starosti ste mali, starosti vám zostanú, tie budete mať. Inak nič? Inak nič.

Héj, ľudia Ploštiny, kopaničiari.

Stoja. Mlčia. Dívajú sa za nami. Je ticho, len víchrica hučí v korunách stromov. Ale aj mlčanie je odpoveď, taká, akej týchto málovravných ľudí učil život. Kto chce, kto sa vie do neho započúvať, počuje...

Prečo moderná umelecká próza inklinuje ku kratším žánrovým formám? Nechajme tentoraz bokom tézu, ktorú sme vyslovili a vysvetlili už skôr, že totiž čím

je text kratší, tým je čitateľsky príťažlivejší. Rozvedme však ďalšiu tézu. Umelecký text máva oproti vecnému textu veľmi nepravidelný rytmus, funkčne deformovanú kompozíciu, idúcu svojou nesymetriou hoci proti objektívnej logike. Logika štruktúry umeleckého textu je často v rozpore s objektívnymi logickými kategóriami: autor napríklad v jedinom riadku preskočí svetadiely, preskočí celé roky, vymení postavy, na ruby obráti náladu. Formálne sa to prejavuje aj vo výstavbe vety, repliky, odseku, kapitoly. Pre tieto príčiny je optimálnejšie jeden umelecký útvar prečítať takpovediac na jedno posedenie, bez väčších prestávok. Kostra umeleckého diela je niekedy iba v predstave čitateľa, kým v samotnom texte sa často stráca. Celkom opačne je to vo vecných textoch, kde sa s matematickou presnosťou a symetricky odvíja text, ktorý čitateľ bez rizika, že sa stratí jeho kostra, môže prerušovať. Rekreačné čítanie je rekreačným aj preto, že čítajúci si neuvedomuje reálny čas a stráca kontakt aj s reálnym prostredím, v ktorom ako fyzikum existuje.

Môže sa náučné alebo informačné čítanie premeniť na rekreačné? Je celkom prirodzené, že náučné alebo informačné čítanie organicky prejde do rekreačného čítania. Takýto jav nie je zriedkavý. Treba si napríklad uvedomiť, ako často – napríklad z dlhého času – berieme do rúk rozličné odborné príručky a ďalšiu vecnú literatúru. Treba si uvedomiť aj to, ako si odborník s chuťou prečíta odbornú literatúru zo svojej pracovnej oblasti a pritom motívom čítania nie je nijaká snaha dopĺňať si vedomosti. A aj opak platí – že rekreačné čítanie sa zmení na prijímanie umeleckej literatúry ako vecnej, náučnej literatúry. Je to napríklad v prípadoch, keď adept filológie alebo literárny vedec, kritik, prekladateľ a ďalší vnímajú literárny text z profesionálneho hľadiska, nie ako bežní čitateľa. V tom prvom prípade pri kvalifikácii čítania už nemožno hovoriť o kurzorickom a ruptúrovitom, ale o rekreačnom čítaní, zatiaľ čo v druhom prípade už môže byť reč o kurzorickom alebo ruptúrovitom čítaní. Čítanie, nech by išlo o akýkoľvek text a o akéhokoľvek čitateľa, vždy závisí od zámeru.

Kombinované čítanie

Existuje mnoho spôsobov čítania. Základné z nich sú tie, ktoré sme rozviedli v predchádzajúcich kapitolách. Avšak so spôsobmi čítania je to rovnako ako so spôsobmi práce na všetkých úsekoch, kde je možnosť alebo nevyhnutnosť voľby: striedajú sa a miešajú natolko, že málokedy možno hovoriť o čistom spôsobe, o jednoliatom postupe, o jedinej pracovnej metóde. Uvedme ako príklad známe základné metódy logického postupu – analytickú, syntetickú, induktívnu, deduktívnu. Takmer vždy sa pracuje synteticko-analytickou alebo induktívno-deduktívnou metódou, hoci vo vzácných a odôvodnených prípadoch sa musia dodržať čisté metódy.

Text je taký zložitý fenomén ako jeho autor. Zložitosť a relatívnu nehomogénnosť textu avizujú také vonkajšie znaky, ako je striedanie rodov a rodín písmen, uplatňovanie titulkov, medzituliek, textu pod čiarou, odsekov, využívanie priestoru, farby tlače, ilustrácií, členenia knihy atď. Toto všetko svedčí o potenciálnej rôznorodosti a o bohatom vrstvení prejavu. Spôsoby, ktorými sa máme zmocniť textu, sa musia striedať. Ak k tomu prirátame ešte rôznorodosť zámerov čítania, situácií a časových limitov, potom sa potreba striedania spôsobov, postupov, metód čítania javí ešte akútnejšou. Nakoniec aj prechody medzi základnými spôsobmi čítania sú dosť plynulé a spôsoby sa miestami značne prekrývajú. Z týchto a mnohých ďalších príčin sa spôsoby čítania takmer vždy kombinujú, čistej metódy čítania vlastne niet.

Vyskytuje sa napríklad situácia, že čitateľ začne čítať knihu orientačným spôsobom, no na niektorej strane alebo v bibliografickej časti ho viac upúta niektorý údaj. V dôsledku toho sa čítanie premení na selektívne, a on začne v texte vyhľadávať miesta, na ktorých sa údaj spomínaný v bibliografii vyskytuje; často je to meno samého čitateľa alebo dobre známej osoby, miesta a dátum. Selektívne čítanie sa zasa niekedy zmení na orientačné čítanie. Stáva sa totiž, že čitateľovi umožňuje čas, aby preskočil informačnú orientáciu a začal hneď s čítaním selektívnym. V priebehu takéhoto čítania sa presvedčí, že preňho nie je únosné dočítať – hoci len selektívne – publikáciu až do konca, a tak sa selektívny postup zmení na orientačný.

Pri orientačnom alebo selektívnom čítaní niekedy čitateľ objaví príťažlivý titulok alebo údaj, ktorý ho priláka k tomu, aby rýchle čítanie vystriedal ruptúrovitým, alebo dokonca rekreačným čítaním.

Pre náročného a vzdelaného čitateľa je výhodnejšie čítať text rýchlo a dvakrát (najprv orientačne a potom kurzoricky), než pomaly a len jeden raz. Keby sme to vyčíslili: lepšie je čítať istý text najprv za 30 a potom znova za 90 minút, než pomaly a dôkladne raz za 600 minút. V priebehu uvedených 600 minút sa totiž prečíta mnoho takého textu, ktorý sa pri dvojnásobnom čítaní iste vynechá.

Niektoré texty sú koncipované tak, že sa na ich zvládnutie isté čítacie metódy jednoducho použiť nedajú. Napríklad príručku dopravných predpisov a značiek nemožno študovať kurzoricky. Kurzoricky nemožno študovať ani legislatívne texty, učebnice matematiky, chémie, fyziky. Štúdium filozofickej literatúry, histórie a ďalších spoločenskovedných odborov nevyhnutne vyžaduje na úvod orientačné čítanie, pri ktorom sa čitateľ presvedčí, kto je autorom, kto vydavateľom knihy, kedy a kde dielo vyšlo atď. Vlastné telegrafické, „malé“ orientačné čítanie by mal absolvovať každý, kto berie do rúk text s tým, že ho kurzoricky, ruptúrovito alebo hoci rekreačne chce čítať. Človek musí vždy vedieť, ktorého autora a aké dielo číta.

Z toho, čo sme uviedli, je zrejmé, že spôsob alebo metóda práce nie je samoúčelná záležitosť. Pri čítaní spôsob nie je cieľom, ale iba cestou k dosiahnutiu cie-

Ia. To značí ďalej, že cesty a chodníčky, metódy a spôsoby čítania možno, ba niekedy nevyhnutne treba kombinovať alebo striedať.

Poznámky k testovaniu a nácviku rýchlosti čítania

Rýchlosť čítania, pochopiteľne, závisí od množstva prečítaných riadkov. Ak však rýchlosť cieľavedome a plánovite nezvyšujeme, ostaneme stáť na jednom mieste. Ten, kto chce svoje výkony v čítaní zvyšovať, nesmie zanedbávať registráciu postupného zlepšovania. Jedine tak to robia pretekári športovci, stenografi, pisárky na strojoch. Snaha dosahovať čoraz vyššie rýchlosti je jedným z najväznejších stimulov pri tréningu. Pri testovaní rýchlosti sa nesmie zanedbať zreteľ na chápanie textu, pretože čítanie písmen a slov bez ohľadu na obsah nie je čítaním v pravom zmysle slova.

Prepočítavanie textov. Skôr ako sa pustíme do tréningového čítania, mali by sme poznať dĺžku textu a rozpočítať si ho na časti, aké pri jeho sledovaní potrebujeme. Prepočítavanie a rozpočítavanie sa nerobí detailne, iba približne.

V jednom riadku písanom na bežnom písacom stroji je asi 60 písmen, čo je približne 10 slov. Na jednej normalizovanej strane je 30 riadkov, čo značí približne 300 slov. Rečnícky prejav na tribúne má rýchlosť od 80 do 100 slov, takže jedna strojom písaná strana sa pri hlasnom čítaní reprodukuje asi 3 minúty. V takom prípade je prejav ešte maximálne zrozumiteľný. Maximálna, ešte zrozumiteľná rýchlosť je 300 slov za minútu. Pravdaže, pri tichom čítaní sa text číta oveľa rýchlejšie a pri neartikulovanom čítaní očami sa rýchlosť niekoľkonásobne zvýši.

Čítaním očami – bez artikulovania – možno dosiahnuť rýchlosť až 2000 slov za minútu, čo predstavuje 7 strojom písaných normalizovaných strán. A so zreteľom na tento fakt si treba pri osobnom nácviku určovať rýchlosti.

Najväčší skok dopredu sa urobí vtedy, keď sa odučíme pri sledovaní textu pohybovať hovoridlami a hlavou. Odnaučiť sa tieto zautomatizované pohyby, to nie je taká jednoduchá vec. Vyžaduje si to niekoľko dní tvrdého tréningu. Rýchlosť si určujeme tak, že po niekoľkých hodinách čítania postupne zvyšujeme limit. Prakticky to robíme tak, že v texte si označíme hranice, ktoré po jednotlivých minútach treba dosahovať.

Keď sme takýmto spôsobom dosiahli rýchlosť asi 500 slov za minútu, môžeme začať s nácvikom ďalšej techniky – so zväčšovaním fixačných vzdialeností. Táto druhá fáza výcviku je náročnejšia. Najskôr treba uplatniť také metódy nácviku, ako sú uvedené na s. 50 a potom ďalej. Tento druh výcviku je pre adepta rýchleho čítania najnáročnejší, avšak ním možno zvýšiť rýchlosť až do 2000 slov za minútu.

Všetky tri spomenuté fázy mechanického čítania sa musia nevyhnutne priebežne dopĺňať cvičením v chápanosti textu. Toto cvičenie sa robí tak, že po každom rýchlo prečítanom odseku alebo článku si položíme otázky typu:

Čoho sa text týkal. Čo bolo jeho jadrom. Čo autor v texte povedal. Čo nového som sa z prečítaného dozvedel. K čomu sa musím ešte raz vrátiť. Ako by som formuloval obsah prečítaného.

Bez takejto kontroly nemá výcvik rýchleho čítania zmysel. Nesmie sa však zabudnúť, že texty nie sú rovnako čitateľné – existuje celá stupnica od ľahko zrozumiteľných až po maximálne náročné, ktoré sa nečítajú, ale študujú. Čím vyššia je predpokladaná rýchlosť, tým vyššia inteligencia a všeobecné odborné vzdelanie sa od čitateľa očakáva. A preto nie je reálne uvažovať, akými metódami dosahovať rýchlosti nad 2000 slov za minútu. Každý text je potenciálne taký zložitý, ako zložitý je typ čitateľa.

Skryté úskalia pri čítaní

Jazykové jednotky vytvárajú v súvislom texte rozličné, často veľmi zložité vzťahy. Podľa izolovaných slov, ktoré sa vytrhnú zo svojho textového prostredia, vôbec nemožno usudzovať na obsah textu – iba ak na jeho tematiku. Keby sme dostali do rúk článok, ktorý by sa venoval napríklad problematike hygieny a zdravia človeka, mohli by sa v ňom častejšie opakovať slová nečistota a choroba, než slová hygiena a zdravie. Keby sme dostali do rúk článok o rodine, tematicky je možné, že by sa častejšie v ňom vyskytovali slová otec, matka, syn, dcéra než základné tematické slovo rodina. A práve táto skutočnosť skrýva mnoho úskalí a zapríčiňuje mnoho chýb pri rýchlom čítaní. Čitateľ musí byť v strehu, aby sa pri interpretácii nedostal na falošné cesty.

Veľkým nebezpečenstvom pre čitateľa sú paronymy v texte. Sú to slová, ktoré sú si formou blízke, zatiaľ čo svojím obsahom sú rozdielne.

Najčastejšie paronymy sú také, ktoré majú zhodný počet písmen, no odlišujú sa niektorým z nich. Rozdiely môžu byť v dĺžke, napríklad zastávka – zástavka, v mäkkosti, napríklad lavica – ľavica, v tvare písmen, napríklad komár – konár, snob – snop atď. Pri veľmi rýchlom čítaní vzniká zámena aj výraznejších paronym, ktoré sú dôsledkom inverzie písmen v slove, napríklad výborný – výrobný, baterka – baretka, sokol – kolos, tvoriť – troviť, palma – lampa, dar – rad, kocúr – cukor, syr – rys..., alebo dlh – dlho, oprava – doprava, dielo – delo, horský – horuký atď. Výskyt paronyma spôsobuje pri vysokom tempe čítania istý šum, ktorého sa čítajúci na ďalšej ceste nevie zbaviť. Paronymy vznikajú často ako pisárske alebo tlačiarske chyby pri písaní na stroji alebo pri sádzaní vysokými rýchlosťami.

Ešte častejšie nedorozumenia vznikajú vtedy, keď sa zamienia takzvané analogické slová. Táto chyba sa vyskytuje u menej skúsených a menej vzdelaných čitateľov, ktorí preceňujú svoje schopnosti pri čítaní. Analogické slová (ide v podstate tiež o istý druh paronymie) sú nepríjemnými prekážkami už aj pri pomalejši

a pri plnom čítaní, o to viacej prekážajú pri čítaní v skokoch. Analogické slová sú predovšetkým také, ktoré sú si príbuzné svojou formou i svojím obsahom, no nie sú synonymné. Príklady koncept – konspekt, efektívny – efektívny, Irak – Irán, inteligent – intelektuál, organický – organizovaný, prospekt – projekt, galantný – galantný, stalagmit – stalaktit, parafráza – perifráza, nacionálny – nocionálny, bariéra – barikáda, dôkaz – doklad, formálny – formalistický, anamnéza – anestézia, chybiť – chýbať, adoptovať – adaptovať, absorbcia – adsorbcia, Austria – Austrália, komplexný – kompletný atď. Avšak sú aj také analogické slová, ktoré sa nezhodujú ani formou, ani obsahom, iba sa obsahom dotýkajú. Príklady: agitácia – propagácia, kriminálka – detektívka – kovbojka, cement – betón, intímny – diskretný – dôverný, egoista – individualista, bilancia – inventúra, bavlna – hodváb, devíza – valuta, archaický – historický, exotický – exkluzívny a ďalšie. Rýchle čítanie musí preto byť čítaním prísne kontextovým, ktoré predpokladá vysokoorganizovaný um – inteligentného, vzdelaného a rozhladeného človeka.

V slovenčine je vcelku veľmi málo homonymných slov, a preto aj výskyt homonymie v texte je vzácny jav. Napriek tomu musí čitateľ aj s touto prekážkou rátať, a každé slovo vybrané z textu musí bleskovo, no starostlivo vložiť do svojho, nového textu. Treba však upozorniť na to, že v iných, najmä v analytických jazykoch je homonym ovela viacej ako v slovenčine. Napríklad v angličtine je vyše 2000 homonymných párov, a tak pri rýchlom čítaní anglického textu je homonymia veľmi častá.

V slovenčine sú napríklad tieto homonymá: čelo (hudobný nástroj) – čelo (časť hlavy), dospievať (od slova dospelý) – dospievať (od slova spievať), aktovka (taška) – aktovka (dramatický žáner), des (poltón) – des (strach), mierový (od slova mier) – mierový (od slova miera), polka (polovica) – polka (tanec), puk (na stroje) – puk (pri hokeji), šach (vládca) – šach (hra), takt (tempo) – takt (slušnosť).

Aj polysémantické slová do istej miery prekážajú pri rýchlom čítaní. Vznikajú tak, že sa jeden základný význam rozvíja a rozpadne na viacej významov. Pritom sa niektoré významy od seba tak veľmi vzdialia, že ich kmeňovú príbuznosť a spolupatričnosť už ani necítíme. Takými sú napríklad slová typu hlava (na klinici, v knihe, štátu, živočích, rodiny...), kniha, pero, baňa, druh atď. Takéto typy slov zmätú čitateľa, keď hľadá kľúčové slová.

Ešte viacej prekvapia a zmätú také homonymá, ktoré sú formou zhodné, ale sa odlišujú svojimi gramatickými vlastnosťami. Keď totiž človek číta rýchlo, sám si stavia nový text na základe vlastnej gramatiky a keď mu do tejto jeho krehkej gramatiky zapadne slovo, ktoré ho pomýli svojím slovným významom a navyše aj svojou gramatikou, čitateľovi sa oslabí niť textu. Gramatické homonymá sú teda zradnejšie než lexikálne homonymá. Uvedieme niekoľko príkladov na gramatické homonymá, ktoré sú súčasne aj lexikálnymi homonymami: otras (podst. m. – sloveso), líška (podst. m. – sloveso), láska (podst. m. – sloveso), bralo (podst. m. – sloveso), tri (číslovka – sloveso), krásne (príd. m. – príslovka), horizontálne (príd. m. – príslovka).

Zložité vzťahy v kontexte vytvárajú antonymné slová. Sú to také slová, ktoré sú významovo protichodné. Na princípe asociatívnych zákonov sa človeku pri čítaní alebo počutí slova môže rovnako vybaviť predstava synonyma ako aj antonyma. Pri čítaní slova studený sa veľmi ľahko vybaví slovo horúci, pri čítaní slova krátky sa vybaví slovo dlhý. Aj ak sa tak vždy nestane, čitateľ musí s takýmito spojeniami počítať najmä vtedy, keď sa mu v podvedomí slovo javí ako protichodné voči čítanému textu. Antonymné dvojice sú napríklad široký – úzky, zlomyseľný – dobromyseľný, pracovať – zaháľať, dobre – zle, živý – mŕtvy. V štylistike sa od antónym niekedy odlišujú opozitá. Opozitá sú také slová, ktoré sú obsahovo–tematicky priradené, ale sa chápu ako protiklady. Antonymum je teda opak (pekne – škaredo), opozitum je protiklad (ľavý – pravý). Niektoré ďalšie opozitá: otec – matka, matka – dcéra, učiteľ – žiak, leto – zima, ráno – večer, deň – noc, biely – čierny, vždy – nikdy, každý – žiaden, nohy – ruky. Opozitné dvojice sú frekventované najmä vo výkladových náučných textoch, nie však v informačných novinárskych prejavoch.

Najmenej nebezpečné pri rýchlom čítaní sú synonymá. Synonymá sú rôzne pomenovania pre tú istú vec. Synonymá sú napríklad slová: bežať – utekať, jesť – obedovať, zápis – protokol, voda – minerálka, občan – obyvateľ, zlosť – hnev, veselý – usmiaty, predpoludním – doobeda. Synonymá sa vyskytujú len v populárnych, nie vo vedeckých prejavoch. Čitateľa síce trochu pomýlia, lebo pomenujú vec odlišne než spájací prostriedok v texte. V novinárskych správach sa vyskytujú, lebo tie nemajú vety navzájom silne pozväzované.

Ako vidieť, slová môžu v texte vstupovať do rozličných vzťahov. Ožívajú až v texte a možno hovoriť, že text je ich kontágiom, ktoré ich „nakazí“. Pri všetkej rýchlosti treba veľmi citlivo posudzovať jeho význam a funkciu. Pospomínané a ďalšie skryté úskalia sa vyskytujú hlavne v súvislosti s krátkymi slovami. Čím dlhšie je slovo, tým je jeho význam presnejší, jednoznačnejší a voči okoliu svojou sémantikou viacej inertný. Zjednodušene možno povedať, že čím je slovo dlhšie, tým je jeho informácia pri rýchlom čítaní spoľahlivejšia.

Čo je interpretácia

Význam slova interpretovať je vysvetľovať, vykladať, tlmočiť. Interpretovať znamená prerozprávať istý text, isté dielo iným spôsobom, než bol ten, ktorý sa uplatnil pri tvorení jeho originálnej podoby. Interpretovať znamená popri texte číslo jeden stavať text číslo dva, a to tak, aby sa obidva svojím obsahom približne kryli, aby sa povedalo aj v novej podobe textu približne to isté, čo bolo v predchádzajúcej podobe. Napríklad dramatický text, ktorý pochádza od jedného autora, interpretujú herci pod vedením režiséra na javisku; text znotovanej piesne interpretuje umelec na hudobnom nástroji alebo spevák svojím hlasom. Interpretácia je aj tlmočenie z jedného jazyka do druhého. Za istý druh interpretácie

sa môže pokladať aj rýchle čítanie: z pôvodného plného textu sa osobitným spôsobom zachytia iba niektoré časti a čitateľ na základe toho interpretuje autorovu myšlienku.

Do akej miery možno pri čítaní uplatniť osobný vzťah k tomu, čo sa interpretuje? Čitateľ prijíma cudzí text v tom zmysle, ako ho podáva autor, no súčasne s vnímaním jeho obsahu vyberá z neho iba to, čo potrebuje, a súčasne vedie vnútorný dialóg – diskutuje alebo polemizuje s tým, čo mu ponúka autor. Tento dialóg, táto diskusia a či polemika, to je tiež jedna časť interpretácie. Pasívne čítanie nie je interpretácia, interpretáciou je iba aktívne čítanie, to jest proces, v ktorom recipient zaujíma svoj postoj a v ktorom si cudziu podobu textu pretransformúva do vlastnej podoby. Interpretácia čítaného je preberanie cudzieho textu cez osobnú prizmu čitateľa. Bez interpretácie je čítanie iba mechanickým pretransformovaním toho istého z jednej podoby do druhej podoby.

V predchádzajúcich riadkoch sme však povedali aj to, že obsah nového textu sa s pôvodným textom má približne zhodovať. Do akej miery teda uplatnenie osobného postoja patrí ešte do interpretácie? Interpretácia môže byť na jednej strane rigorózna, na druhej až veľmi voľná. Režisér s hercom interpretujú podľa vlastných predstáv, divák a poslucháč tiež interpretujú podľa vlastných predstáv. Odkloniť sa môžu, no hlas autora bude aj v novom texte prítomný.

Dôvera voči autorovi. Umelecké texty sa nedajú interpretovať veta za vetou, odsek za odsekom, ale iba po veľkých plochách. Takéto texty sa čítajú od slova k slovu, aby čitateľ vychutnal ich estetiku, avšak ich zámer a zmysel sa posudzuje veľkými krokmi, lebo ten je skrytý pod veľkou plochou textu. Tu sa predpokladá živšia komunikácia medzi autorom a recipientom. Na druhej strane vecné texty sa nemusia čítať od slova k slovu, no ich prínos sa posudzuje malými krokmi, priebežne. Pri interpretácii vecných textov, ktoré nesú bohaté informačné prvky, faktografické údaje, výsledky práce autora, sa nepredpokladá natoľko živá komunikácia ako pri interpretácii umeleckého textu. Vecné texty dávajú možnosť viacej od autora prijímať, dať sa poučať. Pri čítaní vecného textu sa nové informácie a vedomosti viacej zaraďujú, než prediskutúvajú. Stupeň dôvery voči autorovi si treba uvedomovať pri každej interpretácii.

Pozornosť a pamäť pri čítaní

Každá psychická činnosť sa uskutočňuje vtedy, keď sme v bdelom stave. Stav bdelosti sa nazýva vigilita. Vigilita má veľké množstvo stupňov od nevedomelého vnímania až po jej najvyšší stupeň, ktorým je pozornosť. Pozornosť je taký stav vigility, pri ktorom svoje vedomie sústreďujeme iba na niektoré z tých javov, čo vnímame, zatiaľ čo iné zo svojej bdelosti vedome vylučujeme. Stupeň a šírka pozornosti teda súvisí so selekciou, s triedením a výberom informácií.

Pri pozornosti sa rozlišuje niekoľko vlastností.

Môžeme hovoriť napríklad o sústredenosti, ktorá závisí od počtu objektov, na ktoré sa sústreďujeme. Čím je počet vybratých objektov menší, tým je sústredenosť väčšia. Pred čítajúcim potom stojí problém, či pri selekcii vyberať z textu menší počet prvkov, ktoré sa stanú nositeľmi celého obsahu, a či radšej zahrnúť do okruhu pozornosti viacej prvkov, ktoré sa síce nezafixujú silno, avšak lepšie ponosú kontext. Tu rozhoduje, pravdaže, stupeň kontextovosti prejavu. Vedecké, administratívno-právne a žurnalistické texty sa čítajú tak, aby sa silno fixovali vybraté údaje, fakty, teda v texte sú relatívne väčšie skoky. Populárnonáučné, beletrizované a esejistické texty žiadajú širšiu orientáciu, lebo v nich ide o porozumenie kontextu. Rozhoduje však aj intelektuálna, čitateľská a tvoriteľská úroveň prijímateľa prejavu. Vyspelejšiemu stačí, pochopiteľne, menší počet signálov na to, aby si vedel vytvoriť vlastný text.

V súvislosti s pozornosťou možno hovoriť aj o jej stálosti a kolísaní. Stupeň stálosti je daný charakteristikou pozornosti v čase a závisí od striedania dojmov a úkonov, od pestrosti prvkov, ktoré sa vnímajú. Pri čítaní sa stupeň stálosti oslabuje pribúdaním času: čím dlhšie sme sústredení na jeden text, tým je kolísanie pozornosti väčšie, čím viacej sa od začiatku textu vzdalujeme, tým je pozornosť menšia. Pri rýchlom čítaní sa oslabovanie pozornosti dostavuje skôr ako pri pomalom čítaní. Našťastie, čím ďalej sa vzdalujeme od začiatku vecného textu, tým je jeho informačná hodnota nižšia, a tak veľkosť skokov v texte, veľkosť fixačných polí sa nemusí s pribúdaním času a textu meniť.

Distribúcia pozornosti. Pozornosť sa musí distribuovať vtedy, keď sa robí viacej vecí naraz. Psychológia dokazuje, že človek je schopný odrazu zaregistrovať sedem prvkov, avšak nie je schopný dlhšie ich pozorne sledovať; to by však vedel iba postupnou distribúciou. V súvislosti s rýchlym čítaním sa často hovorí o probléme distribúcie pozornosti: pomalá práca vraj znamená starostlivosť a presnosť, zatiaľ čo rýchla je znakom povrchnosti a lajdáckosti. Zo skúsenosti však vieme, že cesta autom na nefrekventovanej mimomestskej ceste pri rýchlosti, povedzme, 40 km za hodinu zvädza k rozptylovaniu pozornosti, zatiaľ čo cesta autom na autostráde pri rýchlosti, povedzme, 120 km za hodinu núti človeka k vyššiemu stupňu koncentrácie. Tréning v rýchlom čítaní vedie človeka súčasne ku koncentrácii a k distribúcii na základe hierarchie prvkov. Pravda, s distribúciou pozornosti pri tejto činnosti čitateľ musí vždy rátať.

V súvislosti s pozornosťou sa ešte hovorí aj o jej prenášaní z jedného objektu na iný. Táto vlastnosť je tiež veľmi významná pri rýchlom čítaní. V každom texte sa postupne a primeraným tempom prechádza od známej veci k novej, neznámej veci – prenáša sa pozornosť. Pri zrýchlenom čítaní je tempo prenášania pozornosti vysoké, a preto ho treba nacvičovať. Úspech čítania závisí od toho, ako vie čítajúci prejsť od jednej veci na druhú a pritom ich logicky, na pozadí ostatného textu spojiť do homogénneho prejavu.

Pozornosť môže byť mimovoľná a zámerná. Mimovoľnú pozornosť pri čítaní vzbudzujú rozličné formálne vlastnosti textu a situácie, rozličné falošné asociá-

cie, kontrasty vecí a všetko, čo púta svojou nápadnosťou. Zámernú pozornosť pri čítaní vyvoláva čítajúci tým, že si určuje cieľ a program činnosti: určí si, čo chce v texte nájsť, prečo chce čítať a čo sa chce čítaním naučiť. Obidva druhy pozornosti sú významné tým, že ovplyvňujú výsledok čítania – mimovoľná negatívne a zámerná pozitívne. Avšak ani mimovoľná pozornosť nie je bezvýznamná, keď si uvedomíme, že všetko, čo je v texte a niekedy aj mimo neho, je závažným signálom hovoriacim niečo k veci.

Opakom pozornosti je roztržitosť, ktorá súvisí s momentálnou disponovanosťou čitateľa a s náročnosťou textu.

Javy a skúsenosti, ktoré si človek zafixoval, vryjú sa do jeho vedomia a po čase sú schopné v jeho vedomí sa odraziť. Tento odraz minulých javov a skúseností vo vedomí človeka sa nazýva pamäťou. Pamäť je komplexný pojem, ktorý zahŕňa fázy od vstúpenia javov, cez podržanie si ich vo vedomí, až po ich reprodukciu.

Vštepovanie informácií do pamäti závisí od mnohých činiteľov – no najmä od toho, akým spôsobom sme javy do vedomia ukladali, či mechanicky alebo s uplatnením istých logických postupov. Pri rýchlom čítaní je nevyhnutné vkladať si informácie do pamäti pomocou istých logických krokov, bleskovým triedením a selekciou častí textu. Rýchle čítanie nemá zmyslu, ak čítajúci textu nerozumie a číta ho iba mechanicky. Už pri procese ukladania informácií sa musia niektoré staršie veci permanentne vybavovať, aby sa pomocou nich mohli vytvárať nové a nové kontexty.

Úspech čítania nie je u každého rovnaký už aj preto, že ľudia majú rozličné typy pamäti. Najsilnejší je zrakový typ, potom pohybový (to sú v podstate fyzické typy) a potom logický typ. Najčastejšie sú zmiešané typy pamäti. Človek musí pri čítaní uplatňovať – pokiaľ je to možné – podľa potreby všetky typy.

Praktické poznámky k tomu, ako si zlepšovať a cibriť pozornosť i pamäť pri čítaní.

Základným predpokladom je, aby čitateľ mal úprimný záujem o text. Musí ísť textu v ústrety, aby bol pri čítaní aktívny.

Okrem toho čitateľ musí mať zámer si z prečítaného isté veci uložiť natrvalo do pamäti. Ak miestami niečo dobre neporozumie, nemusí urobiť prestávku ani sa vracaať, pretože je nádej, že sa veci vysvetlia ešte v nasledujúcich pasážach.

Ďalším predpokladom je to, aby čitateľ využíval svoje už existujúce vedomosti a aby nové s nimi logicky spájal. Pritom treba, aby si vytváral svojskú koncepciu, vlastnú kompozíciu, nový text.

Dôležité je vedieť, kedy je človek najviac disponovaný aktívne čítať.

Krivka, ktorá by naznačovala čítavosť, naznačovala by aj vnímavosť textu. Najmenej a najhoršie sa číta, keď je človek rozptýlený. A zasa naopak, najviac a najlepšie sa číta a aj vníma vtedy, keď je človek koncentrovaný, pozorný. Z toho vychádza, že potenciálna krivka pozornosti je v súlade s potenciálnou krivkou vnímavosti.

Z toho, čo sa povedalo v kapitole venovanej pozornosti a pamäti, vyplýva, že učenie nemožno oddeliť od čítania a že proces čítania je súčasne procesom učenia, vzdelávania.

Exaktné meranie čitateľnosti textu

Z vlastnej skúsenosti vieme, že nie všetky texty sú rovnako čitateľné. O niektorých textoch sa hovorí, že sú objektívne ťažké, nezrozumiteľné, a o iných, že sú ľahké, že sa dobre čítajú, že sú prístupné. Medzi takzvanými ťažkými a ľahkými textami je široká stupnica, a to aj vtedy, ak odhliadneme od individuálnych schopností a záujmov človeka, ktoré značnou mierou ovplyvňujú kvalifikáciu čitateľnosti.

Už takmer sto rokov sa rozliční bádatelia usilujú nájsť objektívne kritériá, na základe ktorých by sa čo najpresnejšie dala vypočítať čitateľnosť, či náročnosť alebo zrozumiteľnosť (angl. readability) textu. Vznikalo mnoho názorov, výskumov a pokusov okolo tejto otázky. Aj pre slovenčinu sme vypracovali hodnotiace kritériá a vzorec, na základe ktorého by sa mohol stupeň čitateľnosti a či zrozumiteľnosti prejavu vypočítať. Kritériá i vzorec hodnotenia boli publikované v knihe J. Mistríka *Štylistika slovenského jazyka*, Bratislava 1977. V tejto práci uvedieme aspoň základné princípy, ktoré možno uplatniť pri meraní čitateľnosti v slovenčine.

Na úvod treba povedať, že stupeň čitateľnosti sa síce zisťuje na základe exaktných podkladov, avšak výsledok – hoci udaný presným číslom – treba brať iba ako orientačný údaj, pretože v každom texte existuje mnoho takých činiteľov, ktoré sa nedajú vyčíslieť a uviesť na spoločného menovateľa. Okrem toho treba povedať, že čitateľnosť sa môže ako-tak zisťovať len pri vecných textoch, no v žiadnom prípade nie pri umeleckých textoch. Umelecké texty sú exaktne nemerateľné preto, že sa v nich so zreteľom na kontext môžu isté jazykové prvky uplatniť hoci v celkom protichodnej funkcii, než akú majú normovanú. V umeleckých textoch je pomerne veľké množstvo metafor, takzvaných nepravidielností, exkluzívnych konštrukcií a sujetových trikov, ktoré pre svoju zložitú sémantiku sa nedajú pretransformovať na číselné hodnoty. Pri výstavbe umeleckého textu a potom aj pri dekódovaní sa silno uplatňujú subjektívne štýlotvorné činitele a individuálna poetika autora i čitateľa, ktoré sa nedajú zovšeobecniť. Axiológia, ktorá sa uplatňuje pri skúmaní estetických kvalít umeleckého diela, nepracuje a ani nemôže pracovať s číselnými údajmi. Relatívny stupeň čitateľnosti sme teda zisťovali iba na vecných textoch.

Zisťovať čitateľnosť na veľkých textových plochách je neopodstatnené, pretože počítanie by mohlo trvať dlhšie ako samotné čítanie. Na to, aby sa čitateľnosť zistila len približne, stačí iba malá vzorka. Kompozičné zákonitosti hovoria, že prvé

a posledné (rámcové) časti prejavu sú na čítanie náročnejšie ako jeho stredné časti. Odchýlka však nie je väčšia ako 10 %, čo umožňuje, aby sa reprezentatívna vzorka brala z hociktorej časti prejavu. Pokiaľ ide o rozsah takejto vzorky pri zisťovaní čitateľnosti knihy, stačí asi 300 slov, čo je rozsah jednej strojom písanej strany. Všeobecne však platí, že čím je rozsah publikácie väčší, tým je stupeň čitateľnosti (R) vyšší: s pribúdaním počtu prečítaných a či preštudovaných strán sa čitateľnosť a zrozumiteľnosť zákonite zvyšuje.

Jedným zo základných výrazových prostriedkov pri dorozumívaní je slovo a jeho podoba aj jedným z najvýznamnejších faktorov pri zisťovaní čitateľnosti. Vonkajším ukazovateľom pojmovej náročnosti slova je jeho dĺžka. Tá signalizuje odrazu viac skutočností. Čím je slovo kratšie, tým je v slovenčine staršie, a teda tým je známejšie a v reči častejšie; čím je dlhšie, tým je novšie (internacionálne slová sú v priemere najdlhšie) a vo všeobecnosti menej používané (okrem niekoľkých výnimiek). V diele Frekvencia slov v slovenčine (J. Mistrík) prvých 30 slov, označených za najfrekventovanejšie, má priemernú slabikovú dĺžku 1,16, ďalších 30 má priemernú dĺžku 1,53 atď. Slová v 145. tridsiatke majú priemernú dĺžku 2,8 a v 280. tridsiatke majú priemernú dĺžku už vyše 3,0. Uvedme ako doklad aj iný jazyk. V nemeckom frekvenčnom slovníku od F. W. Kaedinga (Steglitz 1897) má prvých 30 slov slabikový priemer 1,03, ďalších 30 má slabikový priemer 1,33 a v 145. tridsiatke je tento priemer 2,86 atď. Čím sú slová dlhšie, tým menej sú nám známe, tým vyššie nároky kladú na čitateľa. Najdlhšími slovami sú podstatné mená, a to sú pojmové, teda náročnejšie slová ako napríklad slovesá alebo iné slovné druhy. Dĺžku slova budeme ďalej vo vzorci označovať λ_s .

Slovo ovplyvňuje čitateľnosť textu nielen svojou dĺžkou, ale aj tým, ako často sa opakuje. Ak napríklad čítame vedecký text o využívaní elektroencefalografu (prístroj na registrovanie bioelektrických potenciálov mozgu), veľmi často sa v texte so slovom elektroencefalograf stretáme, takže sa nám stane dobre známym a napriek jeho enormnej dĺžke ho pri čítaní už nepocítujeme ako náročné. Opakovateľnosť slov (index opakovania – I_o) sa zisťuje podľa vzorca

$$I_o = \frac{N}{L},$$

pričom N je počet všetkých slovných jednotiek v texte (v našom prípade sme uviedli, že vzorka má rozsah 300 slov). L je súčet tých slov, ktoré sa aspoň raz v texte vyskytli. Čím je podiel medzi N a L väčší, tým je text na čítanie ľahší, lebo sa v ňom niektoré slová často opakujú; čím je tento podiel menší, tým je text na čítanie ťažší, lebo sa v ňom opakuje málo slov. Ukázali sme teda, že na čitateľnosť má vplyv dĺžka slova (λ_s) a index opakovania (I_o).

Okrem slova ovplyvňuje čitateľnosť textu aj veta – svojou dĺžkou. Čím je myšlienka zložitejšia, tým je jej veta dlhšia. To znamená, že čím dlhšie sú v prejave

vety, tým je text náročnejší na porozumenie, na čítanie. Pri určovaní čitateľnosti treba preto určiť priemernú dĺžku vety. Za hranice viet pokladajme ich vzdialenosť medzi bodkami. Ak teda chceme zistiť priemernú dĺžku vety, delíme počet všetkých slov (v našom prípade 300) počtom viet ohraničených koncovými bodkami. Dĺžku vety označujeme λ_v .

Keď zosúladiť všetky tri veličiny λ_r , I_o , λ_v , ktoré vplyvajú na čitateľnosť textu (R), vychádzajú nám takéto vzťahy:

Veličiny λ_s a λ_v sú nepriamo úmerné veličine R , lebo čím dlhšie sú slová a vety, tým je R menšie.

Veličina I_o je priamoúmerná veličine R , lebo čím častejšie sa slovo opakuje, tým väčšie je R .

Zistený podiel súčinu $\lambda_s \cdot \lambda_v$, deleného I_o je však nepriamo úmerný hodnote R , a preto jeho hodnotu treba odpočítať od pevne určeného čísla. Mnohými pokusmi sme zistili, že podiel zistený

$$\frac{\lambda_s \cdot \lambda_v}{I_o}$$

sa pohybuje medzi číslami 5 – 40, a preto stačí, ak sa tento podiel odpočíta od čísla 50. A tak vzorec na vyrátanie stupňa čitateľnosti textu znie

$$R = 50 - \frac{\lambda_s \cdot \lambda_v}{I_o}$$

Čím je takto zistené číslo R vyššie, tým je príslušný text čitateľnejší. Pravdaže, údaj je viac-menej len približný. Je to skôr signál, a nie presný údaj o čitateľnosti. Ak sa text z hľadiska náročnosti ukazuje ako nerovnorodý, môže sa vypočítať stupeň R z viacerých jeho pasáží.

Aj v prípade, že by sa čitateľnosť nerátala podľa uvedeného vzorca, môže sa empiricky a veľmi približne určiť tak, že vezmeme do úvahy aspoň uvedené tri veličiny: dĺžku slova, opakovanie slov a dĺžku vety.

Ďalšie činitele, ktoré by sa mohli ešte uplatniť pri meraní, sú: počet podradovacích spojok (čím ich je viac, tým je prejav zložitejší) a počet faktografických údajov (čím ich je viac, tým je prejav na čítanie náročnejší, lebo najčastejšie sa nedajú odhadnúť na základe kontextu). V niektorých odborných prácach sa ako závažný činiteľ čitateľnosti textu uvádza aj stupeň záujmu čitateľa o text. Avšak to je už činiteľ, ktorý nevychádza z textu, ale od adresáta. Potom by sa musela osobitne zohľadňovať situácia, potreba, funkcia atď. A to sú údaje, ktoré nemajú s čitateľnosťou obsiahnutou v samotnom texte nič spoločného.

Čítanie špeciálnych druhov písma

Za špeciálne druhy písma pokladáme predovšetkým rozličné hláskové, slabičné i slovné typy, ktoré sa odlišujú od tlačenej latinky, ďalej stenografické písmo, rukopisné písmo a slepecké písmo. Ako špeciálne ich označujeme preto, že našim štandardným písmom, ktoré čítame najčastejšie a na ktoré sa orientuje aj táto naša kniha, je tlačaná latinka.

Najmodernejšie druhy písma sa vyvinuli z pôvodného obrázkového cez slabičné až po hláskové písmo, dnes najpoužívanejšie. Aj popri dnešnom hláskovom písme však existujú druhy slabičných a slovných písem. Slovnými druhmi písma píše asi 25 % všetkého ľudstva, spoluhláskovými druhmi písma píše 10 %, miešanými druhmi písma píše asi 25 % a „najmodernejším“, hláskovým písmom – ako je aj naše – píše iba 40 % ľudí. Z uvedených 40 % tri štvrtiny píšu latinkou a jedna štvrtina azbukou.

Nebudeme rozvádzať metodiku čítania slabičného a hláskového písma, avšak treba zdôrazniť, že ani hláskové písmo, ktorým sa píše v celej Európe a vo veľkej časti ostatných kontinentov, nie je nášmu čitateľovi rovnako prístupné. Každý jazyk má totiž svoj osobitný pravopis, a tým aj slová každého jazyka majú osobitný pravopis: pri čítaní by sme ich museli hláskovať. Uvedieme ako príklad niekoľko slov z viacerých jazykov, ktoré sa píšu latinkou:

fínsky: Urhoudella kaupungit vallataan. Kipinastä tuli syttyy.

rumunsky: Portaltoiul substitie unul din cele mai importante...

albánsky: Viti më njëzet e pesë a njëzet e gjashtë...

basksky: Erekondoan urteten dabe udabarian pitxiak...

indonézsky: Kepabrikan vesar sudahlah lahir...

malajsky: Ada kira-kira panjang sumbu-nya itu lébeh-lébeh...

turecky: Iptidai bibliyoteklerde bu isi bibliyotek memurunun...

konžsky: Nsungi yo basenda mbambu bu ifwene...

Čítaním uvedených príkladov sa možno presvedčiť o tom, že o rýchlom čítaní môže človek hovoriť len vtedy, keď pozná nielen abecedu a pravopis, lež keď pozná veľmi dobre aj príslušný jazyk.

Stenografické písmo pozná ľudstvo už stovky rokov. Princípy tohto písma sú založené na redundancii hlások, morfológických prvkov (predpôň a prípon) a pomocných slov. Okrem toho sa využíva poloha znakov ako výrazový prvok a konečne aj ekonómia znakov. Z toho však vyplýva, že stenografické písmo je maximálne kontextové a že ho môže čítať len človek, ktorý dobre pozná terminológiu a pojmoslovie odboru, ktoré je predmetom textu, a človek, ktorý aspoň intuitívne ovláda zákonitosti stavby textu. Pod zákonitosťami stavby textu máme na mysli to, že človek vie, v akých súvislostiach sa vyskytuje infinitív, že rozumie homonymii predložiek a morfológických prípon, že vie o zákonitostiach slovosledu atď. Ste-

nografické písmo v praxi sa nečíta od slova k slovu, ale po celých blokoch tak, aby fixačné body boli od seba čo najviacej vzdialené, a zrkové rozpätie aby bolo čo najširšie. Pri čítaní stenogramov zo spontánných prejavov sa jednako pri prevo-
de musí text nanovo zoštylizovať. Pre stenografa je možno dôležitejšie poznať zá-
konitosti textu, než si osvojiť nuansy skomolených stenografických znakov vlast-
ného rukopisu.

Čítanie stenogramu sa od čítania bežného písaného textu odlišuje podstatne tým, že čítanie je sprevádzané prepisovaním do latinky ručne alebo písacím stro-
jom. Pre zvýšenie rýchlosti prevo-
du je dôležité, aby sa pri tejto činnosti nekonala taká nadbytočná a rušivá práca, ako je artikulácia čítaného alebo písaného textu. Artikulácia by tu bola medzičlánkom, ktorý by rušivo interferoval so stenografic-
kým písmom i s latinkou, čoho dôsledkom by boli dyslektické chyby v strojopise a spomalené tempo práce.

Rukopisné písmo. Rukopisné písmo môže byť vlastnoručné i cudzie. Čítanie cudzieho rukopisu je kapitola sama o sebe, pretože existuje toľko druhov písma, koľko je ľudí. A ak k tomu pripočítame najrozličnejšie situácie, ktoré značne ovplyvňujú podobu rukopisu, potom tu ťažko možno dať všeobecné poučenie o či-
taní cudzích rukopisov. Je celkom evidentné, že čitateľ sa bude opierať o písmená presahujúce hornú a dolnú linku, opierať sa bude o diakritické znamienka, ktoré sú veľkou pomôckou pri čítaní, o dĺžku slova a o tie fakty, že prvá časť slova je vždy najčitateľnejšia a že najkratšie a najfrekvencovanejšie slová sú najviacej zde-
formované.

Pokiaľ ide o čítanie vlastného rukopisu, tu je situácia na prekvapenie podstat-
ne odlišná od situácie, v akej sme, keď čítame tlačené písmo. V tlačennom texte má totiž každé písmeno vždy presne tú istú podobu. No v rukopise nieto takejto matematicky presnej zhody písmen a slov, a tak pri čítaní vlastného rukopisu ni-
kdy nemožno docieľiť takú vysokú rýchlosť ako pri čítaní tlačeneho písma. Pre potreby rýchleho čítania už pri zapisovaní treba myslieť na to, aby pri čítaní vypo-
máhalo priestorové rozloženie textu, striedanie veľkosti, tvarov i farby písma, no a čo je najdôležitejšie: už pri zapisovaní treba prejav odgramatizovať. Iba heslovi-
té zápisy sa môžu čítať kurzoricky – kurzorické čítanie je v podstate negramatic-
ké, je to heslovité, pojmové uvedomovanie obsahu.

Čítanie Braillovo písma. Braillovo písmo je vyduté bodkové písmo pre ne-
vidiacich, založené na kombinácii šiestich bodiek. Nevidiaci čítajú hmatom. Číta-
jú prstami ľavej i pravej ruky. Pravá ruka kľže po riadku popísanom vydutými znak-
mi prvá a číta len orientačne. Až po nej ide ľavá ruka, ktorá novým hmatom ove-
ruje správnosť toho, čo približne zistila pravá ruka. Avšak v momente, keď sa pra-
vá ruka približuje ku koncu riadka, ľavá skočí na nasledujúci riadok, aby zorientovala „vývin“ kontextu, a napovedala, čo nasleduje v novom riadku.

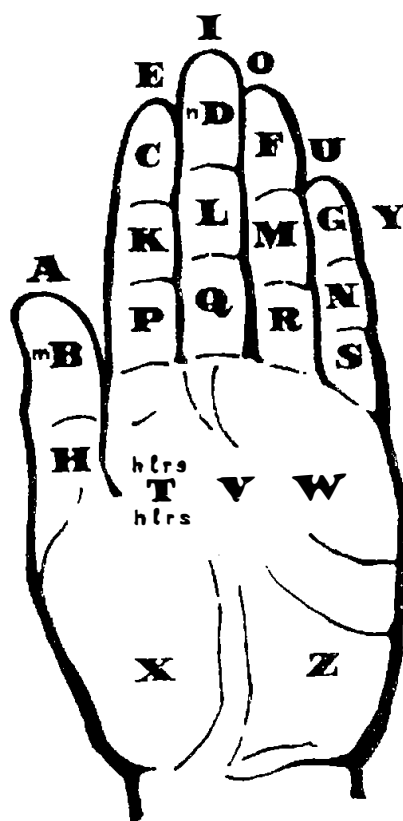
Z postupu je zrejmé, že vlastne pravá ruka manévruje prevažne na pravej stra-
ne a ľavá ruka na ľavej strane riadka. Je to analógia čítania vidiacich: namiesto zrkového rozpätia sledujeme rozpätie rúk.

BRAILLOVA SLEPECKÁ ABECEDA

•	••	•••	••••	•••••	••••••	•••••••	••••••••	•••••••••	••••••••••	•••••••••••	••••••••••••	•••••••••••••
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
•••	••••	•••••	••••••	•••••••	••••••••	•••••••••	••••••••••	•••••••••••	••••••••••••	•••••••••••••	••••••••••••••	•••••••••••••••
N	O	P	Q	R	S	T	U	V	X	Y	Z	•
••••	•••••	••••••	•••••••	••••••••	•••••••••	••••••••••	•••••••••••	••••••••••••	•••••••••••••	••••••••••••••	•••••••••••••••	••••••••••••••••
OU	Ž	Ú	•	É	Č	Ď	Š	Ň	CH	ř	Ó	Ř
•	••	•••	•	••	•••	••••	•••••	••••••	•••••••	••••••••	•••••••••	••••••••••
í	é	ú					?	!				•
•	••		•••	••••	•••••	••••••	•••••••	••••••••	•••••••••	••••••••••	•••••••••••	••••••••••••
			2	3	4	5	6	7	8	9	0	

Daktylotická komunikácia

Daktylotika je sústava signálov, pomocou ktorých dvaja komunikanti komunikujú. Založená je na tom, že články prstov na vnútornej strane a aj „články“ dlane majú pridelené isté znaky (písmená alebo číslice), pomocou ktorých komunikanti si

navzájom signalizujú slová, vety, alebo celé texty. Tento systém sa v dejinách daktylotiky označuje ako dlaňový systém. V podstate tu išlo o hmatovú metódu, pretože „písanie“ a aj „čítanie“ textu sa signalizovalo stláčaním príslušných „písmen“ alebo „číslic“ pomocou prsta alebo prstov druhej ruky. Kanálom reči bol hmat.

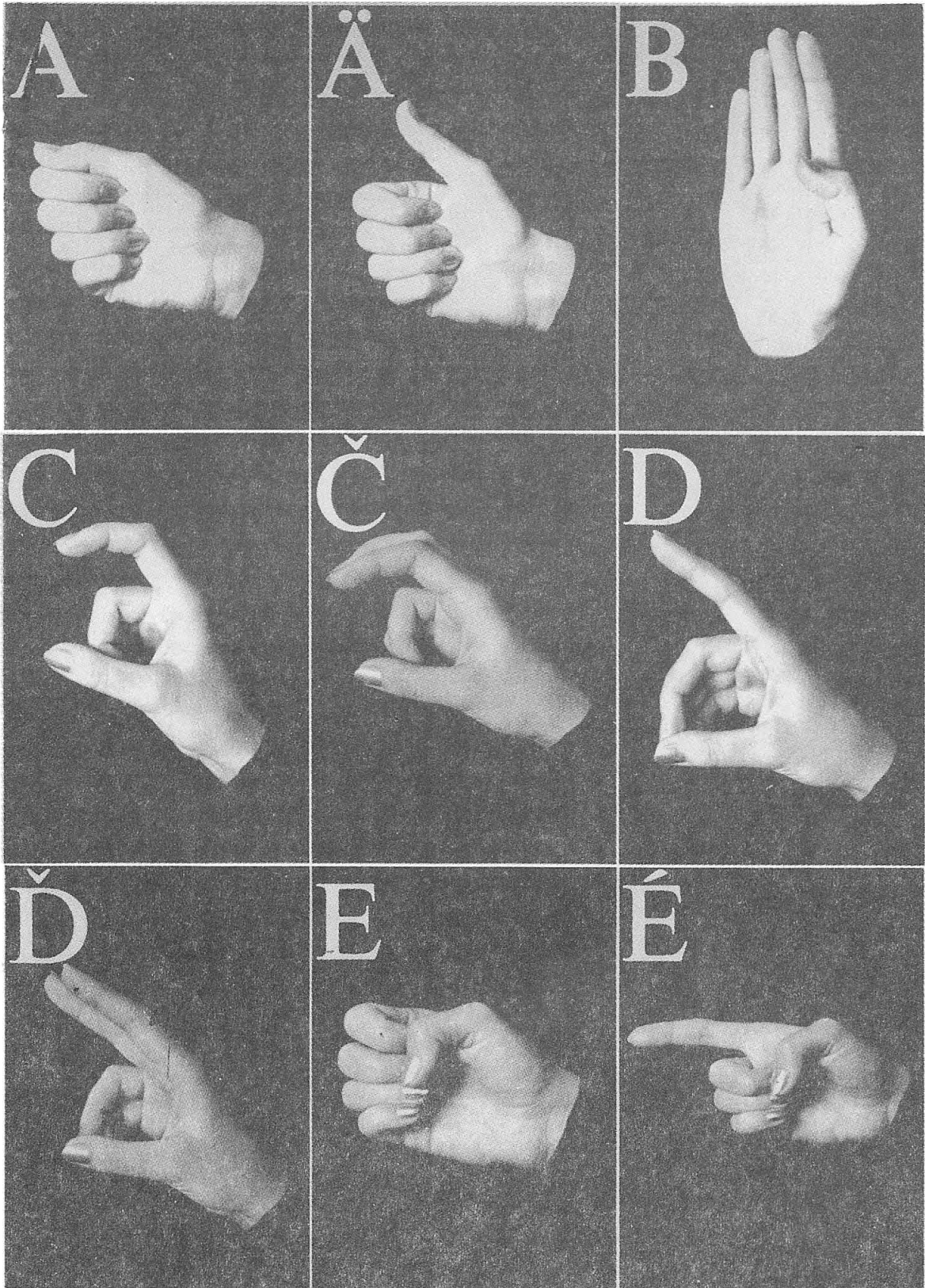
Takýto komunikatívny systém sa po prvý raz objavil v 17. storočí a slúžil najskôr ako počítačový aparát, až neskôr sa komunikovali verbálne texty. Daktylotický dlaňový systém mal toľko „znakov“, koľko ich bolo treba na komunikáciu.

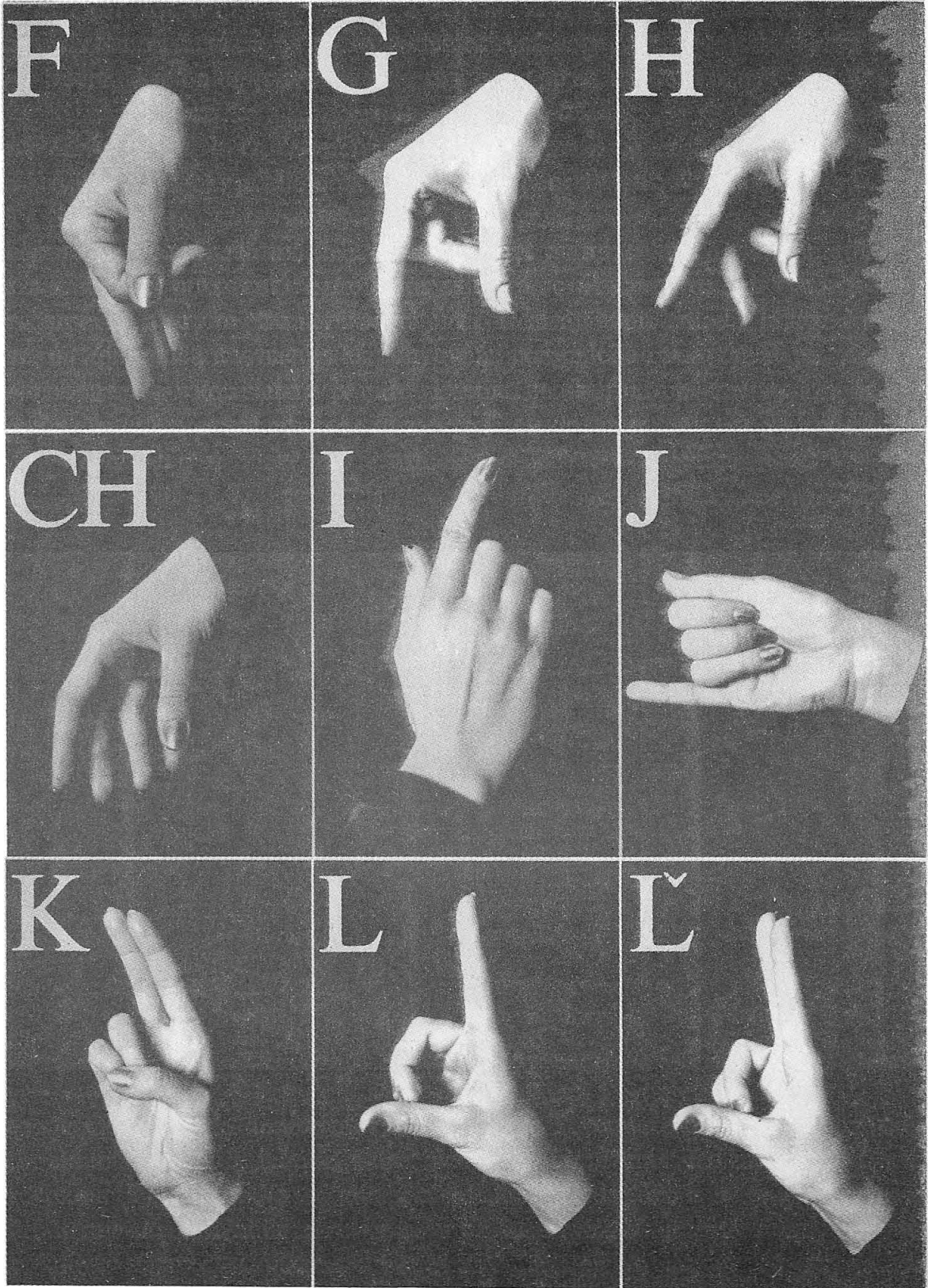
Dlaňový systém dorozumievania sa uplatňoval a aj uplatňuje v komunikácii hluchých alebo slepohluchých ľudí, ktorí sa navzájom nepočujú alebo ani nevidia. Autorom prvej učebnice dlaňovej abecedy, ktorá vyšla roku 1620 v Španielsku, bol P. Bonet. Odtiaľ sa systém rozšíril do Francúzska, USA a potom do ostatných krajín. Treba predpokladať, že spoluvorcami takejto reči bola situácia, potenciálny široký kontext a znalosť kódov. Proces takejto hmatovej komunikácie bol, prirodzene, veľmi zdĺhavý, no bol to špecifický spôsob písania a aj čítania reči v komunite sluchovo alebo aj zrakovo postihnutých ľudí.

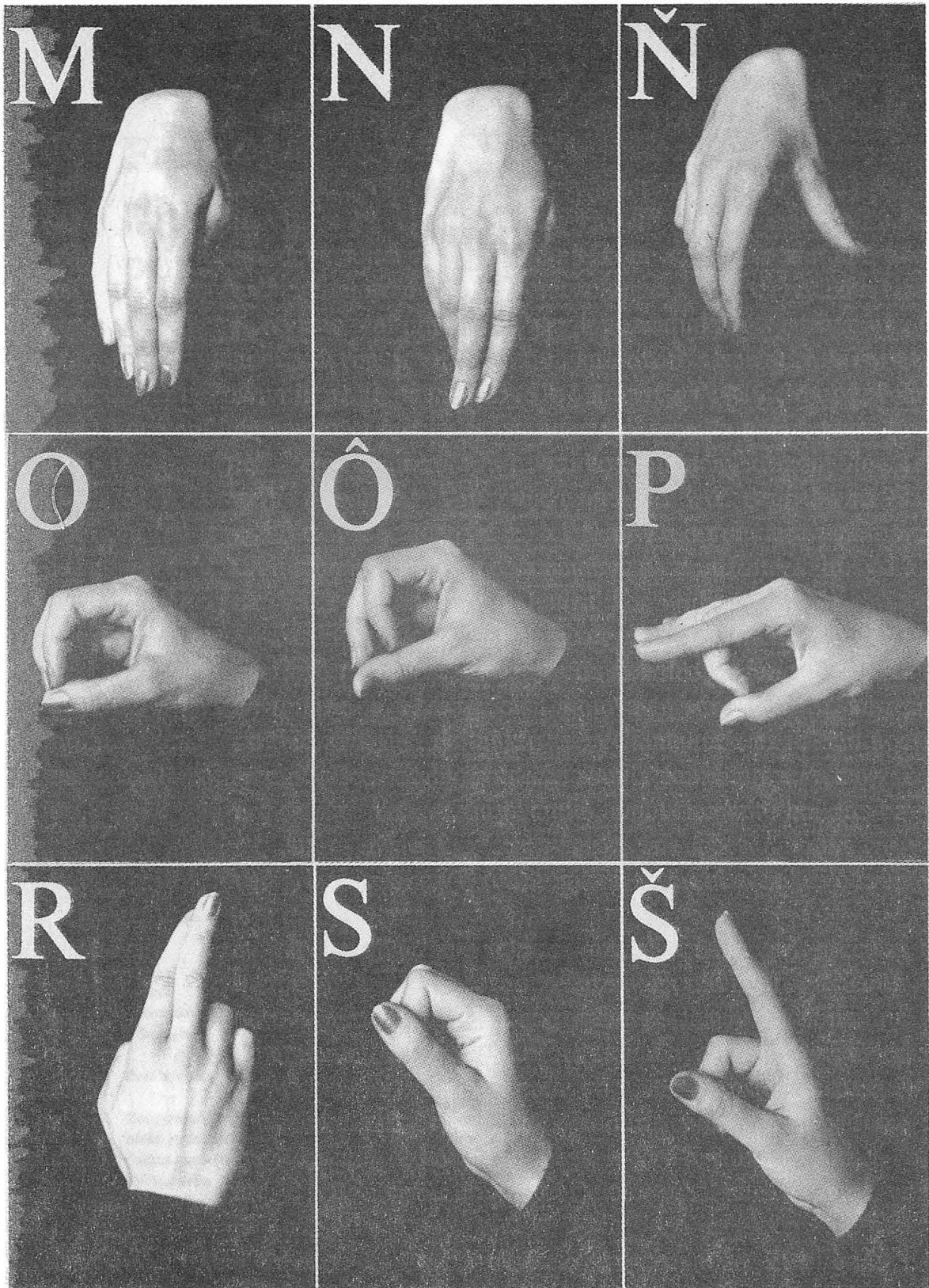
Na dlaňový systém nadviazal prstový komunikačný systém. Ten bol založený na tom, že pomocou prstov sa vytvárali rozličné konfigurácie, ktorým sa prideliť hodnoty písmen alebo číslic, a to podľa toho, koľko ich bolo treba na komunikáciu. Prstová abeceda bola verbálnou prstovou abecedou, ktorá sa vnímala vizuálne a ňou bolo možné „spelovať“ každú grafémovú podobu slova.

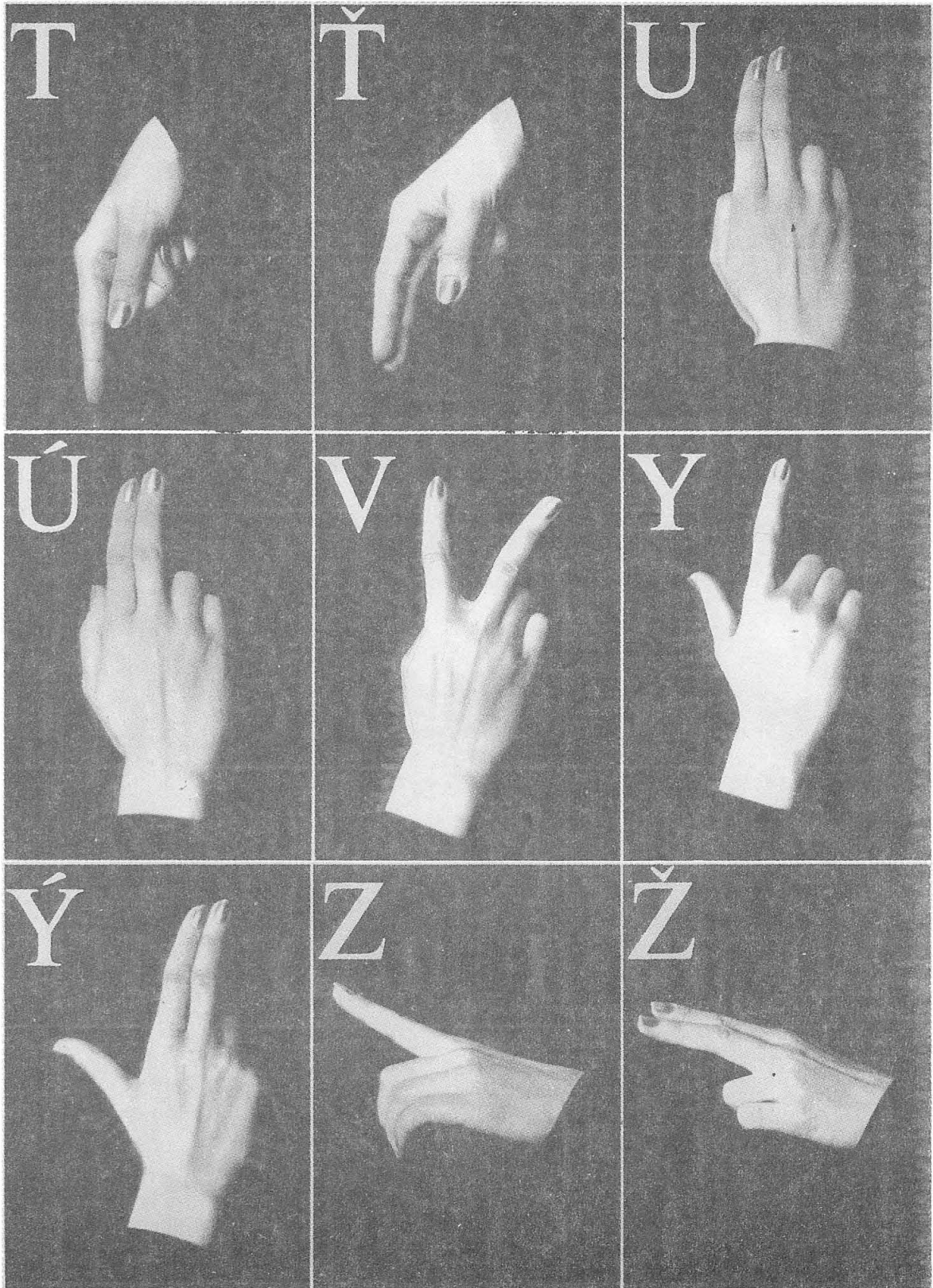
Prstových abecied vzniklo vo svete nekonečne veľa, pretože boli viazané osobitne na grafický systém každej reči, najmä však na jeho pravopis. Napríklad v ruskej prstovej abecede majú špeciálne znaky pre obidva jery.

Prstová abeceda sa označuje ako daktylotický systém v pravom zmysle slova. No v komunikačnej praxi sa uplatňuje ako pomocný prostriedok v posunkovej reči. Keďže posunková reč obsahuje len všeobecné názvy ako „reč“ slov, daktylotika sa používa pri „spelovaní“ celkom neznámych slov a názvov – najmä však vlastných mien. Spolu s odzeraním a sledovaním pomocných artikulačných znakov je iba akousi morfológiou posunkov.

 А	 Б	 В	 Г	 Д	 Е	 Ё
 Ж	 З	 И	 Й	 К	 Л	 М
 Н	 О	 П	 Р	 С	 Т	 У
 Ф	 Х	 Ц	 Ч	 Ш	 Щ	 Ъ
 Ы	 Ь	 Э	 Ю	 Я		

Čítanie posunkovej reči

Posunková reč je najdokonalejší dorozumievací systém v komunikácii nepočujúcich. Vznikala už vtedy, keď sa človek dorozumieval iba pohľadmi, dotykmi, mimikou a verbálne nefixovanými pohybmi tela a rúk (gestikuláciou). Prvý systém posunkovej reči vypracoval v 18. storočí Francúz Ch. M. de l'Épée. Tomuto systému dodnes konkuruje alebo ho dopĺňa odzveranie, hoci odzveranie ako špeciálne čítanie (iba očami) sa v plnej miere môže využívať len u ľudí, ktorí ohluchli, no predtým prirodzený jazyk poznali. Prvý systematický slovenský slovník posunkovej reči je od kolektívu autorov Š. Csonka, J. Mistrík, L. Ubár: Frekvenčný slovník posunkovej reči (SPN Bratislava 1986, 304 s.). Posunková reč je dorozumievanie sa pomocou pohybov rúk (gestikulácie), tváre (mimiky) a pohybov celého tela (pantomimiky), ako komunikačných symbolov. (Pedagogická encyklopédia Slovenska, Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1985, diel 2., str. 92.) Posunková reč je jedným zo základných dorozumievacích systémov sluchovo postihnutých a okrem toho sa používa na dorozumievanie v hlučnom prostredí alebo na väčšie vzájomné vzdialenosti komunikantov.

Posunky sú deiktické (ukazovacie), napríklad ja, ty, on, tu, hore, včera, ikonografické (zobrazovacie), napríklad srdce, strom, behať, symbolické (naznačujúce abstraktné javy), napríklad množstvo, sila, budovať, konvenčné (zaužívané), napríklad áno, nie, ticho!, číslovky, kontaktové (nadväzujúce), napríklad poď sem!, naznačujúce dotyky, pohľady, objatia, kombinované (zložené), napríklad veľa, dávno, ďaleko. Veľká časť posunkov má konverznú hodnotu, napríklad prosba – prosiť, číslo – číslovka, ľubiť – láska, ale aj synonymnú, napríklad bežať – utekať, veľký – obrovský. (Uvedené príklady konfrontujte s obrázkovou prílohou, uvedenou ďalej v tomto texte.)

Pri posunkovaní sa význam posunkov chápe veľmi široko, ich významy sú opreté o situácie, kontext a o dôvernú znalosť kódov komunikantov. Komunikácia medzi partnermi rozhovoru má obrovskú rýchlosť, pretože partneri sú nevyhnutne blízko seba, pomáhajú si všetkými možnými výrazovými prostriedkami, asociačnými výrazmi, pohľadmi, diskretnými posunmi okolitých predmetov, ale aj častí tela, pauzami, silou hlasu atď. Čítanie posunkov môže mať (a najčastejšie aj má) oveľa vyššiu rýchlosť ako verbálne čítanie. Repliky posunkujúcich sa dokonca prekrývajú natoľko, že v nejednej replike splynú a replikácia prebieha takmer simultánne s implikáciou obsahu.

Vysoká rýchlosť v dialógu posunkujúcich sa získava aj tak, že niektoré gramatické prvky sa vôbec nevyjadrujú, že sa elidujú slová alebo ich časti (elipsy, proziopézy a apoziopézy) a namiesto vizuálneho prvku, posunku, sa často používajú len akustické reakcie, ako pri telefonovaní. V posunkovej reči takmer neexistujú gramatické kategórie (rod, číslo, pád, čas, modálnosť), ale komplexné uplatňova-

nie celého radu kategórií odrazu – posunkom, zvukom, pohľadom, rýchlosťou, akceleráciou. Ukážka časovania slovesa: ja píše, ty píše, my píše..., ja bude píše, my včera píše, on dá jemu. Ukážka tvorenia viet: Chlapec – malý – každý – zajtra – list – píše – matka. Ukážka z dialógu:

A: Večer – dnes, čo?; B: Kino.; A: Potom?; B: Spí. – A: Kde ide?; B: Obchod.; A: Čo kúpi?; B: Chlieb, mlieko.; A: Má peniaze?; B: Nemá. Zabudne. Vráti.; A: Netreba. Ja – má.

Pre posunkovú reč je príznačné, že sa pri rozhovore uplatňuje veľmi bohatá asimilácia posunkov. Asimiláciu posunkov si možno predstaviť ako pohyby prstov pisárky, ktorými píše plynule na písacom stroji alebo pohyby prstov a rúk pri hre na klavíri. Sú to vlastne také plynulé panoramatické pohyby, že prsty alebo ruky akousi vlnovkou siahajú ponad celý rad „distributívnych“ úderov. Pravda, pri tomto plynulom pohybe (akoby mimochodom) po „panoramatickej“ ceste zasahovali pohybmi prstov údery na klávesnici.

◀ Výraz „vlak“
v posunkovej
reči

Výraz „dôvod“
v posunkovej
reči ▶

Odzeranie, ktoré je analogickým čítaním, spracovala T. Grausová vo svojej práci Učím sa odzerať, lebo už nepočujem (Horizont Praha 1988, 120 s.). Odzeranie, ako proces čítania, je teoreticky rýchlejšie ako čítanie posunkov, pretože objektom čítania je globálne sledovanie neverbálnych prvkov prejavu emitenta. Odzeranie, ako ho autorka uvádza na str. 10, sa skladá z týchto zložiek: pohyby celého tela, pózy hovoriaceho, proxemika medzi emitentom a recipientom „reči“, prestávky v reči, článkovanie viditeľných častí hovoridiel.

Na záver ku kapitole venovanej „čítaniu“ posunkovej reči treba povedať, že ide o špecifickú metódu čítania, ktorá z hľadiska klasického, verbálneho čítania je sí-

ce najmenej presná, no z hľadiska rýchlosti získavania informácií patrí posunkové čítanie a spolu s ním aj spôsoby daktylotického čítania a odzberania medzi najrýchlejšie metódy čítania.

Za špeciálny druh pri širokom chápaní pojmu písmo by sa mohli pokladať aj rozličné grafy, matematické a chemické značky, grécke písmená v texte, vzorce, zemepisné a meteorologické symboly atď. Toto všetko sa ocitá vždy v kontexte štandardného písma, a tým sú všetky špeciálne podoby veľmi nápadné a samy priťahujú zrak čitateľa. Ich príťažlivá sila je veľká jednak preto, že sú odlišné a špecifické svojím tvarom a jednak preto, že sú nositeľmi kľúčových informácií. Je to vlastne písmo odborných prejavov, v ktorom je zhustený údaj. Číta sa dobre, lebo je negramatické. Pravda, predpokladá sa, že čitateľ príslušné symboly, znaky a značky ovláda a im aj rozumie. Pre tento druh špeciálneho písma je príznačné, že je to písmo pojmové, neverbálne. Znaky sú výrazmi substantív alebo reakcií, pri čítaní ktorých sa môže vyskytnúť najviac ak pomocné sloveso byť. Pri tejto príležitosti možno vysloviť závažnú tézu, že čím je pomer medzi počtom slovík a substantív vyšší v prospech substantív, tým je text vhodnejší na rýchle čítanie a aj naopak. Ako je známe, rýchle sa čítajú tabuľky, zoznamy a iné negramatické žánre oproti umeleckým textom, v ktorých vládne sloveso. A moderná štylistika inklinuje k heslovitej, pojmovej štylizácii, ktorá je ekonomickejšia, prehľadnejšia a čitateľovi dáva viacej slobody než gramaticky zviazané prejavy. Tu sa ukazuje, že miera gramatickej nasýtenosti textu úzko súvisí s jeho čitateľnosťou.

Niekoľko slov na záver

Autor tejto práce nepredpokladá, že by sa väčšina čitateľov dostala k záverečnému slovu až po jej prečítaní a preštudovaní. Naopak. Skôr očakáva, že k záveru sa čitateľ dostáva už pri prvom alebo neskoršom sporadickom listovaní. V závere sa tu preto nič nezhrmuje a nič neuzatvára.

Autor však chce odporúčať používateľovi, aby sa k tejto práci častejšie, hoci celkom nesystematicky vracal, a tak aby si po kúsku zlepšoval metódy práce s tlačným slovom. Ťažko predpokladať, že by sa práca s titulom Efektívne čítanie dostala do rúk človeka, ktorý nemá záujem na čo najrýchlejšom získavaní nových informácií. A človek, ktorý si váži literatúru, ten číta text spredu i zozadu, rýchlo i pomaly. Kultúrny človek nečíta rovnomerne v súlade s fyzickým rozsahom textu, ale číta nerytmicky, podľa toho, ako sa pri čítaní sám text prezentuje.

Na záver teda chce autor požiadať svojho čitateľa, aby záver tejto práce bol iba jedným zo stimulov. Aby sa čitateľ neobával hoci vynechať to, čo sa mu javí ako nepotrebné, no na druhej strane, aby sa k tejto práci častejšie vracal. Keď však je reč o čítaní, vtedy sa vypláca každá zvedavosť – niekedy by sa totiž vynechalo aj to, čo sa vynechať nemalo. Odporúčam teda permanentné listovanie spredu dozadu i naopak. A to nielen čitateľom, ale aj autorom. A tak náš záver môže byť aj vhodným začiatkom.

Odborná literatúra

- ARANGUREN, J. L.: Human Communication. Weidenfeld – Nicolson 1967.
- BARTÁK, J.: Nástin grafické úpravy novín a časopisů. Praha 1974; Působení grafické úpravy novin. Praha 1977.
- BAYLEY, H.: Quicker Reading. London 1957.
- BLAŽEJ, B.: Ruční sazba (1). Praha 1971.
- BROWN, J. J.: Kurz rýchločtení. In: Sto plus jedna. 1970, č. 7, s. 59, č. 8, s. 59.
- ČSONKA, Š. – MISTRÍK, J. – UBÁR, L.: Frekvenčný slovník posunkovej reči. SPN Bratislava 1986, 304 s.
- GAINSBURY, J. C.: Advanced Skills in Reading. New York 1962.
- GILAREVSKIJ, R. S. – GRIVNIN, V. S.: Opredelitel jazykov mira po pismennostiam, 2. vyd. Moskva 1961.
- GORDON, R. – WAINWRIGHT, B. A.: Rapid Reading – Made Simple. Vyd.: Allen London Co, London 1972, 274 s.
- GRAUSOVÁ, T.: Učím sa odzerať, lebo nepočujem. Horizont, Praha 1988, 120 s.
- HOLAVSKÝ, Š.: Chcete sa naučiť rýchlo čítať? Elektrón, 5, 1981, s. 42 n.
- HRABÁK, J.: Umíte čítať poezii a prózu? Praha 1971.
- KOVÁLIKOVÁ, V. – PARDEL, T.: Všeobecná psychológia. Bratislava 1977.
- KUZNECOV, O. A. – CHROMOV, L. N.: Bystroje čtenije. Moskva 1976.
- LEEUEW, E. DE – LEEUEW, M. DE.: Read Better, Read Faster. Aylesbury, Watson – Viney Ltd 1966.
- MATEJČEK, Z.: Vývojové poruchy čtení. Praha 1974.
- MÍČUROVÁ, D.: Ako rýchlo čítať. In: Osvetová práca, 1971, č. 2–14.
- MILLER, G. A.: Language and Communication. New York, Toronto, London 1963.
- MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava 1969; Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava 1968; Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava 1976; Štylistika slovenského jazyka. Bratislava 1977; K metodike rýchleho čítania. Osvetová práca, 31, 1981, č. 20, s. 16 n.
- MORÁVEK, M.: Lidská řeč. Praha 1969.
- MOSBACK, G. – MOSBACK, W.: Practical Faster Reading. Cambridge 1976.
- OPELÍK, J.: Jak číst poezii. Praha 1969.
- PASÍAR, Š.: O čítavosti a tvorivom čítaní. Pravda, 60, č. 164, 1979.
- PETROVIČ, N.: Pogovorim ob informacii. Moskva 1973.
- PITKIN, W. B.: The Art of Rapid Reading. New York 1929.
- RIAL, F. ARLYNE: Speed Reading Made Easy. New York 1977, 224 s.
- RICHAUDEAU, F.: Musíme sa naučiť novým spôsobom čítať. In: Expres, 1970, č. 45, s. 18. Prevzaté z franc. Realités.
- SMITH, N. B.: Real Faster. Prentice–Hall 1958.
- SOVÁK, M.: Uvedení do logopedie. Praha 1978.
- ŠÍPOŠ, J.: Psychológia pamäti. Bratislava 1978.
- ŠPETKO, J.: Knižná kultúra a písmo. Matica slovenská 1969, 533 s.
- WAINWRIGHT, G. R.: Rapid Reading. London 1972.
- WOOD, THE EVELYN: How to read faster and better. New York 1981, 128 s.
- ZIELKE, W.: Schneller lesen, besser lesen. 6. vyd. München 1970. Prel. do češtiny J. Loser a J. Fingl. Praha 1972, 1988.